

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tahsin Yücel

Salaklık Üstüne Deneme

Tahsin Yücel'in
YKY'deki öteki kitapları:

Anlatı Yerlemleri (1993)
Tartışmalar (1993)
Yazın, Gene Yazın (1995)
Alıntılar (1997)
İnsanlık Güldürüsü'nde Yüzler ve Bildiriler (1997)
Yapısalcılık (1999)
Yazının Sınırları (1999)
Söylemlerin İçinden (1998)
Yüz ve Söz (2003)

DOĞAN KARDEŞ:
Anadolu Masalları (1992)

TAHSİN YÜCEL

Salaklık Üstüne Deneme

DENEME

İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 1391
Edebiyat - 372

Salaklık Üstüne Deneme / Tahsin Yücel

Kitap Editörü: Liz Amado
Düzelti: Alev Özgüner

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüz yıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar/İstanbul

YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Ekim 2000
5. Baskı: İstanbul, Ekim 2005
ISBN 975-08-0220-9

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2000
Tüm yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.yapikrediyayinlari.com>
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://yky.estore.com.tr>
<http://www.teleweb.com.tr>

İÇİNDEKİLER

Öndeyi • 7
Soyutlama • 9
Ezber • 18
Çalmalar • 25
Seçmece • 39
Yetmiş Yıl • 45
Adlar ve Sınırlar • 52
Yüksel ki Yerin... • 60
Düşman • 70
Devrimi Kimler Yapar? • 77
Tarih Babanın Buyruğu • 85
Yaşlı Adam ve Koltuk • 92
Bağnazlığın Yüzleri • 102
Yurttaş mı, Sanatçı mı? • 112
Bir Devlet Şenliği • 118
Şarkıcı Josefine ve Bizimkiler • 125
Ün ve Para • 133
Paolo Bilgisizliği • 141
Işık ve Anahtar • 148
Salaklık Üstüne Deneme ya da Onu Yukarıda Arayın • 153
Ad Dizini • 161

Öndeyi

Kimileri “Ben son söyleyeceğimi baştan söylerim”, diye övünürler. Aynı zamanda hem açık sözlülüklerini, hem bilgi ve deneyimlerini öne çıkarırlar böylece: her şeyi çok iyi bildiklerinden, ne tartışmaya gereksinimleri vardır, ne danışmaya; kimseden çekinmedikleri için de şak diye söylerler söyleyeceklerini. Daha doğrusu, böyle yaptıklarını düşünürler. İşte geldim, gidiyorum, ben böylesine yüksek bir özgüven düzeyine hiçbir zaman erişemedim. Ama, rastlantı bu ya, benzer bir şey yaptım: bu kitabın sonunda yer alacak denemeyi tüm ötekilerden daha önce yazdım.

Sonuç yazısını baştan yazıp da daha sonra, durumun gereklerine göre, değişik yazılarla desteklemek istediğim, daha özgül bir deyişle, bu kitabın başlığı *Salaklık üstüne deneme* olduğuna göre, önce, sonuç yazısında, salaklığın değişik yönlerini saptayıp daha sonra bu saptamaları destekleyecek nitelikte yazılar yazmayı tasarladığım için mi? Hayır. Doğrusunu söylemek gerekirse, bunca yıldır pek çok insan tanıdım, üstelik, düzelmez bir Flaubert okuruydum, salaklığın ne denli saygın ve aranan bir “erdem” olduğunu az çok biliyordum. İçeriği gereği “Onu yukarıda arayın” diye adlandırdığım sonuç yazısını belirli bir deneme toplamının sonucu olsun diye değil, dostların isteği üzerine, *Fol* dergisi için yazmıştım. Diyeceğim, konunun ayrıntılarına girmek gibi bir düşüncem yoktu. Bununla birlikte, bir iki yıl sonra, “Onu yukarıda arayın”ın ardından yazdığım denemelerin büyük çoğunluğunun belirli bir ölçüde salak-

lığa dokunduğunu, şu ya da bu biçimde salaklığın değişik yüzlerinden birine gönderdiğini ayımsadım. Bunları bir kitapta bir araya getirmenin yararsız olmayacağını düşündüm.

Ama bunca yazıda salaklığın şu ya da bu yönüne dokundum, şu ya da bu yönüne göndermelerde bulundum da ne oldu? Kısıkvrak yakalayarak kesinlikle görünür ve tanımlanır mı kıldım onu? Nerede! Büründüğü yüzlerin çokluğu ve bu yüzleri üstlenen kişilerin uyanıklığı böyle bir şeye olanak verir mi hiç? Hele benim gibiler için. Gene de, başta kuşku yokluğu olmak üzere, birtakım açık belirtileri yok değildir. Bir kez, salak her önerdiğini kesin bir gerçek diye önerir ve her inandığına kesin bir gerçek diye inanır. Romain Gary'nin sevimli kahramanının söylediği gibi, "Bir açıklaması vardır her zaman, neyin nereden çıktığını bilir". Bunu da, oturduğu yerde, yani soyutun içinde, gerçeği budayarak, yerini, işlevini, başka verilerle bağıntılarını değiştirerek, tek biçime, tek yüzeye indirgeyerek, kısacası, kendi kendisi olmaktan çıkararak yapar. Bu açıdan bakılınca, neredeyse tüm düşüncülerin belirli bir salaklık içerdiği söylenebilir. İrkçı düşüncü bunun somut bir örneğidir. Kafka'nın "Şarkıcı Josefine ya da fare halkı" adlı öyküsü salaklığın odaktan çevreye, yukarıdan aşağıya doğru nasıl yayıldığını, tüm yaşamımızı nasıl kuşattığını ve bu kuşatmadan kurtulmanın ne denli zor olduğunu çok güzel örneklendirir.

Bu nedenle, okurları şimdiden uyarmak istiyorum: gözlerini dört açsınlar, bu kitaba da bulaşmış olabilir.

Soyutlama

Budalanın alışılmış eğilimlerinden biri de tek bir kemik aracılığıyla tüm hayvanı baştan kurmaktır; yalnız, Cuvier'den farklı olarak, bunu yanlış bir veri üzerinde yapar: söz konusu kemik başka bir hayvanın kemiğidir.

Montherlant, Bekârlar.

Ne denli dolu, ne denli değişken bir yaşam sürersek sürelim, yeniden yaptıklarımız ilk kez yaptıklarımızdan, yeniden söylediklerimiz ilk kez söylediklerimizden kat kat fazladır her zaman. Üstelik, yalnızca toplum değil, doğa da buna zorlar bizi, yaşamımızı başsız sonsuz bir yinleme dizisine dönüştürür. Arada bir, içimizde bir şeyler bizi direnmeye yöneltse bile, kolay kolay aşamayız koşulumuzu. Baudelaire “Bu yaşam her hastası yatak değiştirme saplantısına kapılmış bir hastanedir”, diye yazmıştı. Doğrudur, sık sık kapılırsınız bu saplantıya, hem de fena kapılırsınız. Yazık ki, yatak değiştirmemize izin verdikleri ender zamanlarda, yalnızca yatak değiştirmiş olmakla kalırsınız. He-kimlikten bıkip öğretmenliği, yargıçlıktan bıkip bakkallığı seçen kişi yinelemekten kurtulmaz, bir yinleme düzeninden bir başka yinleme düzenine atlar; hiçbir şey yapmamayı seçen kişiye, yinelemelerin en derinine gömülmüş demektir. Biz gene de sürdürmek isteriz direnmemizi. Hiç değilse sanat ve düşün alanında, bugün yaptığımız dün yaptığımızın yinelemesi olma-

sın isteriz. Yineleme karşısında yengiye ulaştığımız biricik alanlar da bu alanlardır belki. Ama, bu alanlarda bile, yaşamın değişik koşullarının bizi kendi kendimizi yinelemeye yöneltmesi oldukça sık rastlanan bir olgudur. Örneğin Jean-Paul Sartre ve Albert Camus hiç kuşkusuz çok önemsedikleri görüşlerini daha değişik ve daha geniş kitlelere iletebilmek için aynı felsefel içerikleri deneme, eleştiri, roman, öykü ve oyun kalıplarına dökerler; aynı içerikleri aynı kalıplar içinde yineledikleri de çok olur. Ustamız Ataç da, biliriz, topu topu birkaç ana konusu olduğunu, dönüp dolaşıp bu konulara geldiğini sık sık yazmıştır.

Hiç kuşkusuz, kimi durumlarda, kendi kendini yinelemek başkalarını yinelemekten bile itici bir tutum olarak belirebilir. Ama her yazarın birtakım yineleme nesneleri vardır. Benim başlıca yineleme nesnelerimden biri de dil devrimidir. Hiç istemesem bile, koşullar ya da dostlar ikide bir konuya dönmeye zorlar beni. Öyle ki, direnecek olsam, yineleme korkum bir tür kaçış gibi algılanabilir. Oldukça uzak bir geçmişte, 1968 yılında, küçük bir kitap yazmıştım bu konuda, 1982’de yapılan ikinci basımının öndeyisinde de bu kitabın bir daha basılmasına gerek kalmamasını dilediğimi belirtmiştim. Dileğim gerçekleşmedi, 1997’de gene basıldı. Kuşkusuz, kitabımda fazla bir değişiklik yapmadığıma göre, yeni basımlar yineleme sayılmazdı. Ne var ki, o gün bugün, yani en az 1968’den bu yana, türkçenin özleşmesine ilişkin değişik yazı ve konuşmalarda, istemeye istemeye, ama sık sık üç aşağı beş yukarı aynı içeriği yinelemek zorunda kalırım: söylediğim gibi, kimi zaman dostlar ister bunu benden, kimi zaman da öyle insanlar öyle saçma, öyle başkaldırtıcı savlarla ortaya çıkarlar ki, yinelemeye düşme pahasına da olsa, kaleme sarılmak gerekir. Gene de, ne olursa olsun, daha önce söylediğimi bir kez daha söylemek fazlasıyla rahatsız eder beni. Bu yüzden, geçtiğimiz sonbaharda, türkçenin güncel sorunları konusunda ünlü bir derneğimizin düzenlediği bir toplantıda, bir kez daha aynı konuda konuşurken, sanki sözlerimi dinleyen insanlar bu alanda karınca kararınca geliştirdiğim tüm düşünceleri biliyorlarmış da “Bu adam da amma yineliyor kendini!” diye düşüneceklermiş gibi tuhaf bir sıkıntı içindeydim.

Konuşma bittikten sonra, yöneltilen sorulardan, yanıldığı-mı anladım: övünmek gibi olmasın, büyük çoğunluk yeni ve özgün bulmuştu saptamalarımı; beğenmişti de. Yalnız, bayağı arkalarda oturduğu, üstelik, kara gözlük taktığı ve saçları gözlüğünün üzerine dek indiği için yüzünü pek seçemediğim bir genç bayan, soru sorma görüntüsü altında sunduğu küçük “korsan bildiri”de, benim gibi yazar ve bilim adamlarının kılçıklı dillerinden, anlaşılmaz çevirilerinden yakındı; bu arada, yazı ve dil devrimlerimizin geçmişle bağlarımızı kopardığını vurgulamayı da unutmadı. Diyeceğim, bir temiz eleştirdi konuşmamı. Buna karşılık, verdiği sözcük ve çeviri örneklerinden, belki de şu koca salonda benim alçakgönüllü çalışmalarımı (hiç değilse, bir bölümünü) izlemiş olan tek kişinin o olduğunu anladım. Belki biraz da bu yüzden, kara gözlüklü bayanın görüşlerime kesinlikle karşı çıkmış, üstelik, benden de, yazılarımdan da hiç mi hiç hoşlanmadığını açıkça belli etmiş olmasına karşın, kırıcı olmamaya çalışarak, olabildiğince yumuşak bir yanıt verdim. Ama kara gözlüklü bayan yeniden söz alarak “Bu Tahsin Yücel’in yazılarını hiç sevmezdim, bugün, konuşmasını dinledikten sonra, ne denli haklı olduğumu anladım”, diye başladı. Böylece bana değil de doğrudan salona seslenerek hem nerdeyse orada bulunmayan bir üçüncü kişi durumuna soktu, hem de yerden yere vurdu beni, “Yazıları gibi konuşmalarını da bilgiyle dolduruyor, işin içine öyle çok bilgi karıştırıyor ki insan şöyle rahat rahat düşünce yürütemiyor!” türünden bir tümceyle de son yumruğu indirdi.

Ne kızdım, ne alındım. Ama “Hüzünlenmedim”, dersem, yalan olur: bunca insan arasında belki yalnız bu kara gözlüklü bayan izlemişti yazdıklarımı, o da amansızca eleştiriyordu; daha da can sıkıcısı, sözlerinde pek de içten değilmiş, bir şeylerin acısını çıkarıyor ya da birilerinin öcünü alıyormuş gibi geldi bana. Gözlemini de yanlış buldum. Öyle ya, başkaları ne düşünürse düşünsün, evrensel düzlemde benimsenmiş bilimsel verileri yok sayarak geliştiremezdim düşüncelerimi. Örneğin bir dil sorunu söz konusuysa, bu sorunu Saussure’ü bilmezlikten gelerek sonuçlandırmaya kalkamazdım; ayrıca, gelmiş geçmiş bunca düşünür, yazar, bilim adamı arasında denizde bir damla-

dan öte bir şey olmadığımı ve ancak denizle birlikte varolduğumu bildiğimden, hiçbir zaman, hiçbir biçimde tek kaynak, tek yetke olarak görmemiştim kendimi; bunun sonucu olarak, sık sık başkalarının saptamalarına, başkalarının gözlemlerine göndermede bulunmamdan, başkalarından örnekler vermemden daha doğal bir şey olamazdı. Ama, karınca kararınca, belli bir düşünceyi geliştirmek için yapardım bunu, düşünce geliştirmeyi olanaksız kılmak için değil. Bildiğim kadarıyla, bilgili görünmek gibi bir kaygım yoktu, hiçbir zaman da olmadı. Gene de, hem beni *kendisiyle söyleşime girilen* kişi ulamından çıkarıp *kendisinden sözedilen* kişi ulamına attığı, hem daha fazla sinirlenmesini istemediğim, hem de nasıl olsa anlaşılamayacağımızı önceden sezdiğim için, kara gözlüklü bayana yanıt vermedim: son sözü o söylemiş oldu.

Korkunun da payı var mıydı susmamda? Sanmıyorum. Ama “Vardı” desem, hiç kimse şaşmaz. Öyle ya, kara gözlüklü bayanın hiç de yalnız olmadığını, oldukça kalabalık bir kitlenin temel tutumunu dile getirdiğini anlamak için şöyle bir çevremize bakmamız yeter: denemeci, romancı, öykücü, köşe yazarı, tarihçi, toplumbilimci, felsefeci pek çok kişi, kara gözlüklü bayana göre, *rahat rahat düşünebilmek*, bana göreyse, gerçeği gönünün dilediği biçimde, rahat rahat *yeniden kurgulayabilmek* için, birtakım verileri yok saymak, bilgiyi, özellikle de doğru bilgiyi aradan çıkarmak zorundaydı. Örneğin, o gün bu bayanın yaptığı gibi, birçok yazar, hatta, yüzünüze güller, birçok bilim adamı, yeni Türk abecesinin birdenbire tüm ulusu şaşkına çevirdiğini ve geçmişle bağlarımızı koparıp bizi belleksiz bir topluma dönüştürdüğünü kesinledikten sonra, bu “korkunç edim”in sonuçlarını düşünmeye, yani varsayımsal bir durumdan varsayımsal sonuçlar çıkarmaya girişiyor, biri çıkıp 1928 Türkiye’sinde okur-yazar sayısının yüzde beşe zor ulaştığını, buna karşılık, yeni abeceyle birlikte büyük bir öğretim atılımı başladığını, üniversitelerimizde başlatılan geçmişe yönelik araştırma çabalarının, kopmaya neden olmak şöyle dursun, bunu büyük ölçüde önlediğini, insanların eski yapıt ve belgelere ulaşamamasının abece değişiminden değil, ulaşılmazlığı daha Tanzimat döneminde kesinlikle anlaşılmış osmanlıcadan kaynaklandığını,

üstelik bugün Türkiye’de bilemediniz altı yılda üretilen yapıt sayısının altı yüzyıllık Osmanlı döneminde üretilmiş tüm yapıtların sayısının çok üstünde olduğunu söyleyince de bilgiçlik taslamış, rahat düşünmeyi engellemiş oluyor. Örneğin Nazım Hikmet’in şiirinin kökenini hiç kimse tartışmıyor; tam tersine, üç beş örnek bu yepyeni şiiri doğrudan doğruya halk yazınına bağlamaya yetiyor, başka örneklerden yola çıkılarak Divan yazınına bağlanması da olanaksız değil; ama, arkalarında koskoca bir Nazım Hikmet örneği dururken, Orhan Veli, Melih Cevdet Anday, Oktay Rifat Cumhuriyet Halk Partisi’nin halkı uyutmak için ortaya çıkardığı Batı öykünücüleri olarak gösterilebiliyor; siz üç ozanımızın üçünün de yazınınımızın yüzünü ağartan yapıtlarından, toplumumuzun yüzünü ağartan öncü aydın tutumlarından sözetmeye kalktığınız zaman da yüz kızartıcı bir karalamanın değil, düşüncenin karşısına dikilmiş oluyorsunuz. Örneğin bilimsel düzeyinden kimsenin kuşku duymak istemediği bir yazar romanın sanayi toplumlarına özgü bir tür olduğunu, kenterleşmemiş toplumlarda kolay kolay gelişmeyeceğini kesinledi mi roman üstüne düşünce geliştirmiş oluyor, sonra siz gerçek tarihsel koşullardan, bu arada, daha sanayileşmeden çok uzak bir toplumun dev romancılarından: Gogol’dan, Puşkin’den, Dostoyevski’den, Turgenyev’ten, Gonçarov’dan sözetmeye kalktığınız zaman, eytişimsel düşünceye karşı çıkmakla suçlanıyorsunuz.

Aramadığınız kadar örnek bulabilirsiniz daha. Osmanlıca-yı türkçenin yakın geçmişe kadar sürmüş bir evresi sayan dilcilerden, İnönü savaşlarının hiç yaşanmadığını kesinleyen tarihçilerden, Büyük Millet Meclisi’nde yapılmış milletvekili konuşmalarına bile sansür koydurtan, hapisaneleri gazetecilerle doldurtan, üniversitelerinin önünde günahsız bir gösteriye giren öğrencilerin üzerine kurşun yağdırtan, bu arada, bir fincan kahve, yarım kilo toz şeker bulmayı bir serüvene dönüştüren bir başbakanı aynı zamanda hem özgürlük ve demokrasi kahrmanı, hem de “asırların durgunluğunu ve yoksulluğunu yırtmak için yapılan iktisadi kalkınma”nın benzersiz öncüsü olarak tanımlayan düşünürlere kadar daha nicelerini sayabilirsiniz. Nasıl olsa, gerçek sınırlıdır, uydurma sınır tanımaz. Böyle-

ce, işin içine hiç bilgi sokulmadan, rahat rahat düşünce yürütülebilir, sabuklamalar varsayımsal gerçeklere dayandırılarak örneğin ülke tarihine, örneğin dile, örneğin yazın akımlarına ilişkin yepyeni kuramlar oluşturulabilir.

Gerçeklerden ve doğrulardan uzaklaşarak ya da hiç yanlarına yaklaşmadan rahat rahat düşünce yürütmek olanaksız değildir, bunun belli bir tadı da vardır belki. Ama İnönü savaşlarının yapıldığını bilen bir tek kişinin varlığı, hiç sesini çıkarmaması durumunda bile, bu savaşın yapılmadığını savunanı sürekli yalanlar. Saussure'ün ve izleyicilerinin ulaştığı sonuçları bilmeden ya da yoksayarak geliştirdiğiniz savlar, bu bilim adamlarının adının duyulmadığı yerlerde bile, çok uzaklara götürmez sizi; Saussure'ün çok zengin bir bilgi birikimi ve tutkulu bir arayış sonucunda bulguladıklarını rastlantıyla siz de bulgulamış değilseniz, rahat rahat düşünce yürüttüğünüzü sanırken, kendi çevrenizde dönersiniz, yani kendi kendinizi, kendi boşluğunuzu ya da kendi saçmalığınızı yinelemekle kalırsınız.

Düşünce yürütmek için ille de bilgi gerekmez belki. Ancak, değil sözünü ettiğimiz somut konularda düşünce yürütmek, içinde yaşadığımız dünyaya ilişkin bir düş kurmak için bile belirli bir deneyim, belirli bir bilgi gerektiği de kuşku götürmez. Diyelim ki Paris'i düşlemek için kafanızda bir büyük kent kavramı, belleğinizde birtakım görüntüler ve öyküler bulunması gerekir. Kuşkusuz, bir kez olsun kendi köyünün dışına çıkmamış, okumasız-yazmasız köylü de düşleyebilir Paris'i, kara gözlüklü bayanın doğruları yoksayarak rahat rahat düşünce yürütme hakkına karşı çıkamayacağımız gibi, köyünden çıkmamış köylünün Paris'i düşleme hakkına da karşı çıkamayız, hatta Paris'i düşlemesinin onun yüceliğine tanıklık ettiğini, insanlardan umudumuzu bu yücelik nedeniyle kesmediğimizi söylememiz gerekir. Şu var ki köyünden çıkmamış köylünün düşlediği Paris'in büyükçe bir köyden öte bir uzam olmasını bekleyemeyiz.

Ama, nice karşılıksız düş gibi, köyünden çıkmamış köylünün bu düşünün bir açılım olduğu da bir gerçek: tam gerçeğe uymasa bile, görünenin ötesine, çevrelenenden çevreleyene doğru götürür, kendi ortamından daha geniş insan ortamları-

nın varlığını kesinler. Kara gözlüklü bayanın uslamlaması ya da düşlemiyse, açılım değil kapanım, genişleme değil, daralmadır. Nedenini açıklamak zor değil: köyünden çıkmamış köylü, Paris'i büyük bir köy olarak tasarlarken, imgelemi aracılığıyla, varlığını bilmediğine doğru açılır; üstelik, düşlediği *büyük köy* kendi küçük köyüyle Paris *arasında* bir büyüklük olduğuna göre, çok küçük bir oranda da olsa, gerçeğe yaklaşır. Kara gözlüklü bayansa, varlığının kesinlenmesi yadsınmasından daha kolay olan, üstelik, kendisine gösterilmeye çalışılan somut verileri bilgidir diye geri çevirerek ya da tümünden yoksayarak düşünce yürütmeye kalkar. Böyle bir etkinliği bir düşünüm, bir uslamlama diye nitelemek de zordur. Neden derse-niz, doğaötesel düzlemde soyut öncüllerden yola çıkılarak soyut çıkarımlara varılması ne denli doğalsa, somut verilerin sonucu olan somut (tarihsel, dilbilimsel, toplumbilimsel) bir durumu bu somut verileri yoksayarak ya da onlara yan çizerek soyut çıkarımlarla açıklamaya kalkmak da o denli saçmadır. Hiç kuşkusuz, düşünceyi araya sokmadan söz konusu verileri birbirine bağlamaya olanak yoktur, ama örneğin herhangi bir tarihsel duruma ilişkin bir düşünce geliştirmek istiyorsak, uslamlamamızı yaşamış gerçeklere, daha doğrusu, bu gerçeklere ilişkin bilgilere dayandırmamız gerekir. Belki düşünce yürütmek bile denilemez böyle bir edime: uslamlamamızı gerçek olaylara dayandırmak yerine, soyut çıkarımlarla yetindiğimiz ölçüde, bilerek ya da bilmeden, doğrunun yerine yanlış, gerçeğin yerine düşseli seçeriz. Kötünün daha kötüsü de vardır: örneğin bir Orhan Veli'yi, bir Melih Cevdet Anday'ı, bir Oktay Rifat'ı bir partinin toplumu gerçeklerden uzak tutmak amacıyla destekleyip öne çıkarmak istediği, amacını gerçekleştirmek için de gözünü daldan budaktan esirgemeyen bir askerini: Nurullah Ataç'ı görevlendirdiği gibi hiçbir biçimde doğrulanmayan bir savı yazınsal ya da siyasal bir tartışma kanıtı olarak kullandığımız zaman, gerçeğin yerine yalnızca düşseli değil, yalanı seçmiş oluruz. Yanlış ve yalan da, üzerlerine yanlış ve yalan dışında hiçbir şey kurulamadığı için, bir kapanma, bir yerinde sayma, bunun sonucu olarak da başsız sonsuz bir yinelemedir.

Ya, yanlış ve yalan dışında, belli düşüncelerini, belli saptamalarını yineleyenlerin durumu? Onların da eleştiriye açık bir yanı yok mudur? Olmaz olur mu? Gene de tüm yinelemeleri aynı torbaya koymamak gerekir. Hep birbirine benzeyen yapıtlar üreten ressam belki de bir türlü ulaşlamayan bir ülküsel görüntünün çevresinde dönmektedir, dolayısıyla her yeni resim, kendinden öncekilere ne denli benzerse benzesin, aynı zamanda ressamının sonuçlanmamış arayışının bir evresidir. Bu bakımdan, o arayışında belki yavaş, ama sürekli bir biçimde ilerlerken, sonraki, yani daha bir kusursuzlaşmış, ülküsele daha çok yaklaşmış yapıtlarını önceki yapıtlarının öykünüleri saymak gerçekten haksızlık olur. Proust da, aynı biçimde, insanları, nesneleri ve olayları kavrama ve anıtsal yapıtını kurma tutkusu içinde, benzer veriler çevresinde dönüp durur: Swann'da yakalar gibi olduğuna Marcel'de iyiden iyiye ege-men olur, Gilberte'i, Oriane'ı, Albertine'i kuşatan aşkların her biri büyük tutkunun bir başka yüzünü sergiler. Bu arada, yer yer yinelemeye düşer gibi bir izlenim de uyandırır. Ama, hemen belirteyim, örneğin benim arada bir dil devrimine dönmem başka türden bir yinelemedir. Bu konuda birbirini izleyen yazılarda belli bir ilerleme olmuştur kuşkusuz, eski saptamalara yeni saptamalar, eski kanıtlara yeni kanıtlar eklenmiş, örnekler gittikçe çoğalmıştır.

Şu var ki, burada bir gelişimden sözedilebilirse, gelişim ayrintılardadır daha çok, ne varsayımsal ressamın resimlerinin gelişimine benzer, ne Proust'un yapıtının gelişimine: belli bir noktadan sonra, arayıştan çok, yinelemedir. İşin kötüsü, yineleme arayışın, dolayısıyla yaratımın yokluğunun kanıtıdır. Gene de tam anlamıyla bir yineleme, bir kapanım değildir. Benim için tam bir yineleme de olsa, tartıştığım ya da inandırmaya çalıştığım kişiler için bir açılım olanağıdır. En azından, sağlam bir bilginin ve tutarlı bir usamlamanın ürünü olması durumunda. Ancak, beni ve daha nicelerini sürekli yinelemeye götüren şeyin öncelikle çevremizde saptadığımız açılım yokluğu, gerçek bilgi ve gerçek düşünce düşmanlığı olduğunu da söylememiz gerekir. Birileri bizleri öyle düzenli ve öyle kararlı bir biçimde geriye çekmeye çabılıyor ki yineleme bulaşıcı olmaya başlıyor

ve, ilerlemek şöyle dursun, yerimizde kalabildiğimize bile şükretmemiz gerekiyor. Bu da yetmiyor: bir yandan, bilgi ve ölçüyü yadsımak pahasına, herkes ülke tarihini kendi paşa gönlüne göre yeniden yazmaya kalkıyor, bir yandan da belleksiz bir toplum olduğumuz söyleniyor.

Bilgiye bu denli kararlı bir biçimde sırt çevirenler insanda bellek mi bırakır?

Ezber

“Her öğrencinin bir sınav yordamı vardır, onunki de bu işte: kopya çekmiyor, kimseyi rahatsız etmiyor, daha ötesini ne diye araştırmalı?” deyip çocukcağızı yordamıyla baş başa bırakmak da vardı. Ama onunki gerçekten ilginç bir yordamdı. Kalem ağızda, gözler tavanda, bir süre hiç kıınıldamadan oturduktan sonra, birden önüne eğilip bir esinli gibi yazmaya girişiyor, ancak, daha üç dört satır bile yazılmadan, gözler gene tavana dikilip kalem gene ağıza gidiyordu. Sınavın sonuna dek böyle sürüyordu bu iş. Değişen tek şey, yazma süreleri aşağı yukarı aynı kalırken, gözleri tavana dikip kalem çigneme sürelerinin gittikçe uzamasıydı. Artık her sınavda gözlerimi ona dikeyiyor, bu değişmez yordamın gize ulaşmaya çalışıyordum. Belki beşinci, belki altıncı sınavdan sonra buldum: dostumuz sınavda sorulabilecek konuları “su gibi” ezberliyordu; bununla birlikte, ezberlediğini bir anlamlı sözler dizisinden çok, tek parça bir kalıp olarak ezberlediğinden olacak, yazma işlemi belleğinin doğal işleyişinde rahatsız ediyordu onu. Böylece, belleğinin tökezlediği her seferde, bir kez daha baştan başlaması gerekiyordu. Gözleri tavana dikme sürelerinin gittikçe uzaması bundandı: yazım işlemi her şeye karşın gittikçe ilerlediğinden, söylem içinde yeni baştan alınan yol gittikçe uzuyordu.

Böylesine özençli bir belleğin oyunlarına katlanmaktansa, şu dersleri adam gibi öğrenmek daha iyi olmaz mıydı? Evet, hiç kuşkusuz. Ancak, öyle görünüyordu ki, kimileri için bu da ötekiler kadar tutarlı bir yetişim biçimi, bu da ötekiler kadar

geçerli bir yöntemdi, dostumuz da yönteminden hoşnuttu: sı-
nıftan hep ışı ışı bir yüzle, görevini başarmış bir kişinin mut-
luluğu içinde ayrılıyordu. Bu mutluluk kimilerine Baude-
laire'in bir yapıtının başlığını: *Yapay cennetler*'i anımsatsa bile.

Ama başarı mutluluğunu "yapay cennetler"de arayan yal-
nız o değildi.

Bir gün, sıradan bir sınav sorusuna verilmiş yanıtları de-
ğerlendirirken, yanlışlarına varıncaya dek, sözcüğü sözcüğüne
birbirinin aynı olan iki kâğıda rastlamış, her ikisine de bir an
bile duralamadan sıfır vermiştim. Ne var ki, sonuçların bildiril-
mesiyle hanım hanımcık iki öğrencinin hışımla odama girmesi
bir olmuştu. Haksızlık karşısında başkaldırıyor, "Biz kopya
çekmedik, ezber yaptık!" diyorlardı. Anlattıklarına göre, fran-
sızcaları biraz zayıf olduğundan, derste tuttukları notları karşı-
laştırıp birbirleriyle bütünleyerek ortak bir metin oluşturuyor,
sonra da, herbiri kendi köşesinde, bu metni iyice ezberliyorlar-
dı. Kim karışabilirdi ki? Derslerini ezberlemeleri en doğal hak-
ları değil miydi? Öyle de olsa aklım yatmamıştı bu işe. Bir son-
raki sınavın başında bunu bana anımsatmalarını, o sınavın so-
nuçlarını da gördükten sonra, belki bir şey yapabileceğimi söy-
lemiştim. Onlar da anımsatmışlardı: birini en öne, birini en ar-
kaya oturtmuştum. Ama sonuç hem "ezber yaptıklarını" doğ-
ruluyor, hem de "ezber yapmadaki" başarılarını taçlandırıyor-
du: yanıtları, aralarındaki uzaklığa karşın, tek yumurta ikizleri
gibi birbirinin aynıydı. Birkaç yıl sonra da, Tanrı vergisi bir ye-
tenekle desteklenen etkin yöntemlerinin yardımıyla, ikiz yanıtlarıyla diplomalarını alıp gitmişlerdi. Tek bir diplomayı bile ha-
ketmeyen bir yanıtlar toplamına karşılık iki üniversite diplo-
ması!

Yaklaşımın etkinliğini doğrulayan üçüncü bir öyküyü de
yıllar önce unutulmaz hocam Greimas'tan dinlemiştim: İske-
nderiye Üniversitesi'nde ders verdiği ilk yılda, derste yazdırdık-
larını öğrencilerinden birinin sözcüğü sözcüğüne sınav kâğıdı-
na aktarmış olduğunu görünce, tepesi atmış, tıpkı benim yaptığ-
ım gibi (daha doğrusu, yapacağım gibi), bir an bile duralama-
dan sıfırı basıvermişti. Ama onun öğrencisi de tıpkı benim ha-
nım hanımcık öğrencilerim gibi haksızlık karşısında başkaldır-

muş, yönetime başvurarak en düşük notu en yüksek nota dönüştürmeyi başarmıştı. Yetkililer hem böyle bir durumu doğal buluyor ("Bizde böyle derslerini sözcüğü sözcüğüne ezberleyenler çoktur", diyorlardı), hem de bunu bir tür üstünlük, neredeyse bir erdem olarak değerlendiriyorlardı ("Yabancı dilde yazılmış bir metni herkes böyle güzel ezberleyemez", diyorlardı). Greimas'a gelince, Mısırlı yetkililerin böyle bir mantık yürütebilmelerini anlasa bile, bu mantığı kendi mantığıyla bağdaştıramıyordu. Türkiye'de geçirdiği dört koca yıl süresince de bağdaştıramadı: bunca Ortadoğu deneyiminden sonra bile, ezbercilikte insanı alçaltan bir şeyler bulunduğunu düşünmekten kendini alamıyordu.

Ama "Ezber alçaltıcı bir şeydir!" diye kesip atmak abartılı bir tutum olmaz mı? "Hayır, olmaz!" diyecek olursak, en azından çalgıcılar, oyuncular ve din görevlileri kahkahalarla gülerler bize, konunun önemli bir yanını gözden kaçırdığımızı söylerler. Haksız da sayılmazlar doğrusu: sözlerini kitaptan okuyan bir oyuncu, bir yandan kalça kıvrıp bir yandan elindeki kâğıda bakarak "Bandıra bandıra ye beni!" diye haykıran bir şarkıcı, namazını ikide bir kitabına eğilerek kıldırان bir imam tasarlamak zordur. Üstelik, koşullar gerektirmediği zaman bile, "ezbere bilme"nin büyük bir üstünlük sayıldığı, insanlarda ba-yağı hayranlık uyandırdığı bilinen bir şeydir. Birinin "Çanak-kale Şehitleri"nin tamamını ya da *Mesnevi*'nin ilk dizelerini ezberden okuduğunu gördük mü bir tansık karşısındaymış gibi donup kalırsınız genellikle. Buna karşılık, konuşmasını önündeki kâğıttan okuyan konuşmacıya horgörüyle bakanlarımız çoktur. *Kızıl ile Kara*'nın gözüpek kahramanı Julien Sorel de insanlar arasındaki en büyük başarısını *İncil*'i ezbere bilmesiyle sağlar. Belediye başkanı M. de Rênal'in evinde, çocuklardan birinin eline latince bir *İncil* verip de çocuğun ilk sözcüğünü söylediği her parçayı çatır çatır ezberden okuyunca, çocuklardan büyüklere, efendilerden uşaklara, herkesi hayran bırakır, sonra hayranlık halkası M. de Rênal'in konağından tüm Verrières'e, Verrières'den de Paris'e dek genişler. Hiç kuşkusuz, bu hayranlığı bize yansıtırken, Stendhal de Greimas gibi bakar konuya: hep bıyık altından güldüğünü, her şeyden önce usa ve ölçüye değer

veren bir yazar olarak, en azından Julien'in ezberleme yeteneğine hayran kalanları dolaylı biçimde alaya aldığı, onları küçümsediğini sezinleriz.

Kimi insanlar ezberleme edimini büyük bir üstünlük sayarken, Greimas ve Stendhal gibiler bu edime neden horgörüyle bakar peki?

Görünüşe bakılırsa, hemen her zaman belirli bir kuşku yarattığı için: bir söylemin eksik ve aksak bir biçimde aktarılması yeterli bulunabilirken, ezberden, yani olduğu gibi, yani tümüyle aktarılması çoğu kez ezberleyenin ezberleneni özümleyememiş, biçiminden ötesini kavrayamamış olduğunu düşündürür. İkincisi, gerektirdiği hazırlık çalışmaları ne olursa olsun, ezberden iletilen söylem gereksiz bir yineleme olarak belirir: bir alıştırtma işlemine bağlanmadığı sürece, "ezberlenmiş"i öğrenilip özümlemiş saymadığımıza, örnekçesi de önceden elimizde bulunduğu göre, varolan bir söylemi ezberden aktarmanın ne anlamı olabilir? Derste anlattığım ya da kitabımda yazdığım şeyi sınav kâğıdında bana kendi dilinde yeniden kurarak değil de olduğu gibi geri yollayan öğrenci neyi kanıtlar? Ben dersimi "ezbere" değil, hiç kuşkusuz karınca kararınca, ama düşünerek, araştırarak, karşılaştırarak hazırladığıma göre, benim çabamla bu öğrencinin çabası arasında ortak olan ne vardır? Üçüncüsü, özellikle başlangıçta söz ettiğimiz durumlarda, ezberden aktaranın kişiliği konusunda da bir kuşku uyanır içimizde: içtenliğinden kuşku duyar, bizi aldattığını düşünürüz. İster nerdeyse tüm sınav kâğıtları tek yumurta ikizlerini andıran öğrencileri, ister durmamacasına ezberlenmiş yapıtı baştan alan öğrenciyi, ister Greimas'ın Mısırlı öğrencisini alın, ister başka benzerlerini, hepsi de "bilen" kişi olarak görünmek ister, ama bu yolda harcadıkları çaba bile "bilmeyen" olduklarını, bir başka deyişle, *olma* yerine *görünmeyi* seçtiklerini ortaya koyar.

Hemen belirtelim, *olmadan görünmeye* geçmek için aldatma amacı gütmek gerekmez her zaman: okuduğunu olduğu gibi ezberleyip sınav kâğıdına geçiren İskenderiyeli öğrencinin hocasını aldatmak gibi bir amacı yoktu; göğüslerini gere gere "ezber yaptıklarını" söylediklerine göre, benim sevimli öğrencilerim de böyle bir amaç gütmemişlerdi. Ama edimleri, bilinçle ya

da bilmeden, öğrenilmemişi öğrenilmiş gibi sunmaya yöneldiğinden, *olmaya öykünen görünme* olarak tanımlanıyordu. Biraz düşünülecek olursa, görevinin kutsallığına karşın, hafızın koşulunun da bir ölçüde bu dürüst bilgisizlerin durumuna uyduğu söylenebilir. Hiç kuşkusuz, ezberden *okuduklarının* içeriğini bilen, hatta yorumlayan hafızlar da olabilir, ama, genel olarak, hafızın ezbere okuduğunu anlamasını beklemeyiz; kendisine öğretilmemiş olan bir dilde yazılmış koca bir yapıtı anlamasını beklemek de gülünç olur.¹ Hayır, kolay kolay düşmeyiz böyle gülünçlüklerle. Tam tersine, ak üstüne kara olarak yazılmış olanı okumasını bile beklemeyiz: hiçbir zaman yazıyı tanıma olanğını bulamamış kör hafızlara toplumumuzda daha çok değer verildiği bilinen bir şeydir.

Neden? Sağladığı mutluluğun bir “yapay cennet” olduğunu düşündüğümüz ezber bilgi genellikle bir *gerçektenlik*, daha da iyisi, bir *doğallık* göstergesi olarak algılanır da ondan: örneğin Fransızlar ezberlemeyi “yürekten öğrenmek” biçiminde dile getirerek ezberlenen hem bilgi düzeyine yükseltir, hem de bu bilgiyi beyinden alıp yüreğe vererek bir anlamda doğallaştırırlar; örneğin biz herhangi bir söylemi “su gibi ezberlemek”ten söz ederek doğallaştırırız bu edimi; en yüksek düzeyini “yutmak” sözcüğüyle niteleyerek onu bilginin “sindirilmesi”, ayrılmaz biçimde bedensel, dolayısıyla doğal varlığımıza katılması olarak tanımlarız. Böyle algılanınca, ezberin bir tür doğallaştırılmış ekin olduğunu söylemek bile gerekmez. Kör hafıza verilen üstün değer de buradan gelir: bilgiyi (bir ekin ürününü) herhangi bir ekin sel araç ya da arac ıdan yararlanmadan, doğrudan doğruya, kaynağından alıp özümlemiş ayrıcalıklı bir kişi olarak değerlendiririz onu. Gene de, yüzyıllar içinde oluşmuş ortak bilinçte böylesine saygın bir yeri bulunmakla birlikte, ezberlemenin kişiliğı zenginleştiren bir etkinlik, sağladığı ayrıcalığın saltık bir üstünlük sayılması için pek çok koşulun bir arada gerçekleşmesi gerekir.

Öyle ya, bizim hafızda aradığımız şeyin *Kuran’ı* eksiksiz bir biçimde, hiçbir sözcüğünü atlamadan, vurguları tam yap-

1 *Kuran’ın* türkçe çevirisini, bir başka deyişle, anlayıp yorumlayabildiğı bir *Kuran’ı* ezberden okumasını da aynı ölçüde gülünç bulabilirdik.

rak, kısacası kuralına uygun olarak okuması olduğu düşünülürse, böyle bir *okuma* kişilik olarak hafızı çıkarır aradan, saltık *görünmeye* indirger nerdeyse. İçeriğini bilmeden, bir *biçim* olarak edindiği bir söylemin aracı ya da aracıdır yalnızca, mektuba göre kâğıt ve kalem neyse, hafız da *Kuran'a* göre odur: ezberlemek için harcadığı çaba ne olursa olsun, edilgen taşıyıcısıdır onun. Julien Sorel de böylece M. de La Mole'ün verdiği dört sayfalık bir gizli iletiyi sözcüğü sözcüğüne belleğine yerleştirerek götürülmesi gereken yere götürür. Ayrıca, ne ilk, ne son hafız olduğuna, tam tersine, kendisinden önce nicelerinin yaptığını yinelemekle kaldığına göre, ezberlediği söylemin tüm kutsallığına ve görevinin toplum katında taşıdığı değere karşın, hafızın Julien Sorel'inkinden daha yaygın, daha olağan bir işlev yüklendiği söylenebilir. Ay geçer, yıl geçer, hafız ezberlediğini yüz kez, bin kez, beş bin kez yeniden *okur*, bunu yaparken, kendisini dinleyenleri etkileyip coşturur kuşkusuz; iletilen söylemin kaynağı gibi algılandığı da olabilir, ama gerçekte kendisi yalnızca bir *taşıyıcı*, işlevi yalnızca yinelemektir. Tıpkı Julien Sorel'in markinin hazırladığı dört sayfayı sıradan bir han odasında önemli kişiye ezberden yinelediği gibi. O da taşıyıcıdır yalnızca, söylemi bir nesne gibi taşıyıp aktarır, ama neyi aktardığını bilmesi gerekmez, içeriğinden sorumlu değildir. Kısacası, ezberini okurken, bir söylem öznesi gibi görünse bile, *olan*, her şeye karşın, yalnızca özgün söylem gibi görünen ezberlenmiş söylemdir; Julien'in kendisiyse, hiç kuşkusuz yalnızca bu konumunda, söylem öznesi olarak *görünen*.

Tüm bu saptamalar, örneğin Greimas'ın yaptığı gibi, ezberi kopyayla karıştırmakta çok da haksız olmadığımızı gösteriyor: her ikisi de *özgün* değil, *yinelenendir*, *olan* değil, *olan gibi görünen*dir. Bu kadarla kalsa, gene iyi: öznesini ya da taşıyıcısını da *olan* olmaktan çıkarıp *görünene* dönüştürür. Ama, söylemek bile fazla, ezberlenmiş *anlaşılmamışın* eşanlamlısı değildir her zaman; bir başka deyişle, kişi yalnızca *anlamadığını* ezberlemez. Bilinenin, anlaşılanın ezber niteliği kazandığı durumlar da az değildir. Kırk yıl süresince öğrencilerine aynı kaynaktan, aynı bilgileri aktaran öğretmen, her olguyu alışılmış sığ ve değişmez ilkelerine bağlayan politikacı, beş on maymuncuk terimle her

sorunu çözüveren köşe yazarı ne söylediğini bilir, örnek ya da açıklama istediğiniz zaman da verir. Gene de, kim bilir kaçınıcı kez aktardığı bilginin ilk üreticisi kendisi bile olsa, her şeyden önce bir ezbercidir. Aynı içerikleri yinelediği ölçüde de verdiği bilginin nitel değeri düşer. Bir bilgi ileticisi olarak ele alınınca, kendi değeri de öyle.

Böylece, olgunun yeni bir özelliği daha çıkıyor ortaya: yoksulluğu, daha doğrusu, yoksullaştırıcılığı.

En azından, anlayarak ezberlemiş olmam durumunda, Proust'un yapıtını ezbere bilmek bana çok şey kazandırırdu kuşkusuz, onu daha bütüncül bir biçimde kavrayıp açıklamamı sağladı, içerdiği duygu ve düşünce yükü göz önüne alınacak olursa, yaşamıma yepyeni bir yön vermesi bile beklenebilirdi; ama getirdiğinden kat kat fazlasını götüreceği de kesindi: Flaubert'den tek satır okumadan göçebilirdim bu dünyadan. Nedeni ortada: kimi özel durumlar bir yana, ezberleme yetimiz öğrenme yetimizden çok daha üstün de olsa, ezberlediklerimiz öğrendiklerimizin yanında devede kulak bile değildir. Belirli bir süre içinde kimimiz beş kitap okuyup özümleyiz, kimimiz on kitap; buna karşılık, aynı süre içinde on kitaptan bir tekini ezberlemek bile bir düştür yalnızca. Kimi çevrelerde ezber verilen aşırı değer de buradan: ezberlemenin, özümlemekten çok daha fazla zaman almasına karşılık, varlığın katılımını zorunlu kılmamasından kaynaklanmakta belki. Öyle ya, gününü doldurmuş, içeriğinden boşalmış söylemleri yineleyip duranların el üstünde tutulmasına bakılırsa, ezber de, dolayısıyla yineleme de, dolayısıyla kopya da tıpkı gerçek bilgi gibi temel bir ekin sel değ er.

Öyle ki en can alıcı ekin sel uzlaşmazlıklarımızın bu iki ana yönelim: ezberlemeyle bilgilenme arasındaki karşıtlıktan kaynaklandığı söylenebilir.

Çalmalar

Geçen gün, Hachette Yayınevi'nin 1996 yılında yayımladığı bilimsel bir kitabın üçüncü sayfasının alt yanında, tuhaf bir tümceyle karşılaştım: “*La photocopie non autorisée est un délit*” (İzinsiz fotokopi suçtur). Sonra aynı tümcenin kitabın tüm sayfalarında yer aldığını gördüm. Birden kafam karıştı. “Allah Allah, ne oluyor bu adamlara?” diye söylendim. Çoklarımızın hemen her gün, en ufak bir bilinç kaygısına kapılmadan, dünyanın en doğal şeyini yapar gibi gerçekleştirdiği bir edimi suç, dolayısıyla sahtecilik, dolayısıyla hırsızlık olarak nitelemekle nereye gelmek istiyorlardı? Hadi, ilk birkaç sayfaya yazdılar, aynı tümceyi her sayfanın altında yinelemeye ne gerek vardı? Yanıta benzer hiçbir şey gelmedi usuma; anımsaya anımsaya Tournier'nin *Kısa düzyazılar*'ındaki benzersiz denemelerden birini anımsadım: ünlü yazar “Fransız Bankası'nın her banknotu üzerinde Ceza Yasası'nın 139uncu maddesinin bu banknotun sahtesini yapanı yaşam boyu hapis cezasına çarptırdığı anımsatılır; öyle ki, sapkın bir tersine dönüşle, adı geçen sahteci kendisini cezalandıran maddeyi de kopyalamak zorunda kalır”, diyordu. Anlaşılan, Hachette Yayınevi de uyarısını her sayfanın altına koymakla izinsiz sağlanmış fotokopiden yararlanmaya kalkan kişiye bu işin yasaya aykırı bir edim olduğunu kendi edimiyle de yineleterek bile bile suç işlediğini onaylatmak istiyor, böylece, izinsiz fotokopinin suç niteliğini daha bir kesinleştiriyordu. Ama, öyle ya da böyle, ünlü yayınevi yeni bir sahtecilik ve, sahtecilik sonuçta başkasının olanı hileli yoldan ele ge-

çirmek biçiminde tanımlandığına göre, yeni bir hırsızlık türü çıkarıyordu karşımıza: izinsiz fotokopi hırsızlığı. Bu arada, dolaylı bir biçimde, hırsızlık sınıflandırmasında defterin kapanmadığını, her an yeni hırsızlık türleriyle karşılaşabileceğimizi, bu işin güldürüye kadar varabileceğini sezdiriyordu bize.

Öyle ya, hemen her üniversitemizin çevresinde küçük çapta bir fotokopi sanayisi oluştuğunu, bu yerden bitme sanayi kuruluşlarında, en ufak bir izin ya da yazar hakkı söz konusu olmadan, koca koca kitapların fotokopilerinin ciltlenip öğrencilere satıldığını bildiğimize, dahası, bir yığın sahteciye yazarların ve yayınevlerinin sırtından büyük kazançlar sağlayan, görüldüğü kadarıyla nerdeyse hiçbir yaptırımı da bulunmayan “korsan kitap” serüvenini Süleyman Demirel bile duyduğuna göre, başımıza izinsiz fotokopi hırsızlığı gibi “masum” bir hırsızlık türü çıkarılmasına kahkahalarla gülmez de ne yaparsınız? Başkalarının yaptıkları üzerinde izinsiz iyelik girişimlerini bile yaratıcı edim sayanlar var bu ülkede. Büyük bir günlük gazetesinin seçkin mi seçkin bir yazarı birkaç gün önce bir Amerikan gazetesinde yayımlanmış bir yazıyı dilimize çevirerek (ya da çevirterek) kendi imzası ve kendi aynalı fotoğrafı altında kendi özgün yazısı gibi yayımlamakta hiçbir sakınca görmez. Üniversitelerimizde, kimi çok yetenekli bilim adamları daha önce başkalarının yaptığı çalışmaların üstüne kendi adlarını koyup yetkili kurullara sunarak doktor, doçent ya da profesör sanı kazanır, sanılarını da göğüslerini gere gere, yetke, onur ve gururla taşırlar. Arada bir, bu tür davranışları birer aykırılık gibi değerlendiren dürüstlükten, aktöreden sözetmeye kalkanlar da hemen susturulur. Örneğin Amerikalı’nın yazısını kendi yazısıymış gibi yayımlayan seçkin yazarımız edimini öyle hayranlık verici bir gözüpeklikle üstlenip öyle havalı bir “N’olmuş yani?” çeker ki bir başka gazetede olayı ortaya çıkarmış olan deneyimsiz yazar kaçacak delik arar. Aynı biçimde, örneğin bir İngiliz yazarının sıradan mı sıradan kitabının başarılı ve eksiksiz bir çevirisini kendi özgün çalışması diye sunan çok yetenekli öğretim üyesine yaptığının yanlış bir şey olduğunu anımsatmaya kalkanlar hemen zılgıtı yerler: “Tamam, tamam, anladık, beni desteklemiyorsun! Ben haklı davamı tek başıma da savu-

nurum!" "Haklı davası" da, hiç kimsenin özgün profesörlük çalışması yapmadığı, üniversitelerde yapılan tezlerin en azından yarısının şu ya da bu biçimde "korsan" olduğu, ama, fazla olarak bir çeviri çabasının ürünü olması nedeniyle, kendi çalışmasının ötekilerden üstün tutulması gerektiğidir. Ne olursa olsun, davasını öyle coşkulu bir biçimde yürütür ki ülkenin saygın profesörleri arasındaki onurlu yerine kısa sürede kavuşur.

İşte böyle, "fotokopi hırsızlığı"na bu çok şanlı ve çok kazançlı hırsızlıklardan sonra geldik mi karşıtlık öylesine derin görünür ki bir yığın soru üşüşür usumuza. Örneğin, bizim pek de hoşgörülü olmayan toplumumuzda anlayışla karşılanan değişik kitap ve yazı hırsızlıklarının Fransa'da ya da herhangi bir Batı Avrupa ülkesinde suçlusunun uğraş yaşamını söndürecek ölçüde yüz kızartıcı edimlerden sayılması, üstüne üstlük, bu daracak alanda bile, eski hırsızlık türlerine yeni hırsızlık türleri eklenmesi aramızda indirgenmez bir ekin sel karşıtlığın göstergesi mi?¹ Yoksa hırsızlık türleri toplumdan topluma değişiyor da biz mi bilmiyoruz? Suç sayılan çalma edimlerinin sayısı ile gelişmişlik arasında belirli bir bağıntı mı var? Yani toplumlar, örneğin Fransız toplumu gibi, daha çok sayıda edimi hırsızlık ulamına yerleştirdikleri için mi gelişmiş ve demokrat oluyorlar, yoksa, örneğin bizim toplumumuz gibi, hırsızlık ulamına yerleştirecek edim sayısını olabildiğince sınırlı tuttukları için mi? Hırsızlığın algılanma biçimi mi değişti, yoksa kimi toplumların işi bir kitaptan bir sayfa fotokopi çekmeyi bile hırsızlık sayarak bir aygıtının kullanım alanlarını sınırlamaya kadar varan bir arılık sapkınlığına kapıldığını mı düşünmek gerekir? Ya da hırsızlığın türleri ve algılanma biçimleri tüm tarihsel toplumlarda üç aşağı beş yukarı aynı da uyumsuzluk bizim toplumumuzun birtakım hırsızlıklar karşısındaki özel ve özgün tutumundan mı kaynaklanmakta?

Tüm bu soruları yanıtlayabilmek için, en azından değişik hırsızlık türleri ve algılanma biçimleri konusunda bir görüş edinmek gerekir. Bu da kolay bir şey değil. Çünkü, muslukçu-

1 Orada araştırma yapıtlarının genellikle daha okunmaya değer nitelikte olmasının, uzmanların da en azından kendi alanlarındaki yapıtları okumalarının bu hırsızlık türünü çok azalttığı düşünülebilir.

luk ya da söğüşçülükten, tufacılık ya da karmanyolacılığa, eski ve yeni tüm hırsızlık türlerinin dökümünü ve tanımını çıkarabilmek için, olağanüstü bir uzman olmak gerekir. Böyle bir nitelik de ne bende var, ne dostlarımda. Ancak, tüm hırsızlık biçimleri başkasının olan bir değer nesnesini kurnazlık ya da zora başvurarak ele geçirmek olduğuna, dolayısıyla tek yönlü bir işlemle, haksız bir iyelik değişimi olarak tanımlandığına göre, sorunu bu değişimin öznesi, nesnesi, kazananı ve yitireni açısından ele alırsak, oldukça yalın bir sınıflandırmaya varabiliriz belki. Bu açıdan bakılınca, yalnızca yazınsal bilgilerimizden yola çıkarak dört ana hırsızlık biçimi bulunduğunu, başlangıçta sözünü ettiğimiz hırsızlığın da belki beşinci türü oluşturduğunu söyleyebiliriz:

- 1) Jean Valjean işi hırsızlık,
- 2) Fagin işi hırsızlık,
- 3) Robin Hood işi hırsızlık,
- 4) Nucingen işi hırsızlık,
- 5) Ekinsel ürün hırsızlığı.²

Hepimiz biliriz, Jean Valjean, Hugo'nun *Sefiller*'inin fırından bir ekmek çaldığı için küreği boylayan ünlü kahramanı, gerçekte hırsızlığın en yalın biçimini uygular: göz diktiği değer nesnesini herkesin gözü önünde alıp kaçar, sonra da başka bir değer nesnesine dönüştürmeden tüketir, ama daha fazla bir yarar sağladığı enderdir: çaldığı şey (herhangi bir yiyecek, birkaç kuruş para) ancak geçici olarak birtakım bedensel gereksinimlerini karşılar. Başarısı da bedensel beceriye: el çabukluğuna ve hızlı koşmaya dayanır. Serüvenleri, İspanyol anlatı sanatında başlı başına bir tür oluşturan *picaro*'ların gerçekleştirdiği hırsızlıklar da pek farklı değildir genellikle: bu işi "amatörce", sürekli bir uğraşa dönüştürmeden, yaşamlarını sürdürebilmek için yaparlar.

Buna karşılık, Dickens'ın Fagin'i hırsızlığı sürekli ve örgütlü bir uğraşa dönüştürmüştür: yanında belli sayıda adam (çocuk) çalıştırır, onlara becerilerini geliştirip işlerinde daha başa-

2 Yanılmıyorsam, Murat Belge tüm bu hırsızlık türlerine bir tür daha ekledi: *cylem çalma*. Daha çok eğretilene niteliğinde bu edim. Ama, geniş anlamda, ekinsel hırsızlığın çoğu özelliklerini taşıdığı açık.

rılı olmaları için sık sık alıştırma yaptırır; kimi nesneleri saklamaktan özel bir haz duymakla birlikte, çaldıklarını doğrudan tüketmesi söz konusu değildir; işinin bir yanını da çalınmış nesnelerin paraya çevrilmesi oluşturur. Daha başkaları, örneğin Maurice Leblanc'ın ünlü Arsène Lupin'i gibi "kibar hırsızlar" da hırsızlığı bir meslek olarak sürdürürler, üstelik kasa açmadan insanlarla ilişki kurmaya, güzel konuşmadan insana ve mücevhere değer biçmeye, pek çok alanda uzmanlaşmış, be-densel ve ussal beceriyi son sınırına dek götürmüş kişilerdir, ama hırsızlığı uğraşa dönüştürmüş olmalarına karşın, biraz da ustalığın verdiği güvenle, eğlenir gibi, hatta gerçekten eğlenerek yapar, işin içine bir de güzelduyumsal boyut katarlar. Şu var ki Jean Valjean'ın da, Yahudi Fagin'in de, Arsène Lupin'in de edimi değer nesnesinin doğrudan ele geçirilmesi biçiminde tanımlanır, edimin başlıca öznesi de, başlıca yararlanıcısı da kendileridir.

Buna karşılık, Robin Hood, Fantomas, yaşamının belirli bir bölümünde Flaubert'in ermiş Julien'i, girişimi hem bir kezle sınırlanan, hem de başarısızlıkla sonuçlanan Raskolnikof kimi zaman açık açık, kimi zaman gizlice, ama kendileri için değil, başkaları için girerler bu işe; bir başka deyişle, edimin tüm yükünü üstlenmekle birlikte, bir tür aracılıktır yaptıkları: şu ya da bu düşünceyle, şu ya da bu biçimde (çoğu kez de aldatmacadan çok, zor yoluyla) "olan"dan alıp "olmayan"a aktarırlar. Ama yaptıkları hep *sıcak* hırsızlıktır: doğrudan hırsızlık nesnesi üzerinde gerçekleştirirler edimlerini.

Balzac'ın Baron de Nucingen'ı gibi yazında da pek çok örneği bulunan, ancak en kusursuz örneklerine çağımızda, Amerika'dan İtalya ve Türkiye'ye, pek çok ülkede rastladığımız dolaylı hırsızlıkta, *soğuk* hırsızlık olarak nitelenebilir, çünkü, hemen her zaman, öznenin hırsızlık nesnesine hiç el sürmeden, uzaktan uzağa gerçekleştirdiği bir "işlem"dir. Korkutma ve adam satın almadan sahteciliğe, her türlü aldatmacayı kullanarak bir kişinin ya da geniş bir topluluğun iyeliğinde olan başka bir kişinin ya da başka bir topluluğun iyeliğine aktarmaya dayanır. Örneğin kamu malı olan birtakım toprakların çok ucuz fiyatla kendilerine aktarılmasını sağladıktan sonra, bunları

yapılaşmaya atırtarak değerlerini kat kat yükselten bir kişi ya da kurum böyle bir hırsızlığın öznesidir, elinde kalmış bozuk bir malın gene çok yüksek fiyatla devletçe satın alınmasını sağlayan kişi de, açık artırmaya çıkarılmış büyük bir değer nesnesi- ni, diyelim ki bir bankayı, başka alıcıları sindirip geri ekilmele- rini sağlayarak ucuza kapatan kişi de. şu var ki, son yıllarda ta- nık olduğumuz birtakım olaylardan öğrendiğimiz kadarıyla, bu işlemlerde kazanılan ya da yitirilen değerler çok yüksektir ge- nellikle, yitiren de hemen her zaman toplumdur. Bir bakıma, Robin Hood'un yaptığının tam tersi söz konusudur burada.

Başlangıçta ele aldığımız ekinsel hırsızlıklara: başkasının yapıtını kendine mal etmeye, korsan kitap (ve kaset) yayıncılığına gelince, pek öyle yazın yapıtlarına konu olmasa bile, kimi biçimleriyle oldukça eskidir: Almanya'da, İtalya'da, Belçika'da yapıtlarını hiçbir karşılık ödemededen yayımlayan yayıncılara karşı, Balzac'ın, *Société des gens de lettres*'in başında, nasıl savaşı- ma girmiştiğini biliriz. Burada hırsızlık edimi ilk iyenin elindeki değer nesnesini eksiltmez gibi görünür, ama hem bir değişim temeline dayanmaz, hem bir yanıyla gizlidir, hem de korsan baskısı yapılan kitabın sağlayabileceği kazancın bir bölümün- den gerçek iyelerini yoksun bırakıp çalma öznesine aktarır. Da- ha önce yapılmış bilimsel ya da yazınsal bir çalışmanın hırsızlık znesince kendi özgün çalışması gibi sunulması ya da yayım- lanması da böyle: zgn yapıtlar niteliklerinden hiçbir şey yi- tirmez gibi görünür, ama, en azından belirli çevrelerde, yanlış olarak, başkalarının yapıtları olarak tanınırlar, dolayısıyla yara- tıcının emeği yok sayılır; üstelik, aynı zamanda toplumun da malı olan bir ekinsel değer söz konusu olduğuna göre, toplum- dan da bir şeyler çalındığı ve değerlerin n arasına geçersiz değerler katıldığı söylenebilir. Ayrıca, sırf söylem öznesinin değiş- tirilmesi bile doğrunun yalana dnştrlerek tek tek her oku- run aldatılması anlamına gelir. İçinden çıkılmaz bir çelişki doğar böylece: yapıt hep aynı yapıttır, ama yaratıcının adını taşı- yan basımları gerçek, hırsızın adını taşıyan basımları yalancı- dır.

Son yıllarda, ülkemizde bayağı yaygınlaşan "marka al- ma"lar da üç aşağı beş yukarı aynı lttlerle değerlendirilebilir.

Bu değişik hırsızlık türlerini her toplumun kendine göre değerlendirdiğini biliriz; aynı toplum içinde bile, düzenin ya da yasanın değerlendirmesiyle kamuoyunun değerlendirmesi- nin yüzde yüz çakışmadığını da deneyimlerimiz gösterir bize. Öte yandan, yasa da, kamuoyu da bu konuda çelişkiden arın- mış değildir: her ikisi de kavram olarak hırsızlığı dışlar görü- nür, ama gene her ikisi de onda güzel yanlar bulabilir. Üstelik, bir sayfalık bir izinsiz fotokopi çeken bile hırsız sayıp tepesine binmeye kalkan Batı toplumlarında bile, hırsız milleti hiçbir za- man “sahipsiz” değildir: ilkçağda Hermes gibi yaman bir koru- yucu tanrıları vardır; pek çok esinli kişi İsa’nın oturgan kişiler- den çok, onlardan yana olduğunu söyler. Hele yazın, belirli hır- sızların bayağı savunulduğu, zaman zaman da yüceltildiği bir alandır: XVI. yüzyılda, İspanya’da, yaşamlarını sürdürebilmek için hırsızlık yapan, ancak, sürekli tehlike içinde yaşamalarına karşın, hiçbir zaman insan öldürmeyen *picaro*’ların serseri ya- şamları çok zengin ve çok uzun ömürlü bir anlatı türüne onla- rın adını verdirtir. Zenginden alıp yoksula veren ünlü kahra- man Robin Hood, Ortaçağ ozanlarından XIX. yüzyılın örnek romancısı Walter Scott’a kadar nice sanatçının esin kaynağı olur. Hugo bir ekmek çaldığı için küreği boylayan iyi yürekli Jean Valjean’ı toplum düzeninin bozukluğunu eleştirmek ve düşmüş insanın yüceliğini sergilemek için bir simge olarak kul- lanır. Balzac, ünlü kahramanı Vautrin’e “Neden bir çocuğu bir gecede servetinin yarısından yoksun bırakan züppeye iki aycık hapis verilir de ağırlaştırıcı koşullarda bin frank çalan baldırı çıplak küreğe yolların? İşte yasalarınız!” dedirterek en azından belli bir hırsız türünün haklarını savunur; daha da ileri giderek belli bir kesimin başvurduğu belli bir hırsızlık türünü nerdeyse soylu bir nedene bağlar: “Yoksul için, hırsızlık bir suç da, bir kı- ya da değil artık, bir ölç alma.”

Ama hırsızlık hiçbir zaman tek bir sınıfın kusuru ya da ay- ırcılığı olmamıştır. Yüzyılımızın başlarında Pierre Souvestre ile Maurice Allain serüvenlerini yıllar sonra bir de ünlü gerçeküs- tücü ozan Robert Desnos’un dizelerle anlatacağı Fantomas’ı, suçlarını topluma meydan okumak için, ama bir sanatçı gibi iş- leyen büyük hırsız yaratır; gene aynı dönemde, Maurice Leb-

lanc'ın sanat ve mücevher düşkünü Arsène Lupin'i de bir bakıma belli bir sınıfın öcünü alır toplumdan. Sinema evreninde bunlara örneğin Zorro gibi başka kahramanlar eklenir. Herbiri kendi uzmanlık alanının ustasıdır, herbirinin kendine özgü yöntemleri, sevinçleri ve üzüntüleri, onur ve utanç duyguları vardır. Kimi hırsızlar da çok özel süremsel ve uzamsal koşulların ürünü olarak belirli bir çekicilik kazanır. Böylece, günümüzün bir yazarı, Patrick Modiano, son yapıtı *Dora Bruder*'de, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Fransa'da, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak amacıyla ev soyan bir Yahudi kızıdan söz ederken, onun yaptığı soygunu gönülden desteklediğini söyler. Aynı koşullarda benzer yollara başvurmuş başka Yahudiler'in yasadışı eylemlerine de aynı biçimde arka çıkar: "Almanlar'ın buyrukları, Vichy hükümetinin yasaları, gazetelerin yazıları yalnızca birer vebalı, birer suçlu koşulu veriyordu onlara; bu durumda, yaşamlarını sürdürebilmek için yasatanımsız kişiler gibi davranmaları yasalı. Onurları budur. Onları bunun için severim." Georges Brassens de "Stances à un cambrioleur" adlı şarkısını evini soymuş olan hırsızın *onuruna* yazar, ona "dostum" diye seslenir, kendi evini seçme "beğenisini" gösterdiği, evdeki çirkin portreyi almadığı, çıkarken kapıyı kapayarak geri kalanları da başkalarının almasını önlediği, özellikle de gitarına dokunmayarak hem çalışanlara karşı saygısını, hem de esnaflararası dayanışma anlayışını kanıtladığı için gönülden kutlar onu, "Kim bilir, şarkılarımla ünlenmemiş olsaydım, ben de senin suç ortağın olabilirdim", diyerek de hırsızlık uğraşını alabildiğine insansallaştırır. Başka şarkılarında da olduğu gibi yerleşik kenter aktöresinden ayrı ve daha üstün bir aktöre, kalıplaşmış kenter inceliğinden ayrı ve daha geçerli bir incelik bulunduğunu sezdirmek ister. Sesini çıkarmadı diye evini bir daha soymaya kalkarak işin tadını kaçırmamasını salık verirken de uğraşın inceliği yanında, tekil, dolayısıyla olağandışı, dolayısıyla serüvensel, dolayısıyla çekici niteliğini vurgular. Ne olursa olsun, hırsız her zaman içimizden biridir.

Hiç kuşkusuz, bu tür yaklaşımları sakat bulan yazarlar da yok değildir. Örneğin Brecht'in *Üç kuruluşluk opera*'da hırsızın, kenter aktöresine ters düşer görünse bile, gerçekte onun aktöre-

sizliğine uymaktan öte bir şey yapmadığını düşündüğü, bu nedenle kendisini yücelten yerleşik söylenleri yıkmaya çalıştığı bilinir. Ama, ister doğru olsun, ister yanlış, söylen hep sürer, daha da ilginç, yeni söylenler yaratılır. Ama, öyle görünüyor ki, bu alanda Prometheus'tan sonra en büyük adımı Jean Genet atar: bir hırsızlık gizemi oluşturur, hırsızlığı varoluşsal bir seçim, bir arılık, bir ermişlik, bir iletişim, soyanla soyulan arasında bir kaynaşım düzeyine yükseltir: *Hırsızın günlüğü*'nün anlatıcısı, "Soyguna girdiğim zaman bir iyelik düşünüy içinde yüzerim", der. "Orada olmayan iyeyi (mal sahibini) yeniden yaratırım. Karşımda değil, çevremde yaşar. Soluduğum bir akışkan öğedir, içime girer, ciğerlerimi şişirir." Gene aynı anlatıcıya göre, kimi hırsızlar bu iyeyle kaynaşma duygusunu yağmaladığı evin salonuna ya da mutfağına kurulup yemek yiyerek uzatır, kimileri tuvaleti kullanarak. Anlatının bir başka kahramanı bir araba çaldığı zaman, gaza basmak için sahibinin görünmesini bekler, arabasının hırsıza uyup kendisini bırakışı karşısında adamın suratının biçimden biçime girmesiyle eğlenir, böylece kaynaşımı yadsır görünür, Genet'in anlatıcısı da bundan "acı çektiği"ni söyler; ama, olumsuz yönde bile olsa, bu da bir özdeşleşim, bir paylaşım, bir kaynaşım biçimidir. Ötekini yoksun bırakırken, hem iye, hem iyeliği yitiren kişi olarak düşüncede ve edimde onun yerini almak söz konusudur. Ayrıca, paylaşım ve kaynaşım soyan ve soyulanla sınırlı bir edim değildir, daha başkalarına da açılır: *Hırsızın günlüğü*'nün anlatıcısı, bir hırsızlık ediminin ardından, dilencilere "daha iyi ve daha çok" verdiğini söyler. Bu edim de bir arılık, bir açıklık belirtisidir. Kısacası, hırsız varoluşsal yapısıyla hep açık olan kişidir, yani bir çocuktur: "Benim gibi Stiliano da gerçekten olgun bir insan değildi. Gerçekten gangster olmakla birlikte, gangsterlik oynuyor, yani davranışlar uyduruyordu. Hiçbir serseri tanımıyorum ki çocuk olmasın. Bir kuyumcunun, bir bankanın önünden geçerken, hangi 'ağırbaşlı', inceden inceye, ciddi ciddi, bir saldırının ya da bir soygunun ayrıntılarını tasarlardı? Ortakların çıkarına değil de dostluğa yakın bir suçortaklığına dayalı bir birlik düşüncesini romansı denilen bir tür düşlemede, bir tür nedensiz oyunda değil de nerede bulurdu? Stiliano oynuyordu. Yasadışı

olduğunu bilmekten, tehlikede olduğunu duymaktan hoşlanıyordu. Bir güzelduyum kaygısı getiriyordu onu buraya. Ülküsel bir kahramanı, imgesi şimdiden şan göğüne yazılmış bir Stiliano'yu kopya etmeye çalışıyordu." Genet, yapıtının başka bir yerinde, "Çalmak çaba harcamadan elde edilemeyen bir törel tutumu belirler, bir kahramanlık edimidir", diyerek işin yalnızca imgede kalmadığını vurgular, sonra da, söylediğimiz gibi, ermişliğe, en azından sürekli bir ermişlik arayışına kadar götürür işi: "Ermişlik benim amacımdır", der.

Hiç kuşkusuz, Genet tekil bir örnek. Ama, geniş bir açıdan bakılınca, hırsız ve hırsızlığı kitlenin de üç aşağı beş yukarı yazarlar gibi değerlendirdiği görülür. Jean Valjean örneğinde olduğu gibi, gereksinim zoruyla, bıçak kemiğe dayanınca, geçici olarak yapılan hırsızlık (ekmek çalma) ya da, bunun bir basamak ötesinde, zor ve tehlikeli bir geçim yolu olarak sürdürülen hırsızlık (yankesicilik, ev soyma, vb.), geleneksel olarak en sık karşılaştığı ve önleme yolunda en çok çaba harcadığı (güvenlik araçları, kilitler, uyarı aygıtları başlı başına bir sanayi oluşturur) hırsızlıktır, ama, çelişkin bir biçimde, en kolay bağışladığı (ya da bağışlar görüldüğü) hırsızlık da budur. Ne var ki, bu zavallı, bu rütbesiz hırsızlar konusunda, kitlelerin bakış açısıyla yönetimlerin tutumu kesinlikle karşıtlaşır: belki sayıları fazla olduğu, dolayısıyla oldukça yaygın bir tehlike oluşturdukları için, belki iktidardan uzak, dolayısıyla ona karşıt bir toplum katmanında yer aldıkları, belki de genellikle beden ve/ya da kafaca zayıf kişiler oldukları, dolayısıyla hep kolay lokma olarak değerlendirildikleri için, güvenlik güçleri en çok onların tepesine biner, yargıçlar da en rahat onları cezalandırır. Yargıçların ya da güvenlik güçlerinin Arsène Lupin türü kibar hırsızlara göz yumduklarını söylemek abartmalı olur; tam tersine, hep yükte hafif, pahada ağır nesneler çalmaları nedeniyle eylemlerinin yaptırımının daha ağır olması gerekir, ama, çaldıklarının hafif nesneler olmasının sağladığı kolaylık bir yana, zengin ve okumuş sınıftan görünmeleri, her duruma uyabilmeleri rahatlıklarını artırır, kolay kolay ele gelmezler. Çoğu kez hırsızlık için hırsızlık yapmaları ve büyük kazançlar sağlamaları kitleye pek de aykırı gelmez. Tam tersine, Arsène Lupin'in seçkin çev-

re içinde suda balık gibi rahat devinmesi, ustalığı, inceliği, alaycılığı, çalacağı nesneye sanatsever bir tutumla yaklaşması, her şeyi, her şeyi kitleyi büyüler. Hırsızlığın ince bir dalında uzmanlaşmış olması, her türlü uzmanlığa duyulan saygı nedeniyle, değerine değer katar; hırsızlık yoluyla da olsa, kendi içinden çıkmış birinin seçkinleri dize getirmesi insanların onunla özdeşleşmelerini, dolayısıyla onu sevmelerini daha bir kolaylaştırır. Arsène Lupin bu üstünlüklere bir de yurtseverlik ekleyip bir anlamda çürümemişliğini kanıtlayarak büsbütün artırır saygınlığını. Toplumdan, öncelikle de egemen sınıflardan öç alan seçkin ve sanatçı hırsız Fantomas da, karanlık tutkunu Genet'nin hırsızlık etkinliğinde bir tür ermişlik ve kahramanlık düşünüyüşünü gerçekleştiren hırsızları da bir ölçüde yararlanır bu saygınlıktan. Görüldüğü kadarıyla, bu tür hırsızlar konusunda bizim toplumumuzla Batı toplumları arasında büyük bir çelişki yoktur.

Korsan kitap yayıncıları genellikle belli bir topluluk, hatta belli bir örgüt oluşturarak yaparlar işlerini, ama hep çıkarları için yaparlar, üstelik, eylemleriyle zarara uğrattıkları yalnızca kitaplarını yayımladıkları yazar ve yayıncılar değildir, yazın ve düşün yapıtları tüm toplumun malı olduğuna göre, tüm toplumdur. Bu nedenle, bugün bir Batı ülkesinde, diyelim ki Fransa'da, böyle bir suçu ne kitle hoşgörür, ne düzen; bir büyük kentin her köşe başında bir korsan kitap sergisiyle karşılaşılabilmesini tasarlamak bile zordur. Öyle ya, her şey göz önünde yapıldığına göre, edimin sanıklarına ulaşmak işten bile değildir. Ne var ki, bizim ülkemizde, geniş kitlenin de, yönetimin de en az ilgi duyduğu, engellenmesi yolunda en ufak çaba harcamadığı hırsızlık bu hırsızlıktır. Dahası, kimilerinde basbayağı hayranlık uyandırdığı bile söylenebilir: ülkede gerçekten işleyen bir düzen, her şeyi önceden belirlemiş yasalar bulunduğu sanusunda olanlar, hırsızlığı bu denli açık yaptıkları için, bu kişilerin gözüpekliğini öne çıkarırlar, her şeye ekonomi açısından bakanlar işsizlere iş alanı açmasını överler, kitap fiyatlarının bilinçli olarak yüksek tutulduğunu düşünenler halktan yana, toplumsal eylem olarak değerlendirmeye kalkarlar, kimileri de uzmanlığa saygı dolayısıyla hırsıza şapka çıkarırlar. Yönetimin

herkesin gözü önünde işlenen bu suç karşısında ilgisiz kalmasıysa, olsa olsa, bu yasadışı işlemin bu toplumda egemen güçlerin hiçbir zaman tam olarak yasal saymadığı bir nesneye yönelik olmasından ileri gelebilir: suçu önleme durumunda olup da önlemeyenler belki de hırsız cezalandırayım derken, yazarı ve kitabı korur görünmekten, böylece, dolaylı bir biçimde bile olsa, yazara ve kitaba belli bir yasallık kazandırmaktan korkmaktadır; onları hırsızlarıyla baş başa bırakarak iti ite kırdırmak gibi parlak tasarıları bulunması da yabana atılacak bir varsayım değil. Başkasının kitabını kendine mal edenlerin bu denli hoş görülmeleri de aynı nedenlere dayanır: edim hep aykırı özneler arasında geçer; kitle de, yönetici de “Al birini, vur öteki-ne!” deyip çıkar işin içinden.

Bir ucundan Baron de Nucingen’a bağladığımız dolaylı ve örgütlü hırsızlık biçimine gelince, genellikle işin içine yasal güçleri de soktuğundan, gerek Batı’da, gerek bizim ülkemizde, geçici bir süre için bile olsa, en büyük tepkileri uyandırır. Basınımız bu türlü hırsızlıkları zaman zaman öyle öne çıkarır ki görülmedik bir dürüstlük çağına giriyormuşuz gibi bir yanılsamaya kapılırız. Ama, çoğu Batı ülkelerinde, özellikle politikacılar arasında, bu soğuk hırsızlığa katkıda bulunmuş olanların yaşamı sönerken, bu ayıbı taşıyamayacaklarından kendilerini öldüren bakanlara, başbakanlara rastlanırken, bizim ülkemizde, başımızdakiler kaşla göz arasında önemsiz bir ayrıntı boyutuna indirgerler olayı. Bayan Çiller kendisine ya da yakınlarına ilişkin tüm suçlamaları “Bunlar ufak şeyler!” diye yanıtlar. Can verilir, çakıltaşı verilmez; ama toplumun malı olan ormanlar, koylar, bankalar, fabrikalar hep ufak şeylerdir: cömertçe dağıtılabılır. Daha başkalarınca daha büyük kaydırmalar gerçekleştirilmiştir de bizim haberimiz mi olmamıştır? Yani yapıldığı ileri sürülen bu işlemler başkalarının yaptıkları yanında mı ufak kalır? Yoksa, en azından büyüklerimizin gözünde, büyük soygunlar doğaları gereği ufak mıdır? Değildir kuşkusuz, ama, aracısından tetikçisine, karmaşık bir örgüt gerektirir, örgütlü soygun da, en azından bizim ülkemizde, soygun değildir. “Hayır, soygundur!” diyenler çoğalınca da uyanık bir yönetici çıkıp işlemi yasallaştırır, daha da iyisi, yasalaştırır. Böylece, Turgut Özal

“hayali ihracat”ı onurlu bir yurtseverlik edimine dönüştürür; başlangıçta bu konuda büyük fırtınalar koparmış olan renkli basın da kendisini coşkuyla alkışlayarak onuruna onur katar.

Büyük hırsızlıkların uyandırdığı tepkinin kısa ömürlü olmasının nedenlerinden biri de budur belki: yasalla yasadışı arasındaki sınırsız dönüşebilirlik. Bir başka neden, “hayali ihracat” örneğinde olduğu gibi, büyük hırsızlıkların her zaman yeni bir adla gelmesi. Üçüncü neden değer nesnesinin bireylerden değil de toplumdan çalınması. Dördüncü bir nedense, yönetim dışındaki kuruluşların da genellikle benzer yöntemler kullanması, paranın parayı çekmesi, çektikçe de insanlarda gittikçe daha büyük bir saygı uyandırması.

Böylece, doğurgan bir döngü içinde, hırsızın saygınlığı hırsızlığa, hırsızlığın saygınlığı hırsıza saygınlık kazandırır ve insanlar, tüm içtenlikleriyle, “Helal olsun!” derler. Karşı çıktığımız zaman da “Kim çalmıyor ki?” diye kesip atarak sizi ve beni de hırsızlar arasına sokar, arkasından da bir yığın bağışlatıcı neden sıralarlar.

Şu var ki tüm bu nedenler kafamızda yeni yeni sorular belirmesini önlemez.

Örneğin, olguya dışarıdan yönelen bakışların belirli bir sapma payı içermesi doğal sayılabilir; ama içeriden bakan kişi, yani hırsızın kendisi, başkasının olanı “zor ya da hile yoluyla” ele geçirmeyi nasıl benimseyebilir? Örneğin bir Amerikan gazetesinde okuduğu yazıyı türkçeye çevirip kendi imzası altında yayımlayan seçkin bayan kendi kendine nasıl açıklar bu hırsızlığı? Başını yastığa nasıl koyar? Bilincini hangi gerekçelerle susturur? Gel de yanıtla! Belki bizim imgelemimizi aşan özgün bir yetişim söz konusu, belki her şey kendimize seçtiğimiz örneklerden kaynaklanmakta: kimi için en büyük Sergen Yalçın, kimi için Engin Civan, kimi için de Abdullah Çatlı, başka büyük yok! Ancak, lütfedip bize seslenmeleri durumunda, topu topu üç açıklamaları olabilir mi gibi geliyor insana: *gereksinim*, *haklılık* ve *katılım*. Gereksinim, bilindiği gibi, küçük hırsızların açıklamasıdır: yaşamak için çalmak zorunda kaldıklarını söylerler, yaşamları bir serüvendir. Haklılık gerekçesi, görüldüğü kadarıyla, çelişkin (bir bakıma önce yadsınıp sonra benimsenen) bir

iyelik düşüncesine: hiçbir değer nesnesinin bir emek ürünü, bireysel bir yaratım olmadığı, dolayısıyla üzerlerine kurulacak her iyeliğin temelsiz ve geçici olduğu varsayımına dayanır: yazı, kitap, para ya da yalı senin de, benim de olabilir, ama, herkesin olabildiğine göre, benim için benim olması daha iyidir: "Bu kadarcık bir şey bana çok mu?" Katılımsa, haklılığı benzerimizle kaynaşma niteliğiyle temellendirir: "Kim yapmıyor ki?"

Ya izinsiz fotokopi? Anlaşılan, en büyük soygun o, başka soygun yok!

Seçmece

Ulusal yaşamın değişik belirimleri arasında yadsınması olanaksız bir koşutluk bulunduğu, bunun sonucu olarak, bir ulusun ekin sel yaşamından yola çıkılarak siyasal yaşamını, siyasal yaşamından yola çıkılarak ekonomik yaşamını çözümlemenin olanaklı olduğu sık sık ileri sürülür. Biraz düşünülecek olursa, tartışmaya açık bir savdır bu, kolaycı bir genellemedir. Gene de, zaman zaman, "Vallahi, çok doğru!" dedirtecek benzerlikler de çıkar karşımıza. Örneğin şu son bir yılda çok ünlü birkaç romancımızın son yapıtlarının okurda uyandırdığı tepkiyle önde gelen politikacılarımızın kitlede uyandırdığı tepki aynı ağacın iki dalı gibi birbirine benzemekte: romancılarımızın son yapıtlarının kapış kapış kapışıldığı, ancak okunamadığı, alıcılarında düş kırıklığı, daha da kötüsü, tatsız bir aldatılmışlık duygusu yarattığı söyleniyor; aynı biçimde, seçilmiş politikacılarla kendilerini seçmiş olan yurttaşlar arasında da tam bir kopukluk söz konusu, ne söylemleri çakışıyor, ne yönelimleri. Kısacası, can sıkıcı bir çelişki karşısındayız: ilk bakışta, okuyan yazanı, seçen seçileni coşkuyla destekliyormuş gibi görünüyor, ama ne okur romancının yapıtını içine sindirebiliyor, ne seçmen politikacının tutumunu.

Bir nitelik sorunu mu bu? Seçilenler ve yazanlar üstün kişiler, dolayısıyla olağandışı eylem ve yapıtlara "imza atıyorlar" da biz mi anlayamıyoruz? Ben, kendi payıma, çok satan romancılarımızın üstünlüğünü tartışma konusu yapmayı usumdan bile geçirmem. Ama, bizim ayrımına varamadığımız birtakım

üstünlüklerle donatılmış değillerse, seçilmişlerin küçümsenmeyecek bir bölümünün, seçilmelerinin hemen ardından, Büyük Millet Meclisi'nde, dana gözü gibi harflerle yazılmış, kısacık yemin metnini sökmekte zorlanmaları bile çok da üstün yaratıklar olmadıklarını sezdiriyor. Nice tuhaf tutumları da bu izlenimleri doğruluyor. Ama kanıtlayıcı örnekler aramaya ne gerek var? Durum ortada: bizi öyle kötü yönetiyorlar ki bir türlü iki yakamız bir araya gelmiyor. Nice yıldır, her dört ya da beş yıllık dönemde, en az onda birinin birkaç kapı, daha doğrusu birkaç patron değiştirdiğini görüyoruz. Kişisel çıkar kaygıları bir yana bırakılacak olursa, birer politikacı olarak, yüzde yüz özgür bir biçimde gerçekleştirdikleri tek edim de bu: patron değiştirme: baş neden çıkar da olsa, kararı kendileri veriyorlar.

Öyleyse neden oy veriyoruz ki onlara? Seçmen yurttaşlarımız, tıpkı okuyamamaktan yakındıkları romancının her yeni yapıtına bir öncekinden en az bir kat daha büyük bir ilgiyle sarılan roman okurlarımız gibi, neden kendilerini kaç kez düş kırıklığına uğratan, bir kez daha uğratmaları da kimseyi şaşırtmayacak olan kişileri getiriyorlar başlarına? Bir ulusal mazoşizmin etkisiyle mi? Yoksa adını koyamadığımız bir toplu çılgınlık mı var işin içinde?

Böyle bir olgu bireysel tutum ya da toplumsal yapıyla, birey ya da toplum ruhbilimiyle ne ölçüde açıklanabilir? Seçmen kendisinden yana olmayanı seçtiğine, seçilen kendisini seçenden yana çıkmadığına, yazar kendisini okumayana seslendiğine, okuyan okuyamadığını aldığına göre, bu işlerin söz konusu dört eyleyenin dördünü de aştığını, yani, bir bakıma, dördünü de dışarıda bıraktığını, bizi şaşırtan çelişkin durumun her şeyden önce okurun yazın, seçmenin politika dışında bırakılmasından kaynaklandığını düşünmek olanaklı. Gerçek durum da bu belki: seçmenin seçmeye çağrıldığı aday kendi ortamında, kendi sorunları içinde yavaş yavaş olgunlaşarak bir yol seçecek, karşısına kendi sorunlarını bilen ve üç aşağı beş yukarı kendisine benzeyen kişilerin oylarıyla çıkarılacak yerde, hep fildişi kulesinde oturan, halk içinden korumalar ortasında ve hızla geçen, yalnızca televizyon camında ya da özel donanımlı parti otobüsünde gördüğümüz, yani nerdeyse sanal bir kişi:

parti başkanı böyle istediği için çıkarılıyor; çok satılmakla birlikte, alıcılarınca okunmaz, anlaşılmaz ya da değersiz bulunan romanlar da yazın evreninin alışılmış düzeni içinde, yazın dergilerinde, yazına ayrılmış gazete sayfalarında, bu konuda uzmanlaşmış öğretim kurumlarında, eleştirmenler, incelemeciler, vb. aracılığıyla değil, genellikle yazın yapıtlarına hiç ilgi duymayan magazin basınının, pazar eklerinin, zaman zaman da, olağandışı bir biçimde, televizyon habercilerinin aracılığıyla sunuluyor okura. Yani, benzetmek gibi olmasın, her iki durumda da, tüm dükkânlar kapandıktan sonra, birileri malı kaldırıma yığıyor; gelip geçenler de belki "Akşam pazarıdır, yararlanalım!" diyor, belki artık daha iyisini bulamayacaklarını düşündüklerinden, alabildiklerini alıp götürüyorlar. Yani her iki durumda da eğreti bir ortamda gerçekleşen, sınırlı, ama nerdeyse sürekli bir alışveriş söz konusu.

Daha aykırı durumlar da gösterilebilir kuşkusuz: örneğin geçtiğimiz yüzyılın belirli bir döneminde, Fransa'da (belki daha başka Batı Avrupa ülkelerinde de) parlamento yönetimi geçerlidir, ama belirli bir yaşa gelmiş her bireyin oy kullanması söz konusu değildir: kadınlar tümünden düzenin dışında bırakılır, erkeklerin de hem seçmek, hem seçilmek için, hiç borcu olmaması, belirli bir düzeyde vergi ödemesi, belirli bir kapsamda toprağı ya da başka taşınmazları bulunması gerekir, yani seçmenin de, seçilmenin de yolu varlıktan geçer. Böylece, ülkenin yazgısına ilişkin kararları tüm ulus adına küçük bir sınıf verir; ülkesi üzerinde söz hakkı kazanmak isteyen yurttaş gelince, her şeyden önce kendi durumunu düzeltmesi, yani cebini doldurması ve kasasındaki tapu sayısını olabildiğince çoğaltması gerekir. Bu nedenle, bir Honoré de Balzac, yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanmak, yani bir *seçilebilir-seçmen* olabilmek için, yaşlı, dul, çirkin, ama varlıklı bir hanımla evlenmeye hazır görünür. Ne var ki, belirli bir açıdan bakılınca, iki düzen arasında çok da büyük bir karşıtlık bulunmadığı söylenebilir: seçtikleri kendi sınıfından olduğuna göre, Balzac döneminin seçilebilir-seçmeni çıkarının korunacağını bilir, kendisi belli kişilere bildiklerini yapma yetkisini verdikten sonra, onların da kendisi için "Bırakınız, yapsın! Bırakınız, geçsin!" diyeceklerin-

den kuşkusu yoktur. Bu arada, tam da seçilmişlerle seçemeyenler ortasında, “yapma” ve “geçme” çabasını sürdürürken, belirli bir yönlendirme, koruma ya da ezme gücünü işine geldiği gibi kullanmasından daha doğal bir şey olamaz. Nasıl olsa, seçilebilir-seçmenler sınıfından olmayanlara hiçbir borcu yoktur. Bu bakımdan, Balzac döneminin seçilebilir-seçmenlerinin konum ve işlevleriyle bizim değerli seçilmişlerimizin konum ve işlevleri arasında küçümsenmeyecek koşutluklar bulunduğunu söylemek hiç de abartmal olmaz.

Bir kez, seçim küçümsenmeyecek bir akçal yatırım gerektirdiğine göre, bizim milletvekilimiz de genellikle seçilebilir-seçmenler sınıfındandır. İkincisi, sık sık yazılıp söylendiği gibi, başlıca etkinliğini kuramsal görevi dışında, yönlendirme, koruma ya da ezme biçiminde, yani istediklerini işe aldırıp istemediklerini işten kovdurtarak, kimine şu ya da bu biçimde çıkar sağlayıp kiminin çıkarını engelleyerek kullanır. Temel görevine gelince, bunu kesin bir biçimde, parti patronunun istemi doğrultusunda yürütmek, onu izlemek, onu alkışlamak, o nasıl davranıp nasıl konuşmasını istiyorsa, öyle davranıp öyle konuşmak, o oyunu nasıl kullanmasını istiyorsa, öyle kullanmak, yani, bir bakıma, onun parmaklarını çoğaltmak durumundadır. Kazandığını sandığı seçim de çift basamaklı bir seçimin ilk evresi olarak değerlendirilebilir bir yerde: kitle oyunu onun kişiliğinde öndere verir, o da seçilmekle önderin önderlik koşulunu sağlama alır, ama seçilmesini kendisine oy vermiş olan seçmenlerden çok, kendisini oylamaya sunmuş olan başkanına borçludur: çıkarı bunu hep usunda tutmasını gerektirir. Bu açıdan bakılınca, seçilebilir-seçmeninkinden daha zayıf bir durumda bulunduğu, hatta, bir bakıma, dokunulmazlık karşılığında özgürlüğünden el çektiği bile söylenebilir. Söylediğimiz gibi, seçilmişin özgürlüğünü gerçekten kullanabildiği biricik anlar parti ya da patron değiştirdiği, birini bırakıp ötekine doğru yol aldığı anlardır belki de. Yazık ki, yolculuğun genellikle çok kısa sürmesi bir yana, varılan yer ayrılan yerin, bırakılan patron bağlanılan patronun aynıdır. Gitme iblisi belki de bu yüzden dürtükler durur kimilerini, ama Ecevit’ten Yılmaz’a, Yılmaz’dan Cindoruk’a, Cindoruk’tan Baykal’a, Baykal’dan Çiller’e ya da

Kutan'a doğru yol almak kendi çevresinde dönmekten başka bir şey değildir.

Bununla birlikte, önderler de bizler gibi birer insan olduklarına, üstelik, ikide bir tutum ve ağız değiştirdiklerine göre, atalardan kalma bir anlayışla, saymaca davranışları bir umut ışığı olarak da değerlendirebilir, bizi bir gün dereye, bir gün teppeye sürükleyen bir önderin, birdenbire, göksel bir esinle, düzeni kökünden değiştirerek gerçek bir özgürlük ve eşitlik yönetiminin öncüsü olmasını da bekleyebilir, böylece, önderlerimizden herhangi birinin, örneğin bayan Çiller'in günün birinde sıkı bir demokrasi kahramanına dönüşeceğini umabilirsiniz. Ne de olsa umut umutsuzluğa yeğdir: ya umut edeceksiniz, ya umut edeceksiniz! Ancak, kendi anadilini bile doğru dürüst bilmeyen bir kişinin büyük romancı olmasından da çetin bir dönüşüme bel bağlamak olur böylesi: rastlantı bir dalai-lamaya dönüştürebilir insanı, ama bir özgürlük savaşçısına dönüştürmesi çok daha zayıf bir olasılıktır. Üstelik, hem önderlerin kişisel nitelikleri, hem de onları buraya getiren düzenin özellikleri engeldir buna. 12 Mart ve 12 Eylül'ün yerleştirdiği düzenin ana çizgilerinde herhangi bir değişiklik yapmak ne uslarına gelir, ne işlerine; düzenin kurallarına uymakta ve sürekliliğini güvenceye almakta hepsi birleşir. Fransa'da, seçmenlik ve adaylık hakkının vergi makbuzları ve tapularla kazanıldığı dönemlerde, iyi bir okula verilen çocuktan öyle giysiler, öyle çamaşırlar, öyle yatak ve sofra takımları istenirdi ki bu istekleri karşılayabilmek için ya seçilebilir-seçmen konumuna ulaşmış olmak gerekirdi ya da, Balzac'ta okuduğumuz gibi, iyi yürekli dört beş akrabanın olanaklarını birleştirmesi. Yani her edim anamala bağlılık kanıtı olarak belirlemekte, her edim onun egemenliğini artırma yolunda bir çabaydı.

Biz de, Tanrı'ya bin şükür, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının neden olduğu uzun bir gecikmeden sonra, var gücümüzle bu noktaya doğru koşuyoruz. Hakçasını söylemek gerekirse, bu konuda sağcı olduklarını söyleyen sağcı partilerimizle solcu olduklarını söyleyen solcu partilerimiz arasında en küçük bir ayırım, en küçük bir uzlaşmazlık yok: hepsi de yüzde yüz özelleştirme yanlısı, hepsi de kamunun elinde ne varsa haraç mezat,

üstelik yok pahasına, üstelik yerli yabancı ayrımı da yapmadan, büyük anamalcılara aktarmak istiyor; hepsi de bu ülkenin çocuklarının yetişimini, ilkokulundan üniversitesine, anamalin yararlanıcı ve savunucularının eline bırakmayı en uygun çözüm olarak görüyor. Böylece, herbiri ayrı bir dünya görüşü, ayrı bir düşüngü doğrultusunda, demokratik kurallara göre örgenlenmiş değişik partilerin ilkelerine bağlı adayları arasında bir seçim yapmanız gerekirken, düzen aynı düşüngünün değişik gölgeleri arasında bir seçim yapmaya, bir başka deyişle, bu tıpkısının aynısı kurum ve kişilerin kimliğinde kendisine oy vermeye zorluyor sizi.

Kuşkusuz, nicedir ülkenin politika yaşamına egemen olan beş altı parti ve nicedir tepenizde dolaşan önderleri arasında küçük de olsa birtakım ayrımlar bulunduğunu söyleyebilirsiniz. Vardır da: kimi bıyıklı, kimi bıyksız, kimi yaşlı, kimi genç, kimi şişman, kimi zayıftır, kimi daha çabuk, kimi daha geç sinirlenir. Ama, ne olursa olsun, birbirleriyle anlaşmaları sizinle ya da benimle anlaşmalarından çok daha kolaydır. Durum gerektirdiği zaman, Kutan Atatürk devrimlerini zorunluluk, Ecevit gerçek laikliği "tarihsel yanlış" olarak niteleyebilir. Öyleyse, bu koşullar altında, genel olarak politika, özel olarak seçme ve seçilme, karamsar bakışla bir *oyun*, iyimser bakışla bir *spor* olarak nitelenir. Anamal düzeninde spor ancak *profesyonel* olacağı için de hem belli bir yatırım gerektirir, hem de, oyunun iyi oynanması durumunda, öznelerine torunları bile gönendirecek çıkarlar sağlar. Seçmene, yani, bir anlamda, takımın on ikinci oyuncusuna gelince, durumu çoktan belirlenmiştir: düzenin gereği olarak, avucunu yalamaya yargılıdır. Zaman zaman ateşlenip alanlara indiği, hak istediği de olur ya herkes yatırdığı kadar alır. Ona bir yatırıma benzetilebilecek tek şeyinin: oyunun ne denli önemsiz olduğunu göstermek için, düzen sarakayı milyonlarca oyu yoksaymaya ve/ya da adamı ülke oylarının üçte biriyle iktidara taşımaya kadar götürür. Gün olur, beşte bir, altıda bir, sekizde bir de görür işlerini. "Halk bize birleşme görevi verdi!" deyip el sıkışırılar hemen.

Nasıl olsa, hepsi de anamalin askeridir.

Yetmiş Yıl

Cumhuriyet yönetimi, daha ilk yıllarından bu yana, yurttaşlara uluslarının geçmişiyle övünme, zaman zaman gerçekleri zorlama pahasına da olsa, onu yüceltme ülküsünü aşılamaya çalıştı. Fazlasıyla da aşıladı: Oğuz Kağan'a yol gösteren ulu bozkurtla bilge hakan Vahdettin arasında kimimiz ve neyimiz varsa hepsiyle övünür olduk. Ama, çelişki bu ya, kendi geçmişi konusunda kural tersine işledi: her Cumhuriyet kuşağı içinde, küçümsenmeyecek bir kesim kendi yakın geçmişini karalamayı nerdeyse kutsal bir görev saydı. Bu durumda, 1950 başlarında ülkenin yazgısını ele geçirenlerin kendilerinden önceki Cumhuriyet yönetimlerinin halkımıza yirmi yedi yıl süresince çektiirdiği varsayılan acıları söylemlerinin ana izleklerinden biri durumuna getirmelerinden daha doğal bir şey olamazdı. Onlar da ellerinden geleni yaptılar bu konuda: gönenç ve özgürlük göstergeleri gibi sundukları yokluk ve baskıların acısını yirmi yedi yıl süresince çekilenlerin öyküsüyle dengelediler. Ama çelişki bir kez daha gösterdi kendini, bu kişilerin kendileri de kurtulamadılar suçlamadan, kendilerini izleyenler de kurtulamadı: suç daha da genelleşerek tüm Cumhuriyet yönetimlerini kapsadı. Böylece, politikacısından yazarına, düşünüründen imamına, hemen herkes bir "yetmiş yıl"dır tutturmuş, verip veristiiriyor durmadan; hemen herkes yetmiş yıldır yakamızı bırakmayan siyasal, ekonomik, ekinse, tüzel, yönetsel yıkımlardan söz ediyor bize; hemen herkes yetmiş yıldır başımızı döndüren siyasal, ekonomik, ekinse, tüzel, yönetsel çelişkileri,

bireylerin hak ve özgürlükleri üzerine getirilen anlamsız kısıtlamaları, saymakla bitmeyen haksız uygulamaları, örgütlü, dolayısıyla düzenli kıyaları sayıp döküyor.¹

Ancak benim anlamakta güçlük çektiğim bir şey var bu işin içinde: adamlar bu “yetmiş yıl” nakaratına daha Cumhuriyet’in altmış altıncı, altmış yedinci yılında başlamışlardı, şimdi yetmiş beşinci yıla giriyoruz, gene “Yetmiş yıl! Yetmiş yıl!” de-yip duruyorlar. Neden? Doğal olarak 1923 ekiminde başlaması gereken süreyi birkaç yıl daha öncesinden, örneğin Kurtuluş Savaşı’ndan, ya da birkaç yıl daha sonrasında, örneğin yeni abecenin benimsenmesinden başlattıklarından mı? İçimizden 1923’ün kendilerini hiç mi hiç ilgilendirmediğini söyleyen parti başkanları bile çıktığına göre, birinci olasılık bir ölçüde doğru olabilir, ama 1923 “yetmiş yıl” ağdını yineleyen herkes için yeterince uğursuz bir tarih olduğuna, üstelik aynı yineleme Cumhuriyet’in yetmiş altıncı, yetmiş yedinci, yetmiş sekizinci, yetmiş dokuzuncu yıllarında da süreceğe benzediğine göre, ikinci olasılık pek de geçerli gibi görünmüyor.

Bu durumda, “yetmiş yıl”ın yeterince yuvarlak bir maymuncuk söz, en azından üzerinde uzlaşmış, elverişli bir terim olduğu sonucu çıkarılabilir: biri “yetmiş yıldır” diye başladı mı karşınızdakinin hangi yanda yer aldığını ve sözü nereye getireceğini hemen anlayıveriyorsunuz. Deyimin yuvarlaklığı, yuvarlaklaştırma ya da yuvarlama gücü de bu işi kolaylaştırıyor. Üstelik, somut olguları belirli bir yönde budayarak daha yalın ve daha bütüncül bir gerçek görüntüsü veriyor onlara. Böylece, tarihsel verilerde belli bir kaymaya yol açar gibi görünmekle birlikte, bir kopmanın, bir tersine dönüşün dolaysız anlatımı durumuna geldikten sonra, bir tür cennetten kovulmayla başlayan ve her açıdan uğursuz olduğu anlaşılan karanlık bir süreci tarihimizin öteki evrelerinden yalıtıyor. Bu arada, göndermede bulunduğu düşüş sürecinin değişik evreleri arasındaki ayrımları da en aza indirerek, ya da tümüyle silerek yetmiş beş yıllık Cumhuriyet tarihini tek boyutlu ve tek parça bir gerçeğe dönüştürerek benzerine az rastlanır bir indirgeme örneği veriyor.

1 Bu yazının yayımlanmasından kısa bir süre sonra, Cumhuriyet’in 75inci yılını kutlama girişimleri başladı, böylece, yetmiş yıldan çok, yetmiş beş yıldan söz edilir oldu.

Hiç kuşkusuz, ne denli yuvarlak olursa olsun, hiçbir deyim bunca kolaylığı tek başına sağlayamaz, başka yuvarlama ve indirgeme işlemleri de girer işin içine. En etkin yuvarlama ve indirgeme işlemiyse, kiminin kurnazlık, kiminin salaklık sonucu benimsediği bir yaklaşım: toplumları birer birey, toplumların tarihini bireylerin yaşamöyküsü gibi değerlendirme yaklaşımıdır. Tutum ilk bakışta aykırı gibi görünür ya alabildiğine yaygındır. Adam sizin oturduğunuz yerden bir metre daha yüksekte bir kürsüye kurulup altın kalemini izleyenlerinin gözünüze doğru uzatarak öyle güvenli, öyle bilgiç bir biçimde, “Arkadaşlar, bakmayın bugünkü durumuna, bu halk çok deneyimli bir halktır: koskoca Haçlı Seferleri’ni yaşamıştır!” der ki, ne denli saçma olursa olsun, salaklar bu ulusal bellek kesinlemesi, bu deliksiz süreklilik inancı karşısında kendilerinden geçerler. Hele yakın tarih, özellikle de “yetmiş yıl” sözcükleriyle anlatılan dönem söz konusu olunca, ortalama insan ömrüne denk düştüğünden midir, nedir, koşutluk daha bir geçerlilik kazanır. Böylece, ünlü bir yazarımız, İngilizler’in *to survive* sözcüğü çevresinde, bilerek ya da bilmeden oluşturduğu yanlış bir tanıma dayanarak toplumumuzun temel niteliklerini bir çırpıda, hem de büyük bir yetkeyle açıklıyor.

To survive, sözlüklerin yazdığına göre, yaşamayı ya da varolmayı sürdürmek, bir şeyden (örneğin bir kazadan ya da bir yakınımızın ölümünden sonra) canlı kalmaktır, iyi da da kötü bir biçimde canlı kalmak. Ama yazarımız, yuvarlama yetisini yaratma yetisine dönüştürerek el oğlunun sözcüğüne sözlüklerde bulunmayan anlamlar yükler; böylece, “Geçirdiği bir kazadan sonra hayatta kalmayı başarmak anlamına geliyor, dört başı mamur bir biçimde yaşamak değil de en alt düzeyde hayatı idame ettirmek. Bir deniz kazasından sonra bir salın üzerinde yarı aç yarı tok günler geçirmek veya geçen yıl bir Amerikalı binbaşının başına geldiği gibi dağda kaybolup, ağaç kökü, solucan yiyip, kar suyu içerek hayatta kalmak” türünden, nesnel bilgileri yoksayan, yandançarklı bir tanım çeker size, sonra da, kaşla göz arasında, ama yanlıştan yetke çıkarmanın “dayanılmaz ağırlığıyla”, kişisel serüveni toplumsal tarihle özdeşleştirir: “Bu sözcüğün, Türkiye’nin yetmiş yıllık macerasını tam

olarak açıkladığını düşünüyorum.” Arkadan açıklama gelir: Cumhuriyet tüm türdeşleri gibi onun için de bir sakatlığın adı, yaşamı da sal üstünde sakat bir adamın yaşamıdır. Bu nedenle, “Yerleşik bir hayatımız, müesseselerimiz, kurallarımız, kararlarımız, planlarımız olmadığı için de hayat sürekli tatsız sürprizlerle dolu”, dedikten sonra, Ege, Kıbrıs, Kürt sorunu, dış politika konusunda durmadan karar değiştirdiğimiz için düştüğümüz açmazları sergiler, “Ekonomimizin ne olacağına bile yetmiş yıldır karar veremedik”, diye kesip atar, hemen arkasından da insanbiçimsel tanıyı yüzümüze bir tokat gibi çarpar: “En güçlü, en dayanıklı, en tecrübeli bünye için bile ‘survive’ edebilmenin belli bir süresi var, o süreden sonra takatinin tükenip, yere düşmesi kaçınılmaz.” Buyurun cenaze namazına!

Kısacası, değişik dönemlerde, değişik yönetimlerin belli yönelimleri benimsemeleri dünyanın tüm ülkelerinde doğal bir tutumken, örneğin Fransa’da bir sol partinin ekonomi politikasının bir sağ partinin ekonomi politikasıyla çelişmesi, birinin yerine ötekinin geçmesiyle daha birçok politikalarla birlikte ekonomi politikasının da değişmesi kimseyi irkiltmezken, bizim yetmişyılıcılarımız, hep bu insanbiçimsel yaklaşım sonucu, en küçük farklılığa çelişki damgasını vurabilirler. Böylece, bu zorlu yuvarlama coşkusu içinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin 1929 bunalımı karşısında aldığı başarılı önlemler, Üçüncü Dünya ülkelerine örnek olmuş barışçı dış politikası, tüze, ekin ve eğitim devrimleri, 1950’lerden günümüze, her geçen yıl biraz daha güçlenen ters yönelimlerle eşdeğerli birer çelişki nesnesine dönüştürülür. Onlara göre, Cumhuriyet’in değişmeyen bir özelliği varsa, o da yetmiş yıl süresince hep bir baskı ve işkence yönetimi olarak kalmış olmasıdır. Çok ünlü bir yazarımız, Kemal Tahir, Cumhuriyet yönetiminin daha başlangıç yıllarında, Hitler, Mussolini, Franco ya da Stalin yönetimlerine bile parmak ısırtacak bir polis ve cellat devleti olduğunu saptamıştır; kahramanları da bu konuda ince ayrıntılara girer, “Bu 1926 kurban bayramını başka bayramlara benzetmesin! Benim gördüğüm, bu kez koç yerine adam kurban edilse gerek ve de pek çok adam kurban edilse gerek!” derler; “Muhtarlar, imamlar, ihtiyar heyeti üyeleri her fırsatta mahallelerindeki küçük çocukların ağzını

arayacaklar... Salt kendileri değil, çocukları da katılacak bu işe, şüphelendikleri evlere apansız sabah kahvesine gidecekler, göz kulak olacaklar, evde aşırı bir hal var mı?" derler; "Bir toplum düşün ki, orda adam öldürmeye, hem de, çoğu, suçsuz adam öldürmeye SİYASET deniyor!" derler.² Bir başka ünlü yazarımız, Yaşar Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'ni ırkçı bir cumhuriyet olarak niteledikten sonra, "Cumhuriyetin tarihi, insan soyunun en kara yeridir!" diyerek tüm dünya tarihinin gelmiş geçmiş en karanlık, en acımasız, en kirli yönetiminin söz konusu yetmiş yıl içinde Türkiye topraklarında yaşandığını anıştırabilir, "yetmiş yıllık zulüm çarkı"nın "korkunç yüzü"nden söz edebilir. Biz de bu korkunç çarkın içinde nasıl hâlâ canlı kalabildiğimize şaşmak ve hâlâ canlı kalmamızı sağlayan tansığa şükretmek kalır.

Cumhuriyet yönetimi her zaman tertemiz bir yönetim mi olmuştur? Hayır, yalnızca 12 Mart ve 12 Eylül yönetimi bile hep dürüst, açık, tüzeğe uygun biçimde sürdürülmüş bir yönetimden söz etmeyi olanaksız kılar. Ayrıca, her döneminde birtakım "karanlık yerler" bulunduğu da söylenebilir. Şu var ki, ne denilirse denilsin, Atatürk'ün kurduğu düzeni ırkçı bir "tiranlık" olarak niteleyecek ölçüde özgürlükçü ve evrenselci görüldüğü zaman bile, "yetmiş yıl" söylemi yüzde yüz sağcı bir söylemdir. Neden dersanız, hem küreselleşme ve fetih tutkunlarının gözde deyimidir, hem de içerdiği karışıklıkla tüm Osmanlı yönetimini benzersiz bir barış ve özgürlük düzenine, daha Adem'in Havva'ya uymadığı dönemlere özgü bir aralık ortamına dönüştürür, Abdülhamit'le Vahdettin başta olmak üzere, tüm padişahlarımızı günahlarından arıtarak birer melek düzeyine yükseltir. Öte yandan, kullanıcıları için de küçük bir sakınca içerir: "yetmiş yıllık zulüm" tarihinde, her şeye karşın bir şeyler yapmaya, boyunduruğu silkelemeye çalışmış kahraman büyüklerimizi de zalimlerle aynı kefeye koyar. Örneğin demokrasi şehidimiz Adnan Menderes milletvekili arkadaşlarına "Siz isterseniz hilafeti bile getirebilirsiniz!" diyecek kadar demoklattır; örneğin rahmetli Özal, silahların gölgesinde pazar ekonomisinin peygamberliğini yaptıktan sonra, Demirel'in, Ece-

2 Örnekler Kemal Tahir'in *Kurt Kanunu* adlı romanından alınmıştır.

vit'in, vb. siyasal haklarına yeniden kavuşmalarını önlemek amacıyla meydan meydan dolaşıp söylevler çekerek gerçek bir özgürlük savaşçısı olduğunu yeterince kanıtlamıştır, ama yetmiş yıl gümbürtüsü içinde bu kahramanlar da ötekiler arasına katılır. Bu durumda, iyiyle kötü arasındaki ayrımın gözden kaçmasını önlemek, örneğin "Cumhuriyet kurulduğundan 1946 yılına kadar Türkiye'de jandarma, polis dayağı yememiş hiçbir köylü yoktur!" derken, Yaşar Kemal'in yaptığı gibi, olayların başlangıç ve bitiş tarihlerini dürüstçe belirtmek gerekir.

Ama, öyle görünüyor ki, şu yetmiş yıl küreselliğinde, kurunun yanında yaşın da yakılması hiç de sakıncalı değil. Bir kez, arada bir açıklıkla dile getirildiği gibi, Mustafa Kemal'in büyük suçu halkın görüşünü almadan cumhuriyet yönetimini kurmak, bu da yetmemiş gibi, yüzyıllardır dinsel düzeni benimsemiş bir topluma gâvurun laikliğini benimsetmeye kalkmak olduğuna, Menderes ve Özal gibi kahramanlar da her şeye karşın bu düzen içinde yer aldıklarına göre, hiç kimse suçsuz değil. İkincisi, bir yazıda yetmiş yıllık "zulüm" yönetimine demokrasi şehidimiz Menderes'le rahmetli Özal'ı da ortak etmek bir başka yazıda onları göklere çıkarmayı, daha da güzeli, onları da ezilenler arasında saymayı önlemiyor: birini demokrasi kahramanı, hatta "asırların durgunluğunu ve yoksulluğunu yırtmak için yapılan iktisadi kalkınma" eyleminin beyni, ötekini çağdaşlaşma ve küreselleşme simgesi olarak değerlendirmek için yerleri de çoktur, zamanları da. Şaşılacak bir yanı da yoktur bunun, çünkü, biraz yakından bakılınca, şu "yetmiş yıllık zulüm çarkı"nda, ezilmişlikle gönencin doğru orantılı olduğu görülür: tüm büyük ezilmişlerimiz Menderes, Özal, Erbakan, Demirel gibi tombul, yumuşak ve zengindir. Biraz da bu tansığın yarattığı yanılsamadan olacak, Doğan Hızlan, Süleyman Demirel'den Orhan Pamuk'a, Yaşar Kemal'den Fethullah Gülen'e, herkesin yetmiş yıllık Cumhuriyet yönetiminden yakındığını vurguladıktan sonra, "Ezilenlerin karşısında bir tek sorumlu bulunamıyor. Biri çıksa da ben ezenlerdenim dese, belki de bu tartışma bitecek, gözyaşları dinecek!" diye yazıyordu.

O gün bu gün, düşündüm durdum, dünyanın en korkunç kıyasıyla suçlanabilecek bir adam aradım, bulamadım. "Bir ki-

şinin suçu üstlenmesiyle sorun çözülecekse, kendim yüklene-
yim,” dedim, ama ne yaşımdan inandırıcıydı, ne yapım; üstelik, as-
kerliğimi jandarma sınıfında değil, ordudonatım sınıfında yap-
mıştım. “Bütün bunlar Muammer Aksoy’un, Bahriye Üçok’un,
Cavit Orhan Tütengil’in ya da Uğur Mumcu’nun başının altın-
dan çıkmış olamaz mı?” dedim. Gene karar veremedim. Ama
arayan buluyor, benim aradığım adam da “insan soyunun en
kara yeri”nden bir top ışık gibi yükseliverdi sonunda: Kızıroğ-
lu Mustafa bey, zor bir beyin oğlu.

Gözyaşları dinsic!

Adlar ve Sınırlar

Kaba gücü bir noktaya dek anlarım,
ancak kaba mantığa katlanılamaz.

Oscar Wilde

Görünüşe bakılırsa, bizim için yurttaşlığın ana koşulu yurdu sevmek, şöyle böyle sevmek de değil, üzerinde olup biten hiçbir aykırılığı görmeyecek, görmeye yanaşmayacak ölçüde, tutkuyla sevmek, bir de, gününü doldurmuş kahramanlık sözleri dışında, hiçbir şey söylemeden susup oturmak. Bu yüzden olacak, arada bir, hem de yurdun kendisiyle doğrudan ilgili olmayan nedenlerle, kent sokaklarının çok "veciz" bir uyarı tümcesiyle donatıldığına tanık oluruz: "Ya sev, ya terket!" Kural böyle konulunca, bir zamanların çok ünlü "Yüz milyonluk Türkiye" ülküsünü baltalamak pahasına da olsa, olanaklarımızın elverdiği ölçüde, aykırı davranışın yaptırımına boyun eğmemiz kaçınılmaz olur. Yazık ki, tam da bu noktada, çetin mi çetin iki sorun çıkar karşımıza: terkedelim de nereye gidelim ve, çok daha önemlisi, nereyi terkedelim?

Bilmez değiliz, Türkiye'nin sınırları belli, halkımızın 1071 yılından beri Anadolu'yu yurt edindiği, burada, önceki uygarlıklar üzerine kendi uygarlığını kurduğu, onu kendi ekinine göre yeniden biçimlendirdiği de tarihin tanıklık ettiği bir gerçek. Ne var ki, başta "Ya sev, ya terket!" uyarısını dillerinden düşürmeyen çok duyarlı yurttaşlarımız olmak üzere, kimilerimizin bu sınırları fazla anlamlı bulmadıkları da başka

bir gerçek: kaç yıl önce bir öykü kahramanına söylediğim gibi,¹ kimi çok yurtsever yurttaşlarımız düşsel ve düşünsel evrenlerinde durmamacasına Orta Asya'yla Viyana arasında gidip geliyor, kendi yurtlarını, kendi çağlarını, hatta kendi dillerini bir araf gibi görüyorlar. Böyle olunca da bin yıldır üzerinde yaşadığımız toprakları durmuş oturmuş, üzerinde yaşayanlarla bütünleşmiş, gerçek bir yurt olarak değerlendirmek zorlaşıyor. Bir zamanlar yurdumuzun Türkiye değil, Türkistan bile değil, adına Turan denilen "büyük ve mukaddes bir ülke" olduğunu söyleyen ünlü kuramcı gibi, böyle bir değerlendirmeye "sıcak bakmayanlar" hiç de az olmasa gerek.

Bu arada, gözlerini başka yönlere diken, oturdukları yerde bir başka yurt oluşturmak isteyen çok etkin kişiler ve topluluklar da çıkıyor.

Benim gençlik dönemimde, iki büyük demokrasi kahramanı: Celal Bayar'la Adnan Menderes, milleti yollara düşürmek-tense, ayaklarının altındaki toprakları değiştirmeyi daha uygun bulmuş olacaklar ki Türkiye'yi "Küçük Amerika" yapmaya baş koyduklarını yineleyip duruyorlardı. Özellikle ikincisi, en azından İstanbul'da, küçümsemeyecek çabalar harcadı bu yolda. O günlerde anlatıldığına göre, kentin herhangi bir noktasında durup başka herhangi bir noktasını düşlüyor, "Buradan bakınca orayı görmek istiyorum", diyordu. Buyruğundakiler de hemen ertesi gün, ertesi gün olmazsa, ertesi hafta, iki nokta arasında ne kadar ev, ne kadar okul, ne kadar tapınak, ne kadar ağaç vb. varsa, hepsini yerle bir ediyor ya da orta yerinden bölüp geçiyorlardı. Bu arada, kent ulaşımının ana ögesi tramvay da Amerikan yaşamında yeri yok diye tarihe karışıyordu. Ömrü yetse, önce Boğaz'ı doldurtur, sonra orta yerinden bir Panama Kanalı açtırarak ölümsüzler arasına katılırdı, ama kısmet değilmiş, olmadı. Sonra, bir başka ölümsüz, Turgut Özal, Menderes'in sağladığı kazanımlara Demirel'in katkılarını da ekleyerek, adını koymamakla birlikte, Türkiye'yi tüm dünyaya parmak ısırtacak bir Suudi Amerika olarak yeniden yapılandırmak istedi; yazgı bu ya, onun yapıtı da yarım kaldı. Ama bayrak yarışı sürüyor: birkaç yıldır da sorunu kökünden çözümleyecek

1 Bkz. T. Yücel, "Ağalar ve beyler", *Aykırı öyküler*, Can Yayınları.

bir akım çıktı ortaya: ister sağda olduklarını söylesinler, ister solda, tüm büyüklerimiz bir küreselleşmedir tutturdular. Bu gidişle, Tanrı gönüllerine göre verecek olursa, çok yakında, kâğıt paralar gibi, hem kendi evlerimizin bile yabancı olacağız, hem de her yerde kendi evimizde: Türkiye, Türkistan, Turan, Amerika, Suudi Arabistan ya da surları yerle bir edilmiş bir Viyana, arada ayırım diye bir şey kalmayacak.

Biliyorum, tüm bu veriler yetersiz bulunabilir, "Nereyi terkedelim? Terkedelim de nereye gidelim?" türünden bir sorunun geçerlilik kazanabilmesi için bu devrimsel izlencelerden birinin kesinlikle gerçekleştirilmiş olması gerektiği, oysa henüz hiçbirinin tam olarak gerçekleşmediği söylenebilir. Doğru, hiçbirisi tam olarak gerçekleşmiş değil, ama, Orta Asya'yla Viyana kapıları arasındaki sürekli geliş gidişlere ek olarak, büyüklerimizin zorlu çabaları öyle derin izler açtı, bu izlere de öyle çok yurtsever yurttaş üşüştü ki sorun her geçen gün biraz daha güncel, her geçen gün biraz daha yaşamsal olmakta.

İnanmazsanız, fetih yıl dönümlerini hiç aksatmadan, görkemli bir biçimde kutlamaya büyük özen gösterdiğiniz İstanbul'un Menderes'in büyük yıkım devriminden sonra geçirdiği evrime bakın: belki üç, belki dört kez "yapı örtüsü" değiştirdi, daha da değiştiriyor: yurtsever yurttaşlar, köstebek gibi, bir yanından girip bir yanından çıkıyor, önlerine ne gelirse yıkarak yerine gökdelen diyor, yıkamadıklarının da işlevini değiştiriyorlar: karakol lokanta, hapisane otel oluyor. Kızkulesi'nin kıyak bir eğlence yerine dönüştürülmesinin de çok yakın olduğu söylenmekte. İstanbul gittikçe değişiyor kısacası, değiştikçe çöküyor, çöktükçe tanınmaz oluyor. Yalnız İstanbul da değil. Neredeyse tüm kentlerimiz, tüm kasabalarımız, tüm köylerimiz yaşıyor bu köklü devrimi, her biri bir başka biçimde, ama kimliğini yitirecek ölçüde. Öyle ki daha on yıl önce gezip oturduğumuz yerleri bile tanıyamıyoruz; tanımak şöyle dursun, böyle bir yerde güzel bir kent, güzel bir semt kurulmuş ve yıllar yılı varolmuş olabileceğini bile tasarlayamıyoruz.

İşte böyle, beyler, daha doğrusu, ağalar yurdumuzu değersiz bir şilte gibi altımızdan çekiyor, azıcık yüzümüzü buruşturduğumuz, hoşnutsuzluğumuzu belirtmeye kalktığımız zaman

da “Ya sev, ya terket!” diyerek kapıyı gösteriyorlar hemen. İşin ilginç yanı, sürekliyi süreksize, tarihi tarihsizliğe dönüştürmekte kimi yurttaşlarımızın başarı düzeyinin çok altında kaldığı-mızdan olacak, tüm olup bitenlere karşın, yalnız bizler, basıp gitmesi istenenler dört elle sarılıyoruz bu yurda. Ama, söylediğim gibi, kimi ağalar hiçbir zaman yürekten benimsememiş onu, olanak bulan, özlemine çektiği bir başka yurt, kafasına sokulmuş bir başka düşüngü doğrultusunda, her şeye baştan başlamak, önüne ne gelirse yıkıp yeniden kurmak istiyor. Bu arada, ama nerdeyse hep aynı düşüngü doğrultusunda, bizi aynı kentte, aynı semtte yaşadığımızdan bile kuşkuya düşürecek biçimde, köylerin, caddelerin, sokakların, göllerin adlarını, varlıkların bu en belirleyici, en dokunulmaz, üstelik en zararsız öğelerini bile birer paçavra gibi koparıp atarak yerlerine yenilerini koymaya kalkanlar da az değil.

Yıllardır tanık oluyorduk bunun örneklerine: bir bakıyorduk, Devrim Sokağı İnkişaf Sokağı oluveriyordu, Sormagir Sokağı Başkurt Sokak. Ama son dönemlerde eylem iyice hızlanmış ve yoğunlaşmış görünüyor: çoğu yerlerde, belediyeyi ele geçirenler beğenmedikleri sokak ya da mahalle adlarını değiştirmekle başlıyor işe. Böylece, yanılmıyorsam, 1999 mayısında, Sincan Belediyesi’nin ilk işi Güneydoğu’da yurt güvenliği uğrunda can vermiş askerlerimize adanmış sokak adlarını değiştirmek oldu, haziran başında da Ceyhan Belediyesi kendince bir tür devrim yaparak Kaltakiye mahallesinin adını Ergenekon’a, Bota mahallesinin adını Osmangazi’ye, Türübaşı mahallesinin adını Türkyurdu’na dönüştürdü; hemen arkasından da Urla Belediyesi geldi gündeme: Yorgo Seferis’in doğduğu sokağı onurlu adından yoksun bırakmaya kalktı. Kim bilir, şimdi Türkiye’de daha nice yerlerde nice sokak, nice mahalle, derileri yüzülür gibi, adlarından soyularak hiç mi hiç kendilerini çağrıştırmayan, köksüz adlarla tanımlanıyor.

Ne olursa olsun, andığımız şu birkaç örnek bile tüm bu yeniden-adlandırmalarda yetkili kişilerin düşüngüsünün belirleyici işlevi açıklıkla görülüyor: adam Devrim’in yerine İnkişafı getiriyor, çünkü hem çağdaş türkçeye, hem devrim düşüncesine karşı; Sormagir’i Başkurt’a çeviriyor, çünkü sokak adlarının

bile kravatlı olması gerektiğini sanmakta; Kaltakiye'yi Ergenekon, Türübaşı Türkyurdu yapıyor, çünkü gerçek yurdun şu söylensel "büyük ve mukaddes" ülke olduğuna inanmakta; inancının içine öyle yan gelip yatmış ki köklüyü köksüze, sürekliyi süreksize, kimliği kimliksizliğe dönüştürdüğünün ayrımına varmasına olanak yok. Gene de yaptığının erimini biraz olsun kavramasını sağlamak için birtakım yollar denenebilir, örneğin, sanki mahallenin bunca yıllık adını sel almış gibi, "Ne yapalım yani? İngilizce isim mi koyalım?" diye kostaklanan bıçkın ad-koyucu bir hafta süresince yeni bir adla sokağa salınabilir: bakalım, çevresindekilerle doğru dürüst ilişki kurabiliyor mu, kuramıyor mu; bakalım, kendi kimliğini şaşırtıyor mu, şaşırtmıyor mu?

İster kişilere, ister yerlere verilsin, özel ad ya da özad da bir dilsel ulam olduğuna, dil düzleminde kaldığına göre, konuyu abarttığımız söylenebilir. Doğrudur, özad da bir dilsel ulamdır, ama, bir bakıma, öteki dilsel ulamların hem ötesindedir, hem berisinde. Adının da belirttiği gibi "özel"dir, tek bir yere, tek bir nesneye ya da tek bir kişiye bağlanmasıyla, üstelik onun "anlamını" değil, "kimliğini" göstermesiyle ötekilerden ayrılır. Belli bir dil içinde doğmuş olmakla birlikte, belli bir dile bağlı kalmaz, öteki dilsel öğelerin tersine, dünyanın tüm dillerinde boy gösterebilir. Hiç kuşkusuz, zaman zaman değişimlere uğrasa bile, her toplumun kendine özgü bir özad gömüsü vardır, ama, diyelim ki türkçede, Ali ile Veli hangi hakla kullanılıyorsa, Paul ile Pierre de gene türkçede, gene aynı hakla kullanılabilir. Bu niteliğiyle, hem bireysel, hem evrensel olduğu söylenebilir. Ama özad toplum içinde çok önemli bir nitelik daha taşır: örneğin kişi adı olarak, bize doğumumuzdan sonra verilmiştir, gençlerimizde yeri yoktur, gene de kişiliğimizin en belirleyici öğelerindendir, bir bakıma kimliğimizdir: anamız, babamız, uyruğumuz, uğraşımız adımızdan daha sonra sorulur.

Bu açıdan bakılınca, toplum duyguları bizimkinden çok daha güçlü olan kimi ilkel, daha doğrusu, "ilkel diye adlandırılan" toplulukların özadlandırmaları bir düzene bağlama çabaları ilginçtir. Claude Lévi-Strauss'un *Yaban düşünce'*de hayranlık verici bir ayrıntı ve yorum zenginliğiyle anlattığına göre, hiç

kuşkusuz bizler gibi “har vurup harman savuranlar”ına da rastlanmakla birlikte, büyük çoğunluğu özadlarının üstüne titrer. Örneğin “Bugün Tiwiler’in sayısının 1100’ü bulmasına ya da buna çok yakın olmasına, her kişinin de üç adı bulunmasına karşın, bu 3300 adı titizlikle inceledikten sonra, birbirine özdeş iki ad bulamıyoruz.”² Örneğin Penanlar’da, örneğin İatmul’da, birey toplum ve aile içinde ulaştığı konumlara göre, bir-biri ardından birçok ad taşıyabilir. Bu arada, oymağın özenle saklanan ad dizelgesinde boş ad bulunmayınca, “bir çocuğun 6, 7 yıl adsız kalması” kimseyi şaşırtmaz, çünkü “birey topluluğun bir parçası olduğu gibi, bireysel ad da ortak adlandırmanın bir ‘parça’sıdır.”³ Bu denli uzaklara gitmeye de gerek yok belki: kimi Batı Avrupa toplumlarında çok yakın dönemlere kadar yeni doğan çocuklara hristiyan takvimindeki ermiş adları dışında ad koymanın olanaksız, en azından çok zor olduğu bilinir. Kısacası, hemen her toplumda, özadların saymaca kullanımını önleme yolunda oldukça güçlü bir eğilim vardır.

Böyle bir eğilimin haklı nedenlere dayanıp dayanmadığı tartışılabilir kuşkusuz. Sorunun tartışma götürmeyecek kadar açık olduğunu söyleyenler de çıkabilir. Kişi yeni doğmuş, dolaısıyla adsız çocuğuna toplumundaki özadlar dizelgesinden dilediği adı seçebilir, hatta, sık sık tanık olduğumuz gibi, dizelgede bulunmayan, yepyeni bir özad da verebilir, bu özadı kendisi de uydurabilir. Bizim toplumumuz bu konuda Batı Avrupa toplumlarından çok daha özgür, çok daha hoşgörülüdür.⁴

Ne var ki, burada adı konulmamış kişilere, adı konulmamış yerlere ad vermek söz konusudur. Bizim büyüklü küçüklü pek çok belediyemizin hoyratça yaptığı işleme: yıllardır kullanılmakta olan adların yerine yeni adlar konulmasına gelince, iş değişir. Bir kez, bizden öncekilerin, çoğu durumlarda da göğsümüzü kabartarak “atalarımız” diye nitelediklerimizin özadlandırma edimlerini yoksayıp yürürlükten kaldırır; daha da önem-

2 C. V. M. Hart’tan anan Cl. Lévi-Strauss, *Yaban Düşünce*, YKY., s. 237.

3 Cl. Lévi-Strauss, *A. g. y.*, s. 211.

4 Yıllar önce, bir haftalık dergide, Fransa’da, kimsesiz bir çocuğu evlat etmek isteyen bir çiftin başvurusunu yargıcın Trognon (meyva eşeleği, koçan) gibi gülünç bir soyadları bulunduğu, çocuğun da bu gülünç soyadını taşımak zorunda kalacağı gerekçesiyle geri çevirdiğini okuduğumu anımsıyorum.

lisi, kentin, köyün, mahallenin, sokağın kimliğini yaralar, en azından eksiltir. Çünkü, daha önce de belirttiğimiz gibi, taşımakta olduğu ad kentin, köyün, mahallenin ya da sokağın varlığının, kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır; çünkü Sormagir Sokak evleri, kaldırımları, ağaçları, insanları kadar, hatta onlardan da fazla, Sormagir adıyla tanımlanır. Ceyhan'ın Kaltakiye ve Türlübaş mahallelerine hiç yolum düşmedi, ama adlarının, yalnızca biçimleri, biçimsel çağrışımlarıyla bile, ilginç bir özel tarihe, kendilerini dünyanın tüm mahallelerinden ayıran bir kişiliğe tanıklık ettiğinden kuşku yok. Öyle görünüyor ki, geçmiş bir günde, geçici bir esintiyle konulmuş adlar değil bunlar, zaman içinde, yavaş yavaş *oluşmuş* adlar. Ceyhan Belediyesi'nin yöneticilerinin belbağlar gördükleri tüm büyüklük ve eskilik çağrışımlarına karşın, Ceyhan'ın mahallelerine verilmiş Ergenekon ve Türkyurdu adları için aynı şeyi söyleyebilir misiniz?

Bu bakımdan, değerli dostum Özdemir İnce'in *Varlık*'ın temmuz 1999 sayısında yayımlanan "Bu belediyeleri sevmem" adlı yazısında, Urla'da Yorgo Seferis sokağının adını değiştirenlere karşı çıkma nedenlerine gönülden katılırken, Havyar, Oba, Bakraç, Susam, Kumrulu gibi birtakım Cihangir sokaklarının adlarını saydıktan sonra, "Neden? Hangi sivri akıllı koymuş bu adları? Uğur Mumcu'nun, Orhan Veli'nin, Rıfat Ilgaz'ın adını bırak yerinde; istersen Susam'ın yerine, Havyar'ın yerine de bir milliyetçi yazarın adını ver", diyebilmesine şaşırdım. Hayvar Sokağı'na Havyar, Kumrulu Sokak'a Kumrulu, Sormagir Sokağı'na Sormagir, Tavukuçmaz Sokağı'na Tavukuçmaz adını gerçekten sivri akıllı birileri koymuş olabilir, ama, kim koymuş olursa olsun, bu adlar nice zamandır bu sokakların kimliğinin bir parçasıdır, nice insanın özel tarihinde niteledikleri sokakların kendilerinden ayrılması olanaksız olan, hatta onlarla özdeşleşen ayrıcalıklı bir yer almıştır, bu adlar da ortak ekinin ögelelidir. Yıllar önce, Paris'e ilk gittiğimde, Nerval'in 26 Ocak 1855 sabahı asılı bulunduğu La Vieille-Lanterne Sokağı'nın artık var olmadığını öğrenince varlığımdan bir şeyler eksilmiş gibi üzüldüğümü hep anımsarım.

Ulusal ekinimizin "oluşturucuları" olarak nitelenen kişile-

rin adlarının sokaklara, caddelere verilmesine gelince, her ÷lke-
de gör÷len bir uygulama bu, bizim ÷lkemizin de yabancısı ol-
madığı bir uygulama. Sürdür÷lmesi de gerekir kuşkusuz, ama
önceden verilmiş olan, belirli bir tarihin izini taşıyan adları sile-
rek değil. ÷lkemizde, durmamacasına yeni sokaklar, yeni cad-
deler oluşturuluyor, hem de soğuk mu soğuk, ruhsuz mu ruh-
suz, kimliksiz mi kimliksiz sokaklar ve caddeler. Bir Orhan Ve-
li, bir Sait Faik, bir Orhan Kemal, bir Salâh Birsell adı, şimdilik
bir ölçüde de olsa, yoksun bulundukları sıcaklığa, ruha ve kim-
liğe kavuşmaları yolunda bir başlangıç olabilir. Ama bunun
için Göktürkler'in türeyiş döneminden bugüne, Altaylar'ın öte-
sinden bizim buralara gelmek, bu ÷lkenin, bu ekinin içinde ya-
şamak gerekir. Adamlar gelemedikleri, göremedikleri, ayakları-
nı bastıkları topraklarda yaşayamadıkları için bizim de kafamızı
karıştırıyorlar: nerede duracağımızı bilemiyoruz.

Şu var ki, buyruğa uyup da buralardan gidecek olursak,
döndüğümüzde bıraktığımızı da bulamayacağımız kesin.

Yüksel ki Yerin...

Dünyanın ve yaşamın şaşmaz bir mantığa dayandığına, tüm edimlerin ve olayların ardında şaşmaz bir mantık yattığına inandırıldığımız için midir, nedir, kimi çok yaygın tutumlar karşısında bile tepemiz atıyor, mantığımızın zınk diye duruverdiğini sezinliyor, kendimizi ne denli zorlarsak zorlayalım, hiçbir açıklama getiremiyor, daha doğrusu, çılgınlıktan başka bir açıklama bulamıyoruz. Öğretilerin şu akşam pazarında, kimi insanların üç kıtayı kan gölüne çevirmiş olan Hitler'i bir tür peygamber, ünlü yapıtı *Kavgam*'ı bir tür kutsal kitap olarak değerlendirmeleri de kafamızı altüst eden bu aykırı tutumlardan biri. Hiç kuşkusuz, anlamaya çalışmıyor değiliz, bir yandan tutumun ardında yatan arılık ve üstünlük özlemi, öbür yandan bu özlemi duyanların çokluğu sonunda içlendiriyor bizi, aktöre iblisine karşı çıkmak istiyoruz, "Ne var bunda? İrkçilik evrensel bir düşüncü, Hitler de bu düşüncünün en büyük uygulayıcısı", dememize ramak kalıyor. Gene de başkaldırıyor mantığımız, yüzyılımızın bu ünlü düşüncüsünün ırklar arasında belirli bir basamaklanma varsaydığını ve en üst basamaktaki ırkın tüm ötekilere egemen olmasını öngördüğünü, buna karşılık, üstünlüğü evrensel olarak benimsenmiş bir ırk bulunmadığına, bulunamayacağına göre, düşüncü olarak "yerel" kalmaya yargılı olduğunu anımsatıyor bize, her ırkçının kendi halkının üstünlüğünü kesinlediğini, bunun sonucu olarak, aynı ilkelere dayanmakla birlikte, Alman için başka, İtalyan için başka, Rus için daha başka bir üstün ırka gönderdiğini anımsatıyor. Bu kadarla

kalsa gene iyi, ama kalmıyor. Örneğin kendimizi bir ırkçı saymamız durumunda bile, bağlandığımız düşüncü gereği, kendi halkımızı dünyanın en üstün halkı olarak görmemiz, bunun sonucu olarak da Alman ırkının üstünlüğünü savunmuş, bu düşsel üstünlüğün gerçekliğini kanıtlayacağım diye milyonlarca insan kurban etmiş, bu arada, içkin bir biçimde bile olsa, bizim ırkımızın kendi ırkının altında ya da gerisinde bulunduğunu, dolayısıyla egemenlik altına alınacak ırklar arasına konulması gerektiğini kesinlemiş olan adamı karşıtımız olarak değerlendirmeyek yerine, bir tür peygamber saymakla aşılması olanaksız bir çelişkiye düşüğümüzü benimsemeye zorluyor.

Böylece, ister istemez bir başka çıkış yolu arıyoruz kendimize, örnek olarak benimsediğimiz savaştının en azından temel savlarını tutarlı bir mantığa dayandığını, üstünlüğü kendi ırkına verirken yanılmış olmakla birlikte, ırklar arasındaki basamaklanmayı, üstün ırkın işlevini ve haklarını çok güzel belirlediğini düşünmek istiyoruz. Ama, anadan doğma salak değilseniz, bir yandan “En üstün ırk benim ırkım!” derken, bir yandan da Hitler’in öğretisine hayranlık duymakla sıradan bir ırkın üyelerinden birinin kendi ırkımızın üyelerinden daha iyi düşünce ürettiğini benimsemiş olduğumuzu başkasından gizlese de kendimizden gizlememize olanak yok. Hitler’in öğretisini, kocaman at gözlükleri takarak, *herhangi bir toplumu kendi ırkının arılığına ve üstünlüğüne inandırarak yönetmeyi amaçlayan bir yetkeci kurallar ve uygulamalar bütünü biçiminde tanımlamak istiyoruz. O zaman da bu bütünü noktalayan korkunç yenilgi somutlaştırıyor çelişkimizi. Ancak, hangi açıdan ele alınırsa alınsın, ırkçı düşüncenin kendisinin de insanlık tarihinin kolay yutulur çelişkilerinden olmadığını, Kavgam yazarının soyundan gelenler için bile çok sağlam bir mide istediğini görmezlikten gelmek de kolay değil. Bilim bize insan soyları arasında dirimbilimsel bir basamaklanmadan sözedilemeyeceğini kanıtıyor; budacılıktan islamlığa ve hristiyanlığa, tüm büyük dinlerin, kantçılıktan marksçılığa, tüm büyük felsefe öğretilerinin ırkçı “sapınca” karşı çıktıklarını da unutamıyoruz.*¹

1 Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, 1973, s. 384, 385.

Böylece, kimi tutkulu çağdaşlarımızın şaşırtıcı tutumuna mantıklı bir açıklama bulma tutkusuyla, tarihe, toplumbilime, budunbilime çeviriyoruz gözlerimizi. Budunbilim olguyu mantıksal açıdan olmasa da toplumsal açıdan açıklayabilecek gibi görünen bir kavram çıkarıyor karşımıza: budunözekçilik, yani, en yabanılından en uygarına, tüm toplumların kanına işlemiş bir içgüdü, yani kendi toplumunu tek gönderme örnekçesi, kendi toplumunun değer ölçütlerini tek değer ölçütü olarak görme eğilimi. Claude Lévi-Strauss'a bakılırsa, çok uzaklardan gelen bir içgüdüdür bu, bize yabancı olan her türlü ekinel belirimi tiksintiyle yadsımak toplumların eski huyudur; bugün de değişik derecelerde ve değişik biçimlerde sürüp gitmektedir. "Böylece, Eski Çağ Yunan (daha sonra da Yunan-Roma) ekinden olmayan her şeyi *barbar* diye adlandırır; daha sonra da Batı uygarlığı *sauvage* (yabanıl) terimini aynı anlamda kullanır. Hep aynı yargı gizlenir bu nitelemelerin ardında: *barbar* sözcüğünün, kökensel açıdan, insan dilinin anlamlı niteliğine karşıt olarak, kuşların şarkısının anlaşılmazlığına ve eklemelenimsizliğine göndermede bulunması olanaklıdır; 'ormanın malı' anlamına gelen *sauvage* (yabanıl) da, insan ekinine karşıt olarak, hayvansı bir yaşama biçimini çağrıştırır. Her iki durumda da ekinel farklılık olgusunun benimsenmesi yadsınır: yaşamımızda izlediğimiz düzene uymayan her şeyin ekin dışına, doğaya atılması yeğlenir"², daha kestirme bir deyişle, yabancının türdeşliği, insan niteliği yadsınır. Ama tutum karşılıklıdır: gene Lévi-Strauss'un anlattığına göre, Amerika'nın bulunmasından birkaç yıl sonra, İspanyollar, yerlilerin ruhu olup olmadığını araştırmak üzere, Büyük Antiller'e araştırma kurulları yollar-ken, buranın yerlileri de beyaz tutsaklarını uzun süre denetim altında tutarak cesetlerinin çürüyüp çürümediğini anlamaya çalışırlar. Her iki durumda da ekinin doğayla karıştırılması, daha açık bir deyişle, ötekinin ekininin doğa alanına atılması söz konusudur. Claude Lévi-Strauss "Barbar her şeyden önce barbarlığa inanan insandır"³, demekte haklıdır: ister ilkel denilen topluluklardan, ister uygar denilen topluluklardan gelsin, bar-

2 A.y., s. 383.

3 A. y., s.384.

barlıklar arasında ayırım yapmak gerekmez. Ancak, bizimkinden çok daha arı bir dünyada yaşadıklarından olacak, gerek İspanyollar, gerek kızılderililer yadsırken bile anlamaya çalışmış görünüyorlar. Ne denli şaşırtıcı görünürse görünsün, 1999 yılında, soydaşının kuşkulu temizlik alışkanlıklarını Batı Avrupalı'nın gerçek temizlik kurallarına yeğ tutabilen uzlaşmaz köktenci de ırkçı olmaktan çok budunözekçidir. Bu nedenle, yalnızca gülümsetir bizi. Öyle ya, budunözekçi içgüdünün sınırlarını aşamamış olanları hoşgörmek çok da zor değildir.

Buna karşılık, ırkçı düşüngü bu tuhaf arılık ve bilisizlik evreninin bittiği yerde başlar: karşıtlarını, yani kendi soyu dışında kalan insan soylarını insan niteliklerini bile bile küçümser, insan niteliklerini bile bile egemenlik altına almak ister. Böyle bir düşüngü adına budunözekçilik dediğimiz ilkel güdünün sonucu ya da dışavurumu olarak değerlendirilebilir kuşkusuz, ama onunla özdeşleşmez. Hayır, okuduklarımızdan anladığımız kadarıyla, ırkçılık her şeyden önce gözleme dayalı, nesnel bir dizge olmak, en azından böyle görünmek ister. Böyle bir dizgeyi kurgulama görevini ilk kez üstlenen kişi de geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında, orta düzeyde bir Fransız romancısı: Joseph Arthur de Gobineau olur. Ama çağıyla uzlaşmazlık içinde bulunan bu yazar, *Essai sur l'inégalité des races humaines* (İnsan ırklarının eşitsizliği üzerine deneme, 1853 - 1855) adlı uğursuz yapıtında, dizgesini soğukkanlılıkla oluştururken, aradan yüz yıl bile geçmeden, Yahudi, Habeş ya da soydaş, milyonlarca insanın acımasızca yokedilmesine gerekçe hazırlamakta olduğunu usundan bile geçirmemiştir. İrklar arasında birçok açılardan kanıtlanabileceğini sandığı bir basamaklanma bulunduğunu, en üst basamakta Ari ırkın yer aldığını, bu arada, üstün ırkın en üstün ve en arı üyelerinin, başka ırklarla karışmamış olmaları nedeniyle, Fransa'nın kuzeyine, Belçika'ya ve İngiltere'ye yerleşmiş Germenler olduğunu, buna karşın, karışım ya da, özel terimiyle, melezleşim yoluyla, başkaları gibi onların da yıkılışa doğru yol aldığını göstermeye çalışır: öğretisi bir çöküş öğretisidir.

Oysa, bizim yüzyılımızda, Hitler'in filozofları bilimsel temelden yoksun olan bu öğretiyi iççağrısına aykırı bir bi-

çimde kullanır, onu kendi toplumları için bir yükseliş felsefesine dönüştürmeye yönelir, başlıca kaynaklarının *Essai sur l'inégalité des races humaines* olduğunu gizlememekle birlikte, Gobineau'nun gözlemlerini kendi güncel ve yerel gereksinimlerine göre saptırmakta, örneğin Fransa'nın kuzeyine, İngiltere'ye ve Belçika'ya yerleşmiş Germenler'i üstünlük tahtından indirerek yerlerine Almanlar'ı oturtmakta hiçbir sakınca görmezler. Bir başka deyişle, çağımızın bu arı ırk tutkunları düşünsel açıdan hiç de arı sayılmazlar, kendi düşünsel kaynaklarını bulandırarak temellendirirler öğretilerini. Kısacası, konuya neresinden yaklaşırsa yaklaşınsın, salt mantık ırkçı düşünceye başkaldırmaya yargılı görünür. Adı mantıkla özdeşleşmiş olan Kant da, daha 1775 yılında, ırkçılığın bir düşüngüden çok, bir eğilim olduğu sıralarda, birbirlerine ister benzesinler, ister benzemesinler, tüm insan ırklarının aynı türe bağlandıklarını keskinler⁴, kanıtlarını da art arda sıralar. Bu da bize Almanya'da, Somali'de ya da Türkiye'de, birtakım genç insanların *Mein Kampf* okuma törenleri düzenleyebilmelerini salt mantıkla açıklamaya olanak bulunmadığını gösterir.

Bununla birlikte, her şeyin açıklamasının salt mantıkta olmadığını, mantığın, tutarlı olmak için, açıklamalarını mantık-sallıkla sınırlamaması gerektiğini yüzyılımızın değişik olayları yeterince gösterdi bize. Irkçılık konusunda da böyle: biraz daha geniş bir açıdan bakınca, ırkçı düşüngenün başarısının, tüm saltıkçılığına karşın, bize insan mantığının, hatta doğruluk anlayışının alaya alınması gibi görünen bu saptırma ya da çarpıtma gözüpekliliğinden, çelişkiyi onu sonuna dek üstlenerek aşma yetisinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu konuda Hitler'i bile gölgede bırakanlar vardır. Örneğin, ellili yıllarda, Fransa'nın ünlü politikacısı Pierre Poujade tam da ırkçı düşüngenün temelsizliğini kanıtlayan bir olguyu kendi özel ve özgün ırkçılığının çıkış noktası olarak kullanma gözüpekliliğini gösterebilir. Roland Barthes, *Çağdaş söylenler*'de, bir iki alıntı aracılığıyla, çok güzel somutlaştırır bu tutumu: "Poujade'ın ilk bakışta çelişkin bir ırk anlayışı vardır. Orta Fransız'ın birçok karışımın

4 Bkz. E. Kant, "Des différentes races humaines" (Değişik ırklar konusunda), *Opuscules sur l'histoire*, Paris, Garnier-Flammation.

ürünü olduğunu saptadıktan sonra (beylik hava: Fransa, ırkların potası), Poujade, görkemli bir biçimde, yalnız kendi aralarında birleşmiş olanların dar mezhebinin (açıkçası Yahudiler'in) karşısına bu kökenler karışımını çıkarır. Mendès-France'ı göstererek 'İrkçi sensin!' diye haykırır, sonra da yoruma geçer: "İkimizden bir o ırkçı olabilir, çünkü onun bir ırkı var." Böylece, "Poujade karışım ırkı diyebileceğimiz şeyi sonuna dek kullanır, herhangi bir tehlikesi yoktur bunun, değil mi ki bunca göklere çıkarılan *karışım*, Poujade'ın kendisine göre, ancak Dupont'ları, Durand'ları ve Poujade'ları, yani tıpkısının aynısını harman etmiştir."⁵

Görüldüğü gibi, kendi küllerinden doğduğunu söyleyebileceğimiz, ilginç bir ırkçılık biçimidir bu; bir anlamda, köktenci Hitler ırkçılığının alaya alınması gibi bir şey olmakla birlikte, ırkçı düşüncünün tüm işlevlerini üstlenir. Aynı biçimde, Hitler Almanya'sının 1945 yılında düştüğü bir anlamda fazlasıyla acıklı, bir anlamda fazlasıyla gülünç durumdan sonra, 1990'ların Dazlaklar'ı da, yandançarklı giyimleri, kazınmış saçları ve töre dışı yaşama biçimleriyle, Hitler ırkçılığının yeni bir dönüşümü, onun düşüncüsü yanında, kaba gülünçlüğü de üstlenen çağdaş bir belirimi olarak düşünülebilir. Ama, bilerek ya da bilmeden, dünyanın tüm ırkçıları aynı şeyi yapar belki: Hitler'in kuramcıları *Essai sur l'inégalité des races humaines*'i nasıl işlerine geldiği gibi dönüştürerek üstlenirlerse, Alman kökenli olmayan toplumların ırkçıları da *Kavgam*'ı aynı biçimde, yani belli dönüşümlerden geçirerek benimser, bu arada, düşünsel ve aktörel kaygıları tümünden bir yana bırakıp ona kendi ulusal söylemlerini ekler, kısacası, bir yandan onunla özdeşleşirken, bir yandan da arada belli bir uzaklık bırakmaya özen gösterirler. Bu da bizi, arı canlar öğretilerini ne denli saltıklaştırırlarsa saltıklaştırsanlar, ırkçılığın görelliğine, dolayısıyla yeryüzünde tek bir ırkçılık değil, birçok ırkçılık bulunduğu, herbirinin kendi içinde değişime açık kaldığı, başarısının da büyük ölçüde bu farklılıktan ve bu değişim yeteneğinden kaynaklandığı gerçeğine getirir. Gerçekten de, biraz yakından bakılacak olursa, ırkçı-

5 R. Barthes, *Çağdaş söylenler*, çev. T. Yücel, Metis, 1996, s. 173.

lıgın, karşımıza köktenci bir öğreti olarak dikilmekle birlikte, birbirinden çok farklı yerlerde, coşkulu yandaşlar bulabilmesini her şeyden önce görel niteliğine borçlu olduğu söylenebilir.

Mantık böyle bir görellik karşısında da diklenebilir kuşkusuz, diklenirken birbirinden geçerli nedenler de sıralayabilir. Bu da, hemen her zaman, ırkçılığı yalnızca bir düşüncü olarak değerlendirmesinden kaynaklanır. Oysa, zaman zaman unutsak bile, nerdeyse tüm düşüncüler gibi, ırkçılık da bir eylem, daha doğrusu bir süreçtir: öne sürdüğü tüm savlara, tüm arı ve yüce köken söylenlerine karşın, ırkı yeniden kurmak, hatta, kimi toplumlarda görüldüğü gibi, bir bakıma yoktan varetmek ister. Kısacası, ırkçılığın gözleri geçmişten çok gelecektedir. Naziler'in bu amaçla giriştiği araştırma ve deneyleri, Alman ırkının ülküsel örnekçelerini bulup geliştirme, bozulup sapmaları önleme yolunda nasıl çabaladıklarını, gene bu izlençe çerçevesinde, Alman olmayanları kamu görevlerinden nasıl uzaklaştırdıklarını, Alman yurttaşlarının başka bir ırktan gelenlerle evlenmesini nasıl yasakladıklarını, "yoz" kişileri ve iyileşmez hastaları nasıl kısırlaştırdıklarını yakın tarih ayrıntılarıyla anlatır bize.

Ama, amacımız tarihsel belgeler sunmak olmadığına göre, Michel Tournier'nin ünlü romanı *Le Roi des Aulnes*'la da yetinebiliriz: nice serüvenlerden sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında, Hitler Almanya'sında bir ormanın derinliklerinde bulunan *Kaltenborn Irkbilim Merkezi*'nde kendini *Homo Aureus*'u, dünyaya egemen olacak benzersiz adamı üretmeye çalışan Sturmbannführer Profesör Doktor Otto Blättchen'in yardımcısı olarak bulan Abel Tiffauges aracılığıyla, profesörün konu "ırkın kan izgesi" diye adlandırdığı şeye gelince bayağı coşkulu bir havaya bürünen söyleşileri, merkeze yeni çocuklar getirilince, pergel, solunumölçer, renk ölçeği, mikroskop, vb. takımlarını ortaya seriş, ele alınan çocuğu tartıp boyunu ölçüşü, tepeden tırnağa gözden geçirerek etiketleyip sınıflandırışı gerçekten çok güzel anlatılır burada. Söz konusu dönemde benzerlerinin hiç de az olmadığını bildiğimiz bu ilginç profesör, "Yahudi Freud"'un insan yaşamında her şeyin çocukluğun ilk yıllarında belirlendiğini kesinleyen felsefesini tiksintiyle yadsıdıktan

sonra, "Emektar Alman toprağına sımsıkı kök salmış hitlercilik, çiftçilerin ve yerleşik insanların öğretisi, bu savı yerle bir eder. Bize göre, her şey bildiğimiz sarsılmaz yasalar uyarınca, kuşaktan kuşağı aktarılan kalıtsal dağarcıktır. Kötü kanı düzeltmek de, eğitmek de olanaksızdır, hak ettiği tek işlem düpedüz yok etmedir"⁶, der; böylece, yöneticilerinin ünlü gaz odalarına kendince bir düşünsel temel getirir. Ama, "kuşaktan kuşağı aktarılan kalıtsal dağarcık" savına karşın, geleceğin ülküsel Alman'ını, *Homo Aureus*'u, Altın Adam'ı üretme düşü hep sürer. Böylece, ırkın yeni baştan biçimlendirilebilirliği benimsenince, ağırlık tüm biçimleriyle "yetiştirim"e verilir.

Ama, çelişki bu ya, ırkçı düşü ngü eylemini temellendirme ve geliştirme konusunda öncelikle karşıt (ya da düşman) ırkı kullanır.

Gerçekten de, ırkçılık, Poujade'ınki gibi, kökeninde büyük bir karışımın varlığını kesinlediğı zaman bile, arılık ve üstünlük savından el çekmez; bununla birlikte, her şeyden, nerdeyse ırkın kendisinden de önce bir karşıt-ırka gereksinimi vardır, varlık nedenini ondan alır, onunla eyleme dönüşür. Hitler yalnızca karşıt-ırk olarak Yahudi ırkını belirlemekle bile üstün bir ırkın önderi olduğunu kesinler; küçücük çocukları, gözü görmez, dizi tutmaz yaşlı insanları yalnızca Yahudi olmaları nedeniyle gaz odalarına yollarken de üstün ırkın gücünü kanıtlar. Polonyalılar, Fransızlar, Yunanlılar da karşıt-ırktır bir bakıma, onları ezerken de ırkının üstünlüğünü ve gücünü kanıtlar. Ama ilk karşıt-ırkın yeri de, işlevi de başkadır, çünkü, hemen her zaman, üstün ırkı (bizimkini) karşıt-ırk (ötekini) temellendirir: ister Yahudi olsun, ister Türk, ister Yunan, ırk kavramını en iyi karşıt-ırk somutlaştırmıştır her zaman.

Bu arada, konuyla biraz yakından ilgilenmiş olan herkesin vurguladığı, Hitler ve Mussolini'nin kökenlerinin ve kişisel serüvenlerinin de kanıtlar görüldüğü gibi, tüm faşist akımların benimseyip dayandığı, ama, her şeyden önce, anamalin bekçisi olarak kullandığı belirli bir toplumsal katman vardır: küçük kenter sınıfının gelir ve ekin düzeyi düşük, dolayısıyla savsözleri bilimsel verilere, görünüşleri gerçeklere yeğ tutan arı mı

6 M. Tournier, *Le Roi des Aulnes*, Folio, 1970, s. 431, 432.

arı, bön mü bön bireyleri. Roland Barthes'a bakılırsa, Poujade karşıt-sınıfı da saptar: soyuttan sıyrılıp somuta gelemeyen köksüz yaratıklar, yani yazarlar, politeknikliler, sorbonsallar, öğretmenler, memurlar, kısacası, aydınlar, yani kuşku duyanlar, yani sorgulayanlar, daha doğrusu kuşku duyma ve sorgulama olasılığı bulunanlar. Bu yüzden olacak, Poujade için, aydın aynı zamanda bir ırktır, adam edilmesi gereken bir ırk.⁷

Aydını *adam etmek*, bir başka deyişle, öldürülmediği zaman, kafasının içindekilerden dolayı bedenini cezalandırmak, Hitler'inkinden Mussolini'ninkine, Franco'nunkinden Pinochet'ninkine, tüm faşist yönetimlerin en iyi bildiği şeydir. Aydınları ezmek de yetmez her zaman, gerek bedensel ve tinsel yapı, gerek düşünce ve inanç açısından, her yurttaş ülküsel ölçülere uymadığına, amaç da her açıdan birlik beraberliği sağlamak olduğuna göre, toplum içinde üstün ırka ters düşenlerle savaşmak da kaçınılmaz bir görev olarak belirir. Görüldüğü kadarıyla, ırkçı öğretinin uygulanmasında yandaşları en çok coşturan, eyleme en çok yönelten de budur: tüm dünyanın, özellikle de küçük, yoksul, güçsüz ülkelerin genç ve bıçkın ırkçıları, en zorlu, en acımasız, en ölümcül savaşı kendi toplumları içinde, kendi toplumlarının üyelerine karşı sürdürür, yetiştirmelerini onları ezerek gerçekleştirirler. Böylece, ırkçılık, yoketme tutkusu bir yana bırakılmak koşuluyla, saraka düzeyini de aşan bir tersine dönüşle, marksçılığın sınıf kavgasının gülünç bir öykünüsüne dönüşür.

Gönüllülere ve boyun eğenlere gelince, ırkçı düşüngenün onlar için de bir adam etme yöntemleri bulunduğunu biliriz: eğitim, daha da iyisi, sürekli eğitim. 1935 yılında verdiği bir söylevde, Hitler böyle bir eğitimin ne denli kapsamlı olabileceğini gösterir: "Bundan böyle, genç Alman okuldan okula basamak basamak yükselecektir. Onu daha küçücük bir çocukken ele alacak, emeklilik yaşına kadar da bırakmayacağız. Hiç kimse yaşamında kendi başına bırakıldığı bir dönem olduğunu söyleyemeyecektir."⁸ Eğitimin içeriğine gelince, Mussolini'nin kara gömleklilerine ya da Hitler'in kahverengi gömleklilerine

7 R. Barthes, *A. g. y.*, s. 173.

8 Anan M. Tournier, *A. g. y.*, s. 379.

verilen türden polislik ve askerlik öğretimi bir yana bırakılacak olursa, her şeyde. önce üç temel süreç: indirgeme, yalıtma ve ululama süreçlerine dayandığı söylenebilir.

Bu süreçlerin birincisi, geleceğin ırkını yaratırken, geçmiş de bu gücül ırkın yüceliğiyle bağdaşmayan öğelerinden arıtmayı, örneğin "Ben tarihimin büyüklüğüne inanıyorum, milletin büyüklüğüne inanıyorum. Osmanlı sarayında asla cinsi sapıklık olmamıştır!" derken eski Kültür bakanlarımızdan Agâh Oktay Güner'in yaptığı gibi, bu öğeleri yoksayarak gelecek gibi geçmiş de bir tür "utopia"ya dönüştürerek aralarındaki çelişkiye son vermeyi amaçlar. İkincisi, örneğin sağlık kurallarına yüzde yüz aykırı temizlenme biçimlerini bile sırf bize özgü olduğu için başka temizlenme biçimlerine yeğ tutan, Batı müziği dinlemenin bizi kendi geleneksel müziğimizi küçümsemeye yöneltme tehlikesi içerdiğini söyleyen bir başka bakanımızın savunur görüldüğü gibi halkımızın başka halklar karşısındaki her farklılığını kanının üstünlüğüne bağlamaya, bunun sonucu olarak da farklılığı sürdürmeye ve yabancıdan uzak durmaya yönelir. Üçüncüsüyse, bu iki ilke doğrultusunda, başka toplumlar karşısında kendi toplumunu, başka topluluklar içinde kendi topluluğunu yücelterek herkese yukarıdan bakmayı sağlamaya çalışır. Böylece, yalnızca Mussolini İtalya'sının kara gömleklileri, Hitler Almanya'sının kahverengi gömleklileri değil, en zavallı, en yoksul toplumların benzer eğitimlerden geçmiş üyeleri de kendilerini dünyanın en üstün ırkının öncü askerleri olarak görür, gücül üstünlüklerinin gerçeğe dönüşmesini beklerken, olanak buldukça, kendi yurttaşlarıyla boğuşup dururlar. Zavallı koşullarını aşmalarına gelince, yaratıcılık yalıtılanmanın değil, karşılaşmanın sonucu olduğundan, boş bir düş olarak kalır. Belki de bu yüzden, Joseph Arthur de Gobineau'yu saymazsak, bireysel düzlemde bile, ırkçı düşünce üzerinde durulmaya değer tek yapıta temel olmaz: üstün insan düşlerinden yola çıkan tüm düşüncüler ve eli maşalı örgütleri sıradan ya da bön insanlar yetiştirir yalnızca. Her şeyin bir yaptırımı bulunduğu doğruysa, onları bekleyen yaptırım da budur.

Mantık da çok kolay benimser bu sonucu.

Düşman

Okura verdiği ayrıcalıklı yerle yazın olgusuna bakışımızı derinden derine yenilemiş olan Constance Okulu'nun ünlü ustası Hans Robert Jauss, geçen yılın sonlarında, *Le Monde* gazetesinde kendisiyle yapılan bir konuşmada, Nazi döneminde ülkesinin aydınları arasında çok yinelenen bir sözü anımsatıyordu: "İnsan hem akıllı, hem de partideyse, içten değildir; hem içten, hem de akıllıysa, partide değildir; hem içten, hem de partideyse, akıllı değildir."

Bu uslamlama ilk bakışta akıl, içtenlik ve "dürüstlük" arasındaki bağıntıyı açıklıkla ortaya koyarmış gibi görünüyor insana; üstelik, her dönemde, her duruma uygulanabilirmiş, dolayısıyla kişilerin davranışlarını değerlendirmeye yolunda güvenilir bir ölçüt işlevi yüklenebilirmiş gibi bir izlenim uyandırıyor. Yazık ki somut durumlara uygulamaya kalktınız mı hiç mi hiç işe yaramadığını görüyorsunuz. Neden derseniz, üç kavram arasındaki ilişkinin belirli bir mantığa bağlanabilmesi için birçok koşulun bir araya gelmesi, öncelikle de söz konusu kavramların kişi ve durumla bağıntılı olarak, bağdaşık tanımlara kavuşturulması gerekiyor. Ancak, önce üçünün en belirleyicisi gibi görünen kavram, yani *içtenlik* yan çiziyor buna: içinde bulunduğumuz koşulu doğru yargılamamıza bir katkısı olabilmesi için, sürekli ve saltık bir nitelik olarak belirmesi gerekirken, alabildiğine değişken ve görel bir veri olarak çıkıyor karşımıza.

Biliriz, André Gide'in *Kalpazanlar*'ının ünlü kahramanı Edouard önemle vurgular bunu, "Şu içtenlik sorunu ne sinir-

lendirici! İçtenlikmiş!" deyip kavramı aşağıladıktan sonra, "Kendime yöneldiğim zaman, sözcüğün anlamını bile kavrayamaz oluyorum. Hiçbir zaman olduğumu sandığım şey değilim - olduğumu sandığım şey de durmamacasına değişiyor, öyle ki, çoğu zaman, ben birleştirecek olmasam, sabahki varlığım akşamki varlığımı tanımayacak", diye ekler. Böylece, aynı günün sabahıyla akşamı gibi çok yakın zaman farklarıyla, birbiriyle yüzde yüz çelişen iki değeri aynı içtenlikle benimseyip aynı içtenlikle yadsıyabileceğimizi kesinler. Bunun sonucu olarak, en azından kişinin kendi kendisiyle içtenliği sorununun içi boş bir sorun olduğunu esinler. Gerçekten de, kişinin kendi kendini aldatmasının oldukça sık rastlanan bir durum olduğunu kesinleyebilirsek bile, bunu içtenlikle mi, yoksa içtensizlikle mi yaptığını sormak saçmadır. Bu durumda, olsa olsa kişinin başkasıyla ilişkileri düzleminde, belirli bir süre içinde ve belirli bir değer nesnesi karşısında bir içtenlik sorunundan sözedilebilir.

Hans Robert Jauss'un kendi yaşam serüveni de bunu doğrular gibi görünüyor. Genç yaşta, gönüllü olarak, SS subayı olmayı seçmiştir, olmuştur da, ama, belli koşullar göz önüne alınıp da bakılınca, ne içtensizdir, ne budala: "Benim Waffen-SS'e girmeye karar vermeme neden olan şey gerçekte bir nazi düşüngüsüne katılma değildi", der; böylece, daha başlangıçta, içtenliğin (en azından delikanlı Jauss için) *düşünsel*, dolayısıyla *akılsal* bir güçbeğenirlikle çakışması gerekmediğini sezdirir bize. "Küçük kenter sınıfından bir insan olarak, zamanın havasına uymak isteyen bir delikanlı"dır. Ancak pek öyle gözü kapalı bir delikanlı olduğu da söylenemez: nazilerce yasaklanmış olan bir yazarın: Spengler'in *Batının çöküşü* adlı yapıtını okumuş, "Hitler imparatorluğu"na kuşkulu bir gözle bakmaya başlamıştır. Bununla birlikte, daha niceleri gibi o da "güncelin dışında" kalmak istemez. "Savaşa katılarak ortada, tarihin yapıldığı yerde bulunmak gerekiyordu", diye açıklar. "Bize göre, bunun tersi kaçmak, sınıf arkadaşlarımız canlarını tehlikeye atarken, bir bakıma *estetik* bir tutum içine kapanmak olurdu."

Hele bu ortam "Hitler imparatorluğu"nın ortamı olunca, bize sunulan ortama katılmayı yadsımanın "estetik bir tutum" olarak nitelenmesi ilk bakışta insanı ürpertir kuşkusuz. Bu "es-

tetik tutum"un, dönemin nice Alman aydını için, SS subayı ya da sıradan asker olarak savaşa katılmaktan çok daha tehlikeli olduğu da bilinen bir şey. Ama genç Jauss'un seçiminin sözünü ettiği üç seçenekli uslamlamayı büyük ölçüde geçersiz kıldığı kesin: Jauss hem partidedir, hem akıllıdır, hem de içtendir. Akıllılığını savaştaki başarısıyla da, savaş sonrasında bağlandığı partinin nasıl bir parti olduğunu görüp ondan kopmasıyla da, dünyanın her yanında ilgiyle karşılanan yapıtlarıyla da kanıtlamıştır. İçtenliğine gelince, Spengler'in kitabı kendisinde Hitler düzenine karşı bir kuşku uyandırmış olsa bile, nerdeyse tüm bildirileri egemen gücün düşüngüsü doğrultusunda düzenleyen iletişim araçları, öğretim uygulamaları, egemen güce gözle görülür biçimde ayak uydurmuş izlenimini veren toplum yanında bu kuşku hiç de ağır çekmez. Jauss'un kendisi de, hiç kuşkusuz içtenlikle, savaş sırasında günlük kaygısının yüzü aşkın askeriyle ayakta kalmak olduğunu, "gerçekten olup bitenler"i ancak savaştan sonra, "dehşet içinde", Nürnberg Mahkemesi'nde öğrendiğini söyler. Öyleyse, bildirişim kaynaklarının çok daha çeşitli olduğu toplumlarda, diyelim ki bizim toplumumuzda, hem de Hitler ve Mussolini deneyimlerinden sonra, nice gençler büyük bir coşkuyla benzer yolları seçerken, üstelik, gerçekleşmesine katıldığı yüz kızartıcı eylemlerden, diyelim ki adam yakmaktan onur duyabilirken, Jauss'un daha sonra gerçeği benimseyebilmesi de mantıklılığının ve içtenliğinin yeni bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Bu hızlı değişim karşısında gülümseyebilirsiniz kuşkusuz, "Çok kıvrak bir mantık doğrusu, çok kolay bir içtenlik: hep gücünün yanında!" diyebilirsiniz. Ama genç Jauss ne bir Thomas Mann'ın birikimini edinmiştir, ne bir Stefan Zweig'in birikimini. Buna karşılık, kurulması gereken bir yaşam vardır önünde, o da yaşamını bu ortamın koşullarına göre kurmaya, bunun sonucu olarak da çoğunluğa katılmaya, onun değerlerini paylaşmaya yönelir. Böyle bir tutuma "güncele katılmak" gibi parlak bir ad vermenin biraz fazla olduğu düşünülebilir. Ama ünlü kuramcının gerçekten içtenlikle konuştuğunu sezinleriz. "Cepheden gönderilmiş gençlik mektuplarımı uzun zaman yeniden okuyamadım. En sonunda yeniden okuduğum

zaman da o çok tuhaf genç adam beni şaşırttı, onda kendimi tanıyamıyordum”, derken de hem kendi kendine, hem başkalarına karşı içten olduğunu sezdirir. Ne var ki, o da *Kalpazanlar*’ın kahramanı gibidir: barıştaki varlığı savaştaki varlığını tanımaz. Hiç kuşkusuz, içinde yer alınan toplumun ve paylaşılan değerlerin büyük bir etkisi vardır bunda. Toplumun ezici çoğunluğunun tek öndere, tek halka, tek ülküye bağlanır görüldüğü, görüşüne katılmayanı, hatta kendisiyle birlikte haykırmayanı düşman saydığı bir ortamda yalnızlığı göğüslemek hiç de kolay değildir. Hele on sekiz yaşında! Hitler’in yenilgisinden sonra, kapatıldığı hücrede, “Ben yalnız emirleri yerine getirdim. Bunları Führer’le Reichsführer düzenledi yalnız, sonra da çekip gittiler. Gluecks emirleri Kalternbrunner’den aldı, ben de kurşuna dizme emrini aldım sonunda. Tüm yükü benim üstüme yıktılar, çünkü ben bir küçük Hauptscharführer’den başka bir şey değildim, bu emri daha aşağı sırada bulunan birine iletmezdim. Şimdi asıl benim katil olduğumu söylüyorlar!” diye sızlanan celladını¹ aklamaya olanak yoktur, kurbanlarını kurşuna dizerken tüyler ürpertecek ölçüde acımasız davranmış olması da büyük olasılıktır, ama sızlanmalarında haksız olduğunu kesinlemek kolay değildir. Kimi zaman gereğinden fazla sert, kimi zaman ayırımına varılamayacak ölçüde yumuşak ya da üstü kapalı bir biçimde, ama her zaman, her yerde karşımıza çıkar bu aykırı katılım. Belki de en önemlisi bu noktaya gelme ve bu noktadan uzaklaşma biçimidir.

Geçirdiği nice evrimlerden sonra, şimdi bulunduğu konumu kendisinin de doğru dürüst belirleyebileceğini sanmadığım çok ünlü bir yazarımız yıllar yılı sol düşünceyi, sosyalist düzeni savunup durmuş, hem de “Genç kızların solcuları sevmesi, genç erkeklerin solcu kızlara tapması insanlığın doruğundaki en mutlu randevudur” ya da “Solculuk çağımızın altın kesimidir. O kesime ulaşamadınız mı insan dahi sayılmazsınız!” türünden inciler dizebilecek kadar çocuksu bir coşkuyla yapmıştı bunu. Bu nedenle, 12 Eylül anayasasının oylanmak üzere olduğu günlerde, “Benim oyum evet olacak!” dediğini iştirince, şaka yaptığını sanarak gülmüştüm. “Hayır, şaka etmiyorum: artık

1 Bkz. A. Camus, *Başkaldıran insan*, Can Yayınları, 6. Basım, 1998.

çoğunluğun yanında yer almak istiyorum; hep yalnız kalmaktan bıktım! " demişti. Sanırım, gerçekten yaptı dediğini, hatta bu anayasayla birlikte gelen iktidarın başındaki kişiye övgüler düzerek arkasını da getirdi. Gene de, öyle sanıyorum ki, yukarıda andığımız tümceleri akıllı bir yazar olduğu konusunda bizi kuşkuya düşürse bile, akıllı, içten ve dürüsttü. Tersini düşünmek fazlasıyla kolaycı bir çözüm olur. Birtakım kerliferli insanların bayan Çiller'in ya da Erbakan hocanın haftalardır yineledikleri yavan ve düzeysiz konuşmaları ağız açık dinlemelerini, birtakım okumuş, yazmış, gün görmüş, ak saçlı insanların bayan Çiller'in ya da Erbakan hocanın çevresinde çocuklar gibi gülümsemelerini, onların azıcık daha yakınında görünebilmek için itişmelerini kaba, gülünç ya da acıklı bulabilirsiniz, ama davranışlarını içtensizlik ya da akılsızlıkla açıklamaya kalkarsanız, fazlasıyla kolay, fazlasıyla yüzeysel bir yoruma yönelmiş olursunuz. Hiç kuşkusuz, ille de özdeksel olması gerekmeyen bir çıkar içgüdüsünden ya da bir tutkudan sözedilebilir. Ama her şeyden önce genç Jauss'un "güncele katılmak" diye adlandırdığı yönelim yer alır bu tutumun ardında; bir başka deyişle, çoğunluğa, en azından belirli bir topluluğa katılma istemi yer alır. Buna içtenliği tartışma konusu olmaktan çıkaracak bir mantıksal temel bulmaya gelince, aramadığınız kadar çoktur.

İşte Jean Genet, *Pompes funèbres*'inde, en kötüler için bile ilginç bir mantıksal temel bulur size: "İyilikten uzaklaşmak için bu denli tutku gösteriyorsam, iyiliğe tutkuyla bağlı olduğum içindir. Ve kötülük bende böylesine tutku uyandırıyorsa, insan yalnızca iyi, yani canlı olanı sevebildiğine göre, kötülük de bir iyilik olduğu içindir." Herkese kendi mantığı! Bilindiği gibi, Genet tutukevlerinden büyük bir coşkuyla sözeder her zaman, ünlü yapıtı *Gülün mucizesi*'nin bıçkın anlatıcısının en güzel düşlerini de azgın suçluların kapatıldığı korkunç tutukevleri süsler. Bir tür aşk düzeyine ulaşan bu zorlu tutkunun dolaylı açıklamasını da *Pompes funèbres*'de buluruz: "Hırsız ve katil *arkadaşlığı* ancak tutukevlerinin dibinde bulur, değerleri en sonunda burada tanınır, benimsenir, ödüllendirilir, onurlandırılır". Birer hırsız, birer katil olarak, hırsız ve/ya da katil edimleriyle kazandıkları değerleri. Bir başka deyişle, tutukevi kötünün kendi

kendinde ve kendi kendisi için yüceltildiği, bu yüceltme ediminde *ben'in benzer'*ine ulaşır onunla kaynaşarak bir bakıma aşkın bir paylaşımı gerçekleştirdiği, dolayısıyla yalnızlığı aştığı yerdir. Kimilerimizin *kötülük* diye adlandıracağı hırsız ve katil değerlerinin yüceltilişinde, paylaşım ve kaynaşımın karşıtla özdeşleşmeye dek götürüldüğü bile olur. Bu da, Jean Genet'ye göre, *milis* dedikleri topluluk içinde, bir başka deyişle, "hırsızla polisin karşılaşır kaynaştığı ülküsel nokta"da sağlanır. Doğrudur, *milis*, bir açıdan, hem hırsız, hem de polisle savaşı; bu nedenle, "ülküsel nokta"da buluşmuş kişilerin kendi kendileriyle çelişkiye düştükleri söylenebilir; ama, görünüme bakılırsa, bu nokta aynı zamanda hırsız, katil ve polisin kendilerini aşarak yeni bir kimlik kazandıkları noktadır. Genet, İkinci Dünya Savaşı sonlarında, Gestapo güdümündeki Fransız *milis* örgütünü şöyle anlatır: "(Milis) polis işlevini ancak aşırılıkla gerçekleştirebilirdi, tam da şu kendisini güzelleştirip yüceltmış olan aşırılıkla. En sonunda polis olmanın sarhoşluğu içinde, aşırılıkla yaptı yaptıklarını. Bir yasallık ve dürüstlük görüntüsü altında, önce yağmalarını ve kıyalarını maskeleymeye çalıştı; ama tehlikesizce çalma sevinci onu alaycı yaptı."

Nasıl bir alaycılıktır bu? *Milis* kendinden olmayanlarla alay mı eder? Yoksa, kimi örneklerini bugün kendi ülkemizde de gördüğümüz gibi, karşımıza çaldıkları ve öldürdükleri ölçüde yurtseverlik ve kahramanlık savlarıyla çıkmalarından kaynaklanan dolaylı alay mı söz konusudur? Genet bu konuda bir açıklama getirmez. Ama, ne olursa olsun, gölgede de, ışıktaki da hep bir topluluk, varlığımızı kendisiyle özdeşleştirerek rahatladığımız bir topluluk, bizi de içinde barındıran, kurallarını gereğince uygulayabilmek için, bizi bireysel yaşamımızı indirgediğimiz ölçüde yücelten bir topluluk vardır. Bu topluluk nazi örgütleri gibi alabildiğine genişleyebilir de, beş on kişiden oluşan bir gizli örgüt olarak da kalabilir. Ne olursa olsun, XIX. yüzyılın büyük bağnazlarından birinin, "Ortak yargıya ters düştüğün her seferde, mantığı zehirleyicidir diye elimizin tersiyle itmeliyiz!" diyebilen Joseph de Maistre'in kafasındaki topluluktur.

Öyle görünüyor ki, bu tür toplulukların iki temel dayanağı vardır her zaman:

1) herhangi bir düşüncü;

2) herhangi bir düşman.

Jauss, "güncele katılmak"tan sözederken, onun bu yönü üzerinde pek durmaz. Ama, çevremizde gördüklerimizden biliriz, "ülkesini sevmeyi seçeneksiz bir düşüncü biçiminde sunmayı yalnızca kendilerini savunmanın değil, başkalarına saldırmanın da en elverişli yolu durumuna getirmiş olanlar kendilerinden olmayanlara en azından bu ülkenin kapısını gösterirler: "Ya sev, ya terket!" Tutumun derin nedenini gene Jean Genet sezdirir bize: "Yalnız ortak bir kin böyle bir güç verebilir dostluğa. İşte düşmanın işlevi. Bizi aşkla birbirimize bağlar". Bir başka deyişle, *milis* polisle haydudu birleştirdiği gibi kinle aşkı da birleştirir. Ancak, en azından burada, bu koşullar içinde, aşkın gözü her zamankinden de kördür: *güncelin içinde* kalmak için gönüllü olarak Waffen-SS'e giren Jauss katıldığı savaşın hangi savaş olduğunu ancak her şey olup bittikten sonra, Almanya'da olup bitenleriye, ta savaş sonunda, tutukevinde ve uluslararası yargı önünde, kısacası, *yeni bir ortam içinde* öğrenir.

Hans Robert Jauss'tan Esat Kıratlıoğlu'ya, nicelerinin başına geldiğine göre, insanların değişmez yazgısı mıdır bu? Mantık ortak yargıya ters düştüğü sürece zehirlidir diye itilmeye mi adanmıştır? Öyle anlaşılıyor ki hayır: iki karşıt insan türü olmasa bile, iki karşıt insan tutumu söz konusu burada. Hırsızlar arasında da, katiller arasında da, büyükler arasında da. Genet hırsızlık ve katillikten milisliğe yükselmiş (ya da inmiş) kişilerin "arı kalmış, iligine dek anarşist seraserilerden uzak durduklarını", yalnız başına çalışan hırsız *düşman* olarak gördüklerini anlatır bize. Düşmansa, hemen her zaman ve, uğraşı ne olursa olsun, öteki tutumu, Jauss'un bir zamanlar *estetik* diye nitelediğini benimsemiş olandır. Spengler'dir, Thomas Mann'dır, Stefan Zweig'tir. Bereket, görünüşte yalnız kalmasına karşın, sonunda ayakta kalan hep odur.

Hans Robert Jauss'un insanların dünyasına döndükten sonra oluşturduğu görkemli yapıtın da tanıklık ettiği gibi.

Devrimi Kimler Yapar?

Demokrat yurттаş, hele belli bir yaştan sonra, ülke yönetiminde tüm sorumluluğu yöneticilere bırakır genellikle, ama, yeri geldikçe, köklü çözümü de gösterir: önce birkaç kişiyi, sonra, yetmediyse, birçok kişiyi sallandırmak. Neden? Darağacının hiçbir soruna çözüm olmadığı fazlasıyla bilinen bir şeyken, tarihsel örnekler mi yönlendirir düşüncesini, yoksa bir zamanlar, gençliğinde, 1789 işi köklü devrimler düşlemiş olması mı? Kesin bir yanıt vermek zor. Ancak, devrim düşlerini daha çok gençlerin, özellikle de yoksul gençlerin kurduğu, zaman zaman da, darağaçlı ya da darağaçsız, ama toplumu derinden değiştirecek bir devrim gerçekleştirme yolunda canlarını tehlikeye attıkları oldukça yaygın bir görüştür. Michel Tournier bu onuru yoksuldan alıp zengine vererek bizi şaşırtır:

Yoksul kaşarlanmış bir tutucudur: hem toplumsal yapıyı olduğu gibi benimser, hem de burada gittikçe daha geniş bir yer edinmek ister. En kısa zamanda içine katılmak umudunda olduğu küçük kenter sınıfından ötesini görmez gözleri. Diyeceğim, hiçbir zaman hiçbir devrimi halk yapmamıştır. Bir toplumun biricik devrim tohumları üniversite gençliğinin içinde, yani soylu sınıfla büyük kenter sınıfının çocukları arasında bulunur. Tarih, düzenli bir biçimde, en ayrıcalıklı sınıfın gençliğinin yol açtığı sert toplumsal çalkantıların örneklerini sunar. Ama böylece başlayan devrimlere halk kitleleri el atar, ondan yararlanarak ücretini yükseltmeye, çalışma süresini kısaltmaya, erken emekli olmaya, kısacası, küçük kenter sınıfına biraz daha yaklaştırmaya çalışır-

lar. Bir an sarsılmış olan toplumsal ve ekonomik düzeni güçlendirip ağırlaştırırlar, katılımlarını artırarak destek sağlarlar ona. Bu destek sonucu, devrimci hükümetler yerlerini kurulu düzenin zorba bekçilerine bırakır. Mirabeau'nun yerini Bonaparte alır, Lenin'in yerini Stalin.¹

İ Görüldüğü gibi, bayağı kafa karıştırıcı, nerdeyse başkaldırıcı bir savdır bu. Öyle ki karşınıza bir romanda: yazarımızın ünlü yapıtı *Les Météores*'da çıkması da, doğrudan anlatıcının değil, romanın aykırı kişilerinden birinin: Alexandre'in görüşü olması da çarpıcılığını azaltmıyor. "Çok saçma, olmaz böyle şey!" deyip unutmak istiyorsunuz, ama usunuzdan çıkmıyor bir türlü; daha da kötüsü, zamanla, yeniden düşündükçe, her şeye karşın derin bir gerçeği dile getirmesinden, kendi düşüncenizin savunulması zor bir önyargı olmasından kuşkulanmaya başlıyorsunuz.

Okumalarımız sırasında, sık sık düşeriz böyle durumlara: kendi savlarımızdan kuşku duymamız için karşıt savların yüzde yüz doğru olması gerekmez her zaman. Alexandre'in savı da pek öyle sağlam bir sav sayılmaz. Bir kez, devrimi üniversite gençliğinin tekeline bırakmak, üniversite gençliğini de soyluların ve ensesi kalın kenterlerin çocuklarıyla sınırlamak yanlış bir tutum. Tournier, ilginç kahramanına bu düşünceyi yazdırırken, ünlü Mayıs 1968 eylemlerini düşünmüş olabilir; ama, öyle sanıyorum ki, o eylemleri gerçek bir devrim saymanın fazlasıyla abartmalı olması bir yana, o dönemde üniversite gençliğinin daha çok soylu ve büyük kenter çocuklarından oluştuğu ya da söz konusu eylemleri onların yönettiği doğru değildir. Daha eskilere doğru gidildikçe, sav büsbütün geçerliliğini yitirir. Aynı biçimde, bugün halk kitlelerinin küçük kenter koşullarına özendiği, sendikacılığın da onu bu yöneliminde desteklediği büyük ölçüde doğru sayılabilir; geniş halk kitlelerinin, bu arada işçi sınıfının, bir köklü devrim ardından koşmadığı da yeterince açık; gene de, bu gözlemlerden halk kitlelerinin her zaman küçük kenterlere özindiklerini ve zengin çocuklarının

1 M. Tournier, *Les Météores*, Folio, s. 115,116.

başlattığı devrimleri kendi yararlarına kurulu düzene döndürdükleri sonucunu çıkarmaya gelince, hayır, böyle bir uslamlamayı öncelikle tarih yalanlar: Mirabeau'nun ardından Bonaparte gelir, ama yönetimi yoksul halk kitlelerini değil, kenter sınıfını palazlandırır; Lenin'in yerini Stalin alır, ama Stalin'in getirdiği düzen, kimi açılardan ne denli korkunç bulursak bulalım, kurulu düzen değildir; Küba'da devrimi üniversite öğrencisi Fidel Castro başlatmıştır, ama otuz iki yaşında ele geçirdiği iktidarı yetmişinden sonra bile kimseye bırakacağı benzememektedir. Canlı örnekleri hep karşımızda: "irtica"dan "küreselleşme"ye, tutuculuk sırtını her zaman paraya yaslar. Kısacası, iki çıkarımdan birini benimsemek gerekir: ya Mirabeau'nun, Lenin'in ve Castro'nun gerçekleştirdikleri devrim değildir, ya *Les Météores*'un unutulmaz kişisi Alexandre kesinlikle yanılmaktadır.

Ama, gerçekleri tersine çevirir görünmesine karşın, bu tuhaf kişinin savı neden böyle sarsar bizi, neden kendi yerleşik görüşlerimizin doğruluğundan kuşkuya düşmemize yol açar? Herhalde gerçek yazın yapıtlarının değişmez bir özelliği nedeniyle: gerçek yazın yapıtları kesinleyecek yerde, kesinleyecek yerde ne demek, kesinlerken bile sorular sordukları, gerçeği sorgulayıp durdukları için. Biliriz, Roland Barthes yazın yapıtının "evreni bir soru olarak betimlediğini" söyler: "Balzac dünyanın tanrıbilimsel bir açıklamasından yola çıkmış, ama sonunda onu sorguya çekmekten başka bir şey yapmamıştır"².

Bu açıdan bakılınca, Michel Tournier'nin kahramanının kesinlemesi de bir tür soru olarak değerlendirilebilir; dolaylı bir biçimde de olsa, günümüzde, özellikle Batı Avrupa toplumlarında, bir süredir tartışılır duruma gelmiş kimi verilerin (örneğin işçi sınıfının devrimciliğinin) görünenden çok daha derin uzantıları bulunup bulunmadığını, kimi küçük belirtilerin devrimin öznesinde ve nesnesinde köklü bir değişimin göstergesi olup olmadığını sorguladığı düşünülebilir. Ama, söylemeye gerek var mı, bilmem, belirli bir noktadan sonra, bu dolaylı sorgulamanın öznesi yazar (ya da anlatıcı) değil, okurdur. Yazar

(ya da anlatıcı) sorgulamada izleyeceğimiz yönü sezdirmekle yetinir çoğu kez; soruyu biçimlendirmeyi bile bize bırakır: devrimi kimler yapar ya da, daha güncel bir bakışla, bundan böyle kimler yapabilir?

Sorumuzun yanıtını Alexandre'ın gözleminden yola çıkarak arayalım dersek, bu gözlemin çevresinde döndüğü üç temel karşıtlığın: *zenginlik/yoksulluk* (büyük kenterler ve halk kitleleri), *gençlik/yaşlılık*, *okumuşluk/okumamışlık* (üniversiteli gençler ve halk kitleleri) karşıtlıkları üzerinde durmamız, Alexandre bu gözleme zenginle yoksul arasında bir karşılaştırmadan geldiğine göre de işe zenginlik/yoksulluk karşıtlığından başlamanız kaçınılmaz olur.

Doğrusunu söylemek gerekirse, Alexandre'ın savının en zayıf noktası budur: devrimi zenginlerin yaptığı, yoksullarınsa onu kendi küçük çıkarları için yozlaştırıp kurulu düzeni geri getirdikleri savı kaba bir yalandan başka bir şey olamaz: 1789'da Bastille'e yürüyenler arasında zengin çocukları da vardı belki, ama büyük çoğunluğu halkın oluşturduğu kuşku götürmez; 1871'de, ancak birkaç ay süresince, büyük zorluklar içinde yaşatılan ve en az yirmi bin işçinin öldürülmesiyle son bulan Paris Komünü tarihin en anlamlı devrimlerinden biridir, ama baştan sona bir işçi eylemidir; Mao da devrimini zengin çocuklarının değil, ülkesinin aç köylülerinin desteğiyle gerçekleştirir. Ayrıca, günümüzde genel olarak halk kitlelerinin, özel olarak işçilerin belirli bir gönenç düzeyine ulaştıkları için devrimci niteliklerini yitirdikleri düşünülüyorsa, bundan devrimin bir zengin ayrıcalığı olduğu sonucunu değil, zenginliğin devrimci eğilimleri kuruttuğu sonucunu çıkarmak daha doğru olur.

Gençlik/yaşlılık karşıtlığına gelince, yalnızca Tournier'nin Alexandre'ının değil, pek çok insanın devrim imgesini gençlik imgesiyle çakıştırdığı bilinir. Öte yandan, Mayıs 1968 eylemleri sanki bize devrimle gençliğin birbirinden ayrılmazlığını kanıtlamak için gerçekleştirilmiş gibi görünür. En azından, o dönemde, Paris'in yüksek öğrenim kurumlarının duvarlarına çiziktirilmiş yazılar hep bu ayrılmazlığa tanıklık eder: "Devrim, seni seviyorum", derler, "Dünya devrimi gündemde", derler,

ama, aynı zamanda, "Prensi üniversiteli olan kent"ten sözeder, düşü, imgelemi, abartmayı överek yaşlının niteliği olduğu var-sayılan düzenin, alışkının, kalıplaşmanın karşısına dikilirler: "Koş, arkadaş, ihtiyar arkanda!" Ne var ki, bizim üniversitelilerimiz, Batılı öğrencilerin esiniyle, Ankara ve İstanbul üniversitelerini egemenlik altına aldıktan sonra, tam tersi bir yol tutmuş görünürler: duvarlara, kapılara, pencerelere astıkları yazılarda sınavların azaltılıp kolaylaştırılmasını, ders verme, sınav değerlendirme gibi görevlerin öncelikle profesörlerce yüklenilmesini ve gençlerle paylaşılmamasını isterler, yani, bir bakıma, "ihtiyar"ı daha etkin olmaya çağırırlar. Daha sonra, üniversite duvarlarına "Solumuz tarihöncesinden kalmış!" diye yazan Parisli öğrencilerin devrim anlayışıyla pek bağdaşır gibi görünmeyen eylemleri de, ilginç bir tersine dönüşle, on iki yıl içinde iki kez, "ihtiyar"ı ve "zorba"yı iktidara getirir. Öyleyse devrimi ya da devrimciliği bir yaş sorunu olarak görmek yanlışır.

Konuyu bilgi düzeyine bağlamak da öyle: kimi durumlarda bir işçinin, hatta bir başıboşun deneyimi üniversitelinin kuramsal bilgisinden çok daha aydınlatıcı, çok daha yönlendirici olabilir; üstelik, deneyim bilgiyi, bilgi deneyimi yoksaymaz. Bu durumda, sorumuzun yanıtını bulmak için, başka kavramlar aramamız mı gerekir? Hem evet, hem hayır.

Alexandre, devrimleri ayrıcalıklı sınıfların çocuklarının yaptığını, halk kitlelerinin bunları ancak yozlaştırdığını kesinlemeden önce, ilginç bir yoksul/zengin karşılaştırması yapar. Onun gözlemlerine göre, yoksul zenginden üç kat fazla yer; şişman kadınları güzel ve çekici, göbekli adamları daha erkek ve daha görkemli bulur; zenginden daha kalın giyinir; doğuştan oturgandır, yolculuğu bir kökünden kopma, bir başıboşluk, bir sürgün gibi görür; yolculuk etmek durumunda kalınca da, sanki bir göç söz konusuymuş gibi, gerekli gereksiz demeden, ne bulursa yüklenir. Bu arada, hep kendini dinlediğinden, hekimin kapısını aşındırıp durur; zenginin hiç hastalanmaması karşısında şaşkınlıktan ağzı açık kalır. Oysa, gene Alexandre'a göre, bundan daha doğal bir şey yoktur: zengin kişi hastalığın üzerinde durmaz; aynı biçimde, yolculukta hep kendi kentindeymiş gibi eli boş dolaşır; az yemek ve soyunmak ona özgü

bir ayrıcalıktır. Öte yandan, yoksul sürekli tatil ve emeklilik düşleri kurarken, o böyle bir özlemi olsa olsa gülünç bulur.

Kolaylıkla görülebileceği gibi, bu gözlemlerde belirli bir gerçeklik payı yok değildir; bir de Tournier'nin kaleminden çıkınca, daha bir inandırıcı gelir insana. Ama fazlasıyla abartılıkları da kuşku götürmez. Üstelik, yoksulla zengin arasında belirlenen tüm bu karşıtlıklar çok uzun bir tarih içinde oluşmuş kalıtsal yönelimlerin zorunlu sonuçları olarak sunulur bize. Oysa, kişiliğimizin oluşmasında önemli etkileri bulunsa bile, zenginlik de, yoksulluk da varlığımızın temel öğeleri arasında yer almaz: aynı kişinin birkaç kez bir konumdan ötekine geçmesi hiç de olağanüstü bir şey değildir. Öte yandan, Alexandre çok yakın dönemlerin ve çok sınırlı ülkelerin yoksullarını ve zenginlerini betimler bize: nitelik sorununu bir yana bıraksak bile, zenginden üç kat fazla yemek, daha kalın giyinmek, en ufak rahatsızlıkta hekimin kapısını çalmak için bizim yoksulluk dediğimiz şeyi çok gerilerde bırakmış olmak, tatil ve emeklilik düşleri kurmak için de önce düzenli bir iş bulmak gerekir.

Ama, Tournier böyle bir sonucu hiç öngörmemiş bile olsa, kahramanının yoksullarıyla zenginlerini ayıran karşıtlıkların altından daha genel ve daha belirleyici birtakım karşıtlıklar uçar: hafiflik/ağırlık, devingenlik/durgunluk, açıklık/kapallık, vb. Ancak, Alexandre'inkinden daha geniş bir açıdan bakılınca, bu özelliklerin, diyelim ki açıklığın, kimi durumlarda zenginliğe bağlanır görünürken, kimi durumlarda da, tam tersine, yoksulluğa bağlanabileceğini belirtmek gerekir: bizim zenginlik ve yoksulluk karşısındaki tutumumuz belirler her şeyi. Alexandre'ın dünyasında zenginlik koşulu bir hafiflik, bir açıklık, bir özgürlük etkenidir; yoksulluksa ağırlaştırır, yalıtır, olduğu yere çiviler insanı. Ama, gördüğümüz gibi, bu yoksulların şimdiden belli bir gönenç düzeyine ulaşmış ve ona dört elle sarılmış kişiler olmaları bir yana, tarihin en eski dönemlerinden beri yoksulluğu gerçek hafifliğin, gerçek açıklığın, gerçek özgürlüğün zorunlu koşulu olarak görenler hiç de az değildir: Gaumata, geleceğin Buddha'sı, kendi devrimini gerçekleştirmek için, babasının hükümdar konutunu bırakıp tam anlamıyla bir yoksul kişi koşulunu üstlenmek gereksinimini duyar.

Doğrusunu söylemek gerekirse, elindeki özdeksel varlığı koruma ve çoğaltma tutkusuna saplanıp kalmış zenginın ağırlığı karşısında, yoksul kişinin koşulu hafifliğın, açıklığın, her şeye hazır olmanın somut imgesi olarak belirir.

Ayrıca, yakından bakılacak olursa, gençlik ve bilgi de aynı yönelimin değişik yüzleri olarak nitelenebilir. Şu var ki, her ikisini de Alexandre'ın yaptığı gibi fazlasıyla somut koşullar olarak değil, belki somut dış koşulların ürünü olan, ama kişinin doğasıyla kaynaşmış temel özellikler olarak ele almak gerekir: ihtiyarlık ağırlığı, donmuşluğu, yinelemeciliğı, tutuculuğı ve kısırlığı çağrıştırır genellikle, onlarla tanımlanır, gençlik de tam karşıt kavramlarla; ama, bu düzlemde ele alındıkları zaman, gençlik ve ihtiyarlık bir yaş sorunu değildir. Bernanos'un söylediğı gibi, gençlik ve ihtiyarlığın yaşla ilgisi yoktur, "gençlik ve ihtiyarlık bir huy sorunudur ya da, isterseniz, bir ruh sorunu". Bu nedenle, devrim düşlerine daldığınız ender zamanlarda, umudunuzu Tournier'nin sevimli Alexandre'ının büyük kenter çocuklarına bağlamanız gerekmez. Bilgiyi de, aynı biçimde, Alexandre'ın büyük kenter delikanlılarının ayrıcalığı olarak görmek yanlış olur: tarihin kendi başlarına oluşturdıkları düşünsel yapıtlarla insanlığa yeni yollar göstermiş yoksul örnekleriyle dolup taşması bir yana, bilgi yalnızca üniversitelerde edinilen hazır düşünce ve edim kalıpları değildir: yaşamın değişik deneyimleri, hatta yoklukları da bilgilendirip yönlendirir insanı. Bu bakımdan, bilgiyi bağırsal işlevleri: yemeyi, içmeyi, ısınmayı, sevişmeyi aşan, bunların ötesini, başkasının, başka yerin ve başka zamanın, dolayısıyla başka yaşama biçimlerinin varlığını kesinleyen, edimlerini buna göre düzenleyen kişinin durumu olarak tanımlamak hiç de yanlış olmaz.

Görüldüğü gibi, bireysel özellikler bunlar, biraz eksik, biraz fazla, biraz güçlü, biraz zayıf, her ortamda karşımıza çıkabilecek bireysel özellikler. Öyle ya, tarihin ve toplumsal koşulların bireyi sınıksı bağladığı, düşünce ve tutumlarını şaşmaz bir biçimde koşullandırdığı konusunda Tournier'nin kahramanının, bu arada pek çok gerçek kişinin gerekirci görüşlerini deneyimlerimiz sık sık yalanlar. Doğru, toplumsal ve tarihsel koşullar bizi bağlar, yönlendirir, ama en zorlayıcı koşullar altında

bile özgürlüğünü koruyanlar vardır, baskı düzenlerinin kendilerinden ilk yararlanması beklenen kişilerin bile birer özgürlük savaşçısı olarak yetişmelerine neden olduğu çok görülmüştür. Başka bir dünya, başka bir yaşam düşleyebilmek için kendi ortamından rahatsız olmak ve onu sorgulamak gerekir. Tournier'nin kahramanının sözlerinin ardında derin bir gerçeğin varlığını sezer gibi olmamız da bundandır.

Hiç kuşkusuz, devrimin bireysel olduğu sonucu çıkmaz bundan; tam tersine, gerçekleşebilmesi için önce toplumsallaşması, yani belli bir kitle için bir zorunluluk niteliği kazanması, bunun için de toplumsal, siyasal, ekonomik, birtakım koşulların oluşması gerekir. Ama bireysel kökenli olduğu, öncelikle imgelemde, düşüncede biçimlendiği de kuşku götürmez. Öte yandan, devrimi toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların, dolayısıyla tarihin ürünü saydıktan sonra, yaşları, sınıfları, hatta öğretileri fazlasıyla aştığını kesinlemek de kaçınılmaz olur: tarih çok değişik devrimlere tanık olmuştur. İnsanlar, çok uzun bir süre, belli bir devrim düşüncesinin toplumsal koşullarla çok iyi çakıştığını gördüklerinden, bu düşüncüyü tartışılmaz bir gerçek olarak değerlendirmiş, bunun sonucu olarak da tek bir devrimci sınıf ve tek bir devrim biçimi bulunduğu sanısına kapılmışlardır. Oysa, Marx'ın öngördüğü biçimde ya da başka türlü, bir kez sınıflar ortadan kalktıktan sonra devrim düşüncesinin de ortadan kalkacağını söylemek insanın düş ve yaratma gücünün çok sınırlı kaldığını ya da ancak belirli bir devrim düşüncesine göre ayarlanmış olduğunu varsaymak anlamına gelir. Devrimi kimlerin yaptığına gelince, sanırım, yeterince anlaşılıyor artık: "yaşamı değiştirmek" isteyenler.

Rimbaud gibi. Marx gibi. Her zaman doğrudan eyleme geçmeseler de.

Tarih Babanın Buyruğu

Almış önüne mikrofonu, konuşuyor da konuşuyor. Söylediği önemli değil, söylediğini nasıl söylediği de önemli değil, her önerisinin ardından yinelediği değişmez gerekçe önemli: "Çağa uymak gerekir." Dönüp dolaşıp bu gerekçeye geliyor, kimi zaman "Çağa uymak gerekir", diyor, kimi zaman "Çağa ayak uydurmalıyız", kimi zaman "Çağa uymak zorunda ve mecburiyetindeyiz", diyor, ama hep geliyor. Çağa nasıl uyulur? Dahası, çağdan anladığı ne? Bir giz gibi saklıyor beklediğiniz yanıtları ya da, soruyu kendi kendine de sormadığından, herhangi bir açıklamada bulunmayı gereksiz buluyor. Ama yumruğundan büyük kravat düğümüne, parmağındaki kravat düğümü gibi kocaman şövalye yüzüğüne baktınız mı hemen anlayıveriyorsunuz: hemşerimiz için çağa uygun olan onun kendi yaşamına, kendi çıkarına ve kendi dünya görüşüne uygun düşendir: düşüncesinden yansıyan uzama "çağımız" diyor. Pek öyle aydın bir adama benzemiyor; yazar olması tümünden olanaksız. En bilmişleriyle pek çok ortak yanı bulunduğu kesin gene de. Öyle ya, her şeyi ölküsel bir şimdiki zamana yansıtma ve her şeyi bu ölküsel zamanla açıklama tutkusu onların da ayırıcı özelliği. Onlar da, en azından görünüşte, genellikle tek bir döneme çakılıp kalmamakla birlikte, insan, toplum ve/ya da dünya üzerinde içinde bulunulan çağın belirleyici, ayrıcalıklı ve tek biçimli etkisinden söz edip dururlar. Daha genel bir bakışla, her şeyin başı zamandır.

Kimileri bir anlatının varolabilmesi için belirli ya da belir-

siz bir özneyle belirli ya da belirsiz bir zamanın yeterli olduğunu kesinlemeye kadar götürür bu yaklaşımı. “Ya uzam?” diye sorduğunuz zaman da “Uzam olmasa da olur!” derler. Uzamın girmediği bir anlatı! Zamanın birimleri bile dünyamızın, yani uzamın, kendi kendisi ve güneşin çevresindeki devinimlerine göre belirlenirken! Zaman uzamın dönüşlülüğünün bir başka adyken, bu dönüşlerin bir tür toplamı niteliğindeyken! Ama bilgiç kişiler dönüşlülüğü sürekli bir gelişim biçiminde gösterek büsbütün karıştırırlar işleri. Aynı anda, “çağ” ya da “çağımız” dedikleri şeyi de zamanın dünyayı ve insanları taşıdığı en ileri nokta durumuna getirirler. En ileri noktanın gördüklerini sandıkları nokta olmayabileceği uslarına bile gelmez. Bununla birlikte, bilgiç aydın, bizim şövalye yüzüklüden azıcık daha ileride olanı, gelişim ya da evrimin adını tarih koyarak daha bir görkemli, daha bir tartışılmaz kılar onu: tarih demek evrim demektir, eskiden yeniye, ilkelden gelişmişe doğru, nerdeyse dosdoğru bir yol çizerek, kesintisiz bir biçimde ilerlemek demektir; ilerlemeyi durdurmak ya da yönünü değiştirmek de “kimsenin elinde değil”dir. Yaklaşım bu olunca, parlak düşünürlerimiz İsa’yı da, Marx’ı da arkalarına alarak her konuda “Tarih Baba”nın buyruğunun geçerli olduğunu kesinleyebilirler.

Ama Fransız Cumhuriyeti’yle İran İslam Cumhuriyeti’nin, Amerika Birleşik Devletleri’yle Suudi Arabistan Krallığı’nın bir arada varolabildiği bir çağda, Mümtaz Soysal’la Mehmet Şevket Eygi’nin aynı okuldan yetişebildiği bir ortamda, hep aynı yönde gelişen önlenmez bir evrimden sözetmeye olanak var mıdır? Bilgiçler, değil böyle ufak şeyler, Atina’yı ve Roma’yı izleyen Avrupa Ortaçağı’nı bile soyutlama hızlarını kesmeyecek bir ayrıntı olarak görürler, hatta hiç görmezler, bir an bile duralamadan, “Evet, vardır!” diye kesip atarlar. Gün gelir, bir Claude Lévi-Strauss çıkar, birbirinden ilginç örneklerle çürütür savlarını, ayrıntılı oldukları kadar da tutarlı çözümlemelerinde,¹ “basitleştirici bir genelleme sonucu, birbirini izlediği ileri sürülen birçok uygarlığın çağdaş olduğunu”, “gelişmişlikleri nedeniyle *tarihin akışına daha uygun* olarak nitelenen kimi olgu-

1 Örneğin “Race et histoire” da (*Anthropologie structurale deux*, Paris, Plon 1973).

ların çok daha ileri sayılabilecek başka olgulardan daha önce ortaya çıkmış olmalarına çok sık rastlandığını” söyledikten sonra, örneğini de verir: “İnkalar’da yönetim düzeninin sosyalist mi, erktekelci mi olduğu konusunda çok yazılar yazılmıştır. Ne olursa olsun, bu yönetim en yeni biçimleri ortaya koymuştur ve bu biçimlerin ortaya çıkışı Avrupa’da görülen aynı tür olgulardan yüzyıllarca öncedir.” Bu örneğin de gösterdiği gibi, ilerleme “atlamalarla, sıçramalarla, dirimbilimcilerin deyimiyle, değişimlerle gerçekleşir; bu atlama ve sıçramalar hep aynı yönde daha uzağa gitmeyi de içermez; türlü yön değiştirmelerle birlikte gider”. Lévi-Strauss’un bu saptamalarını çürütmek kolay değildir, ama düz, sürekli ve önlenmez bir gelişim biçiminde tasarlanan tarih anlayışı kolaycıdır: gereğinde, başka birçok şeyler gibi bu karşı çıkışları da bilmezlikten gelmeyi seçerek hep aynı rahatlık ve aynı umursamazlıkla sürdürür kesinlemelerini.

Bu yaygın tarih anlayışının bağımlılarına sağladığı çok önemli ve çok dinginleştirici bir kolaylık daha vardır: her şey tarihin zorunlu ürünü sayılınca, günah da, çelişki de ortadan kalkmış olacağından, değer yargısını çıkarır aradan. Tansığın nasıl gerçekleştiğine gelince, açıklaması hiç de zor değildir: tarihi kesintisiz bir gelişim olarak düşünenler bu gelişimi bir doğru çizgi üzerine oturtmakla kalmazlar yalnız, olayları ve tutumları bu çizgi üzerinde saymaca bir biçimde bölümlere ayırarak, yani, bir bakıma, tek sıra düzeninde yan yana dizilmiş belirli kutulara yerleştirerek kendi içlerinde değerlendirme, daha doğrusu her türlü değerlendirmeden vazgeçme yolunu seçerler. Böylece, bir köşe yazarımız solcu bir ozanın Rusya’da, Stalin’in yaşadığı dönemde, Stalin’i öven şiirler yazmış olmasını “o günün gerçeğiydi” diye aklayabilir; aynı ozanın, Stalin öldükten sonra, gene Rusya’da, Stalin’i “eleştiren etkili şiirler” yazmasını da Stalin yaşarken Stalin’i öven şiirler yazmasıyla aynı kefeye koyabilir. Erbakan hoca da, aynı biçimde, bir yıl önceki bir kesinlemesiyle bir yıl sonraki bir başka kesinlemesi arasındaki çelişki vurgulanmak istenince, bir an bile duralamadan, o gün nasıl öyle konuşup öyle sevap kazandıysa, bugün de böyle konuşup böyle sevap kazandığını söyleyebilir. Ama man-

tık bu denli değışken ve bu denli çabuk el çekilebilecek bir şey midir?

Hiç kuşkusuz, herkes gibi ozanın da yanılması doğaldır, herkes gibi ozan da çelişkiye düşebilir; yanlış şeyler yaparken, çelişkin tutumlara yönelirken, yüzde yüz içten olabileceği gibi, bunu kişisel çıkar uğruna ya da yalnızca canını kurtarmak için yapmış olabilir, ama yıllar yılı Stalin'e inandılar diye Aragon'ı ya da Picasso'yu aşağılamak kimsenin usuna gelmez. Antonius'un kusuru da Kleopatra'ya tutulması değil, Kleopatra uğruna ülkesini parçalamaktan çekinmemesidir. Sorunun toplumsal bir yanı da vardır ya öncelikle kişisel olduğu açıktır, öncelikle bu açıdan değerlendirilmesi gerekir. Buna karşılık, her şeyi "çağ"a, "gün"e ya da "tarih"e bağladık mı hem her türlü ölçüyü ortadan kaldırmış oluruz, hem de insanlığın binyıllardır hiçbir zaman vazgeçemediği iyi/kötü karşıtlığını. Neden dersenez, söz konusu ozanın tutumunu bağışlatabilecek, hatta haklı gösterebilecek bir yığın neden bulmak olanaklıyken, Stalin iktidardayken Stalin'i övmek "o günün gerçeği" olarak sunulunca, Hitler iktidardayken Hitler'i övmek de aynı biçimde "o günün gerçeği" oluverir, aynı biçimde aklanması gerekir. Daha da korkuncu, Hitler'in yaptıkları da "o günün gerçekleri" olarak tüm kötülüklerinden arındırılmaya hak kazanır. Oysa, üç aşağı beş yukarı aynı dönemde, Almanya'da Hitler'in, Rusya'da Stalin'in, İtalya'da Mussolini'nin, İspanya'da Franco'nun övülmesini o günün gerçeği olarak değil de yalanı olarak değerlendirmek daha doğru olmaz mı? Böyle bir sav, övgünün ve boyun eğmenin yanında, direnenlerin işkenceden geçirilmelerini, sürgün edilmelerini, öldürölmelerini de o günün gerçeği olarak değerlendirmeyi kaçınılmaz kılacağına göre, bize gülmezler mi? Övmenin de, yermenin de her yerde ve her dönemde görölen bir insan tutumu olduğunu ve törel değerlendirmelere açık kaldığını anımsatmazlar mı?

Az da olsa gülenler ve anımsatanlar çıkar kuşkusuz, ama bu çelişkin tutumu benimseyenler bir kez daha sırtlarını Tarih Baba'ya dayar, "olmuş olan olması gerekmiş olandır" türünden bir gerekçeyle, iyi/ kötü karşıtlığını kapı dışarı ederler. Her şey bu denli basittir. Ama kimileri biraz daha dolambaçlı bir yol tu-

tar, tarihi aynı biçimde dönüşsüz bir gelişim olarak görürken, bu gelişimi zorunlu olarak olumlu bir süreç biçiminde algılar, bunun sonucu olarak da olguları ve toplumsal düzenleri bugüne yakın oldukları oranda *iyi*, bugünden uzak oldukları oranda *kötü* olarak değerlendirirler. Çevremizde çağa ayak uydurmadan sözedip duranların hemen hepsi bu ulama girer. Bunun zorunlu sonucu olarak, bir başka yerde de söylediğim gibi,² solculuk söz konusu olunca burnundan kıl aldırmayan kimi yazarlarımız ülkemizde gerçek bir bilimden, gerçek bir felsefeden, gerçek bir sanattan sözedilebilmesi, özgür bir yönetim biçiminin filizlenip gelişebilmesi, bu yolda bir devrim gerçekleştirilebilmesi için her şeyden önce güçlü bir kenter düzeninin kurulmasının zorunlu olduğunu savunur, böylece, ayırımına bile varmadan, kendi yetersizliklerini de kesinlemiş olurlar. Ancak, son dört yüzyıl içinde Batı Avrupa ekinin *her şeyden önce eski çağın kazanımlarından yararlanarak* gerçekleştirdiği büyük atılımların esiniyle, bilimi, felsefeyi, sanatı insanlık tarihinde görece çok kısa bir dönemi ve görece dar bir uzam parçasını kapsayan, dolayısıyla geçmişte ve gelecekte birçok seçenekleri bulunması gereken kenter düzeninin tekeline bıraktık diyelim, düşle-
rinizdeki devrimi yıkılmasını zorunlu gördüğünüz bu düzenin kurulmasına bağlamanız apaçık bir çelişki değil midir? Daha özgürlükçü, daha eşitlikçi, daha yaratıcı bir düzen kurmak istiyorsanız, ne diye onun karıştı olduğunu düşündüğünüz düzenin kurulmasını istiyorsunuz ki? Sonra, eğri de otursak doğru konuşalım, kenter düzeni içinde kenter olmadan, kenterliği üstlenmeden yaşayanlar da olamaz mı?

Herhalde olur. Devrimin, biçimi ne olursa olsun, ilk koşulu olarak niteleyebileceğimiz başkaldırı da insanın en eski, en temel, en soylu niteliklerinden biridir. Nedenleri ve sonuçları ne olursa olsun, saltık bir değer olarak tanımlanması gerekir. Albert Camus, başkaldıran insanı “hayır diyen biri”, “hayır”ını da “bir sınırın varlığının kesinlenmesi” olarak tanımladıktan sonra, “Başkaldırmışın ötekinin ‘fazlaya kaçtığı’, hakkını bir başka hakkın kendisine karşı çıktığı, kendisini sınırladığı bir çizginin ötesine taşırdığı duygusunda da aynı sınır düşüncesini

2 Bkz. *Tartışmalar*, İstanbul, YKY, 1993, s. 128.

buluruz. Böylece, başkaldırı edimi hem katlanılmaz bulunan bir haksızlığın kesinlikle yadsınmasına, hem de bulanık bir hak inancına, daha doğrusu, başkaldırmışın ‘... yapmaya hakkı olduğu’ izlenimine dayanır. Herhangi bir biçimde, herhangi bir yerde bizim de haklı olduğumuz duygusu uyanmadıkça başkaldırı olmaz. İşte bu nedenle, başkaldıran köle aynı zamanda hem evet, hem de hayır der. Sınırla birlikte, bu sınırın berisinde var sandığı ve korumak istediği şeyleri de kesinler”, diye sürdürür uslamlamasını, birkaç satır sonra da bizim için şimdiden bir sonuç sayılabilecek gözleme gelir: “Her değer bir başkaldırıcıyı getirmez, ama her başkaldırı yönelimi bir değeri çağırır sessizce.” Bir de bilinci: “Bilinç başkaldırıyla doğar.”³ Başkaldırı, hemen her zaman, önceden verilmiş, genellikle benimsenmiş olanın yadsınması olduğuna göre, her gelişimin kaynağında belli bir başkaldırı payı bulunduğu da söylenebilir. Ne olursa olsun, *Başkaldıran insan*, bir baştan bir başa, en anlamlı atılımların kaynağını oluşturan bu benzersiz bilinç patlamasının tarihi.

Buna karşılık, çok seçkin bir yazarımız, tarihi kendi bulunduğu noktaya ve/ya da kendi benimsediği tutuma göre değerlendirdiğinden, her türlü başkaldırıcıyı geçmişte kalmış bir bireysel yıkıcılık sayıp “folklor” çöplüğüne boşaltabilir. Böylece, “Tüfek icat oldu, mertlik bozuldu!” diyen halk ozanını “atılımcı ve ilerici” sayılması gülünç kaçacak bir tutucu sayabilir, göçebe düzeninin yerleşik düzenden daha eski olduğunu öğrendiği için Osmanlı’nın haksızlıklarına başkaldırmış göçebe kökenli ozanları da aynı ulama katabilir. Sonra da, büyük bir rahatlıkla, karşımıza tek değer olarak düzenli ve toplumcu olduğunu söylediği, ama ne zaman, nerede, nasıl başlatılacağını bir giz gibi sakladığı “devrim”i diker. Dilinin altından çıkardığı tek şey devrimcinin öncelikle bir kenter olduğudur. Evet, böyle: bir zamanlar sık sık yinelendiği gibi, tek yol devrimdir, ama, 2000 yılının “asri” düşünürlerine göre, bu yol kenterleşmeden geçer. Yani önce göbekleri büyütmek gerekir.

Bilindiği gibi, bir yandan Batı’nın kenter düzeninin vazge-

3 Bkz. *Başkaldıran insan*, türkçesi T. Yücel, İstanbul, Can Yayınları, 1998, s.21, 22.

çilmezliğini savunurken, bir yandan da, sürekliliğinde ve belirleyici işlevinde tarihe yardımcı olma çabasıyla, çelişkilerden yılmadan, belli geleneklerin sürdürülmesini, örneğin halk kökenli gelenekleri “folklor” çöplüğüne atıp kenter değerlerine daha yakın görünen Osmanlı ekininin öne çıkarılıp yeniden özümrlenmesini savunanlar da aynı kişilerdir genellikle. Bu arada, aynı tarihsel gerekirciliğin esiniyle, belli bir dönem ve belli bir uzamda hiçbir şeyin rastlantısal olmadığını, olayların, kişilerin, kurumların kaçınılmaz bir biçimde birbirini koşullandığını savunanlar da az değildir. Böylece, diyelim ki bir sinema sanatçısının kimi yetersizliklerinden söz edilince, yazarlarımız arasında, hiç duralamadan, Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanı, Bülent Ecevit’in başbakan olduğu, tangoyla göbek dansının birbirini bütünlediği ve laik cumhuriyetin tekbirle kutlandığı bir ülkede sanatçının kusursuz olamayacağını, daha da kötüsü, belli bir çizginin ötesine geçemeyeceğini kesinlemek üzere, şu anda bu ülkede Melih Cevdet Anday ve Fazıl Hüsnu Dağlarca gibi iki büyük ozan yaşadığını uslarına bile getirmeden, “Bütün bunları olmayacaktı da ne olacaktı? Orson Welles mi?” diye soranlara sık sık rastlarız. Bu tür gözlemleri haklı bulduğumuz da çok olur: belirli bir dönem, belirli bir uzam içinde, kurumların, olayların ve kişilerin birbirini etkilediği, geliştirdiği ya da sınırladığı doğrudur. Ama sınırlamanın da bir sınırı vardır her zaman: ülkesinin bir baştan bir başa büyü ve cinlenme olaylarıyla çalkalandığı bir dönemde, Descartes *Yöntem üzerine söylem*’i yazabilir; nice ekin sel değerin ters yüz edildiği bir dönemde, Melih Cevdet Anday yapıt vermeyi sürdürebilir. Ayrıca, bir Demirel toplumunun sanat alanında bile bu denli etkili olabiliyorsa, bu sizin tarihsel gerekircilik dediğiniz şey bir yanılsamadan başka bir şey değil demektir, çünkü her şeyden önce gelişimi yok sayar.

Gerekircilikle yazgıcılığı birbirine karıştırmamak gerekir.

Yaşlı Adam ve Koltuk

Kaç aydır öyle korkunç bir iblisle didişiyorum ki sormayın: en olmayacak zamanlarda kafama takılıyor, bir daha da çekip gitmek bilmiyor. Kafama takılmakla kalsa, gene iyi; karşıma dikiliyor, toprağa bulanmış taş yüzü, birer çatlağa dönüşmüş kırışıkları, buz gibi soğuk ve kımıldısız bakışlarıyla öylece durarak yaşamımı başsız sonsuz bir işkenceye çeviriyor. İblisi tanıdıysanız, “Zamanıdır”, diyebilirsiniz. Haksızlık etmiş de olmazsınız. Babamı yitirdiğimde üç yaşına bile girmemiştim, ama, ölümünden sonra, benim boyuma bakmadan, bayağı uzun yaşadığını yineleyip dururlardı; ben bu yıl babamı dört yaş geride bıraktım; *Günce*’sini “Bunca yıl yaşadım, yeter bana”, diye noktlayan Ataç’ı da yedi yaş. Daha ne olsun? Başka belirtiler de yok değil. Doğru, okuyorum, yazıyorum, zaman zaman bu işi örneğin on yıl öncesinden daha iyi yapıyormuşum gibi bir duyguya kapıldığım bile oluyor, ama birkaç şeyi bir arada yürütmeye kalktım mı işin tadı kaçmaya başlıyor. Belleğim de eski gücünü yitirdi: özellikle adları çok unutuyorum; annem, yaşamının son yıllarında, “Yaşlılık bir kepezelik! Tanrı kimseyi yaşlılıkla terbiye etmesin!” dedikçe, “Fazla abartıyor”, diye düşünürdüm; şimdi düşünüyorum da yerden göğe kadar haklıymış gibime geliyor.

Ama, hemen söyleyeyim, sözünü ettiğim saplantı kendi yaşlılığımdan çok başkalarının yaşlılığından kaynaklanmakta. İblis özellikle sayın başbakanımız Bülent Ecevit’in Amerika yolculuğundan ve Marmara depreminin ardından, Kızılay’ın

başkan ve başkan yardımcısının renkli kutuda fazla sık görünmeye başlamasından sonra yapıştı yakama. Üstelik, benden önce çevremdekiler açıyor her zaman konuyu, yalnızca dostlar, arkadaşlar da değil, bindiğim taksinin şoförü, otobüste yanıma oturan yolcu, sokakta ayağıma basan hemşeri fırsatını bulur bulmaz, hatta durup dururken, yaşlılıktan söz açıyor bana, kimi ağırlaştırıcı ve alıklaştıracı etkisini, kimi yaşlıların eline düşmüş ülkelerin acıklı yazgısını anlatıyor, kimiyse, bu yaşlılık dediğimiz şey yaşamın bir evresi değil de ayrı bir insan türünün temel niteliğiymiş gibi, "Bu herifler koskoca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni bile batırdı!" diye bastırıyor.

Özellikle mi yapıyorlar, nedir, sabah, gazetemi okurken de, akşam, renkli kutunun karşısında otururken de nerdeyse her şeyin üstüne bir yaşlı adam gölgesi düşüyor: gazeteci, Adana'da bir işçiyi yanlışlıkla öldüren polisler konusunda ne yapıldığı sorulunca, başbakanın yarım yüzyıllık eşi için yazmakta olduğu şiiri düşünürcesine gülümsediğini yazıyor; renkli kutu da korkunç depremde dünyası başına yıkılanları mutlu bulduğunu söylerken gösteriyor başbakanımızı. "Yaşlılık işte", diyorlar. Hiçbirine gülmüyorum bunların; tam tersine, bunalacak gibi oluyorum. Ama, gene renkli kutuda, Kızılay başkan vekili Yüksel Bozer'in pırıl pırıl bir Mercedes'ten yıkıntılar arasından çıkar gibi, iki büküm çıkıp da depremden çok zarar görmüş kentin bir çadır önünde titreyen insanlarına bir "Merhaba" bile demeden kendi mide ağrılarından yakınmaya başladığını görünce, kendimi tutamıyorum artık, gülüyorum, uzun uzun gülüyorum. Ancak, hemen arkasından, özeleştiriyiyle karışık bir hüzdündür çörekleniyor içime, onun arkasından da bir sürü soru üşüşüyor kafama. Yoksa yaşlılığın başlıca özelliklerinden biri de güldürgenlikti de ben mi bilmiyordum? Yalnızca köşe başlarını tutmuş yaşlılar mı güldürgen, yoksa tüm yaşlılar mı? Yoksa, genel kirlenme sonucu, doğa üçüncü bin yılın eşliğinde yeni bir yaşlı türü mü getirdi bize?

Bilemiyorum doğrusu, ama bugüne dek tanıdığım yaşlıları düşünüyorum da hiçbirini bugün sık sık karşılaşır olduğumuz kodaman yaşlılarla aynı kefeye koymaya gönlüm el vermiyor. Hiç kuşkusuz, benim yakından tanıdığım yaşlıların da bellekle-

ri zayıftı biraz, devinimleri gibi anlıkları da ağırdı, kimileri bayağı duyarsızlaşmıştı, ama, bildiğim kadarıyla, hiçbirisi böylesine güldürgen, böylesine bencil değildi. Anlatılarımda canlandırmaya çalıştıklarım da böyle. Örneğin *Ben ve Öteki*'yi oluşturmuş öykülerde birçok yaşlı adam, birçok yaşlı kadın vardır, herbiri birtakım tinsel ya da bedensel dengesizliklerle çıkar ortaya, kimileri oldukça şaşırtıcı tutkularla çoğunluktan ayrılır, ama hiçbirisi yazılı ve/ya da görsel iletişim araçlarının her gün karşımıza çıkardığı erk tutkunu yaşlılar gibi gülünç ve/ya da yürek parçalayıcı değildir. Böyle gördüm, böyle de anlattım. Gene de, benim sınırlı deneyimlerim hiçbir şeyi kanıtlamayacağına göre, güvendiğim ustaların, özellikle de Proust'un, Balzac'ın, Bernanos'un, Gide'in, vb. yapıtlarındaki yaşlı adamları anımsamaya çalıştım. Yaşlılık her zaman ilgimi çektiğinden olacak, bu yaşım da bile, bayağı anımsadım.

Bu yapıtların, örneğin *Yitik zamanın ardında*'nın, başta anlatıcının büyükannesi olmak üzere, yaşlılarla dolup taşıdığını, çoklarının da oldukça ayrıntılı bir biçimde canlandırıldığını tüm okurları bilir: kimileri yaşlandıkça eski yönelimleri daha bir belirginleşir; kimileriye, yaşlandıkça tutkularını yitirir gibi görünürler. Ama, şu son aylarda bu konuyu benim için bir saplantıya dönüştüren kişilere: yönetimin üst basamaklarına yerleşmiş yaşlılara ve varlıklarının yarattığı aksaklıklara gönderdiği için midir, nedir, büyük yapıtın hangi cildinde bulunduğunu anımsayamadığım bir tümcesi ikide bir usuma takılıyor: "Cumhurbaşkanı bir gece aşk yaptı mı devlet işleri on beş gün duruyordu!" Anımsadığım kadarıyla, Proust'un anlatıcısı şöyle belirtip geçer bu gözlemini. Ancak, içinde yaşadığımız şu uğursuz günlerde, ne belirtip geçmek olanaklı, ne gülüp geçmek: bizim çok önemli yaşlılarımızı izliyorum da "Her on beş günde bir bir şeyler yapsalar da işleri durdursalardı hiç değilse, böylesine bozmazlardı", diye düşünmekten kendimi alamıyorum.

Ancak, Proust'un yaşlanmaya, zaman içinde yıpranıp eskimeye ilişkin en derin gözlemlerini, en çarpıcı betimlemelerini *Yitik zamanın ardında*'nın başyapıt niteliğini kesinleştiren son cildinin: *Yeniden bulunmuş zaman*'ın sonlarında, prens de Guermantes'ın konağındaki toplantının öykülemesinde buluruz.

Burada, çok uzun bir süre uzak kaldığı kişilerle yeniden karşılaşan anlatıcı tanıdık bir ortamdan çok, bir maskeler evreninde bulur kendini, eski dostlar ve/ya da eski düşmanlar öyle ağırlaşmış, öyle ağarmış, öyle kazıklaşmışlardır ki kimini yalnızca bakışından tanır, kimini, belki bakışı bile değişmiş olmasına karşın, ağzından değil de “kusursuz bir gramofondan” çıkıyormuş gibi bir izlenim uyandıran sesinden. Kimi kadınların zorlukla ilerlemelerine bakarak bacaklarından rahatsız olduklarını sanır, sonradan anlar ki yaşlılık zavallıların ayaklarına kurşun tabanlar geçirmiştir; kimi adamlar topallar, ama kaza geçirdikleri için değil, bir ayakları şimdiden mezarda olduğu için; kimi kadınlar da “gömüt taşına takılan giysilerini bir türlü çekemiyormuş” gibi bir izlenim uyandırırılar.

Kısacası, değişimleri öylesine eksiksizdir ki, oluşturdukları bu maskeler evreninde, “kimi böceklerin başkalaşımını” düşündürür. Kişi kendi kendinde göreliliğin ya da, en azından, birbirini izleyen değişik konumların ayrımında olsa bile, bedensel başkalaşımın derin bir tinsel değişimle birlikte gittiği de kuşku götürmez: anlatıcının, uzun bir ayrılıktan sonra, yalnızca sesinden tanıdığı eski dostunun gözlerindeki sevinç ve arılık anlatımının yerini kurnazlık ve sinsilik anlatımı almıştır örneğin, bir zamanların azılı düşmanları, Ecevit’le Demirel’in ilişkilerini düşündürtecek biçimde, sanki bu düşmanlık hiç yaşanmamış gibi dostça bir araya gelebilmektedir. Bu arada, her şeye karşın, anlatıcı M. d’Argencourt’un, “bu yüce bunağın”, bu kendi kendinin “gönüllü karikatürü”nün karşısında çılgın bir kahkaha koparabildiğine göre, Proust yaşlılığın güldürgen yanını da saptamıştır, ama yaşlıyı daha çok bireysel yaşamı içinde ele aldığı görülür. Gide de böyledir; ancak, değişimin yanında, yaşlılığın getirdiği sınırlılık, tekdüzelik ve bencilliği de çok güzel çizer.

Balzac da daha çok birey olarak karşımıza çıkarır yaşlı adamı, Goriot baba yaşlıdır, Grandet baba da yaşlıdır; ne var ki her ikisi de öncelikle tutkusuyla tanımlanır. Bununla birlikte, zaman zaman, yaşlı adamı salt yaşlı adam olarak da öyle bir ele alır ki tanıdıkça derinden derine sarsıldığımızı duyarız. Bu yaşlı kişiler, konumları ve tutumlarıyla, Balzac’ın genel felsefesine

de uygundur. Kabaca özetleyelim dersek, Balzac'ta yaşlılık, daha doğrusu uzun yaşama, kişinin etkinlik ve devingenliğiyle ters orantılıdır her zaman: tutkulu, devingen ve etken kişi gücünü çabuk tüketir ve genç ölür; hiçbir şey yapmayan, tinsel ve bedensel gücünü harcamaktan geri duran kişiye, uzun mu uzun. *Peau de chagrin*'in unutulmaz yaşlı antikacısı "isteme"nin "yapabilme" olduğunu, ama bizi "yaktığını" söyleyerek ondan uzak durmayı öğütler, "isteme", "yapabilme" ve "bilme" koşullandırmaları arasında yalnızca "bilme"yi yeğler, "Görmek bilmektir!" diyerek kokmaz bulaşmaz izleyici işlevini üstlenir. Yaşlı tefeci Gobseck'se, sesini zorlamaktan bile çekinir, konuştuğu sırada bir araba geçti mi sesini yükseltmesi, dolayısıyla fazladan bir çaba harcaması gerekeceğini düşünerek susuverir. Yaşamında bir tutkudan sözedilebilirse, o da cimrilik, yani saklama içgüdüsüdür, gücünü, parasını, besinini, her şeyini. Bu yüzden olacak, Balzac'ın gizemli cimrisi Cornelius Usta da yaşamını her gece kendi malını çalmakla geçirir. Öyle ki uzun yaşadığımız için kendi kendimizden, kendi yeteneklerimizden kuşku duymaya başlarız.

Bu kımıltısızlık, bu etkinlikten uzak durma özelliği toplumsal yaşamda görev alan kişilerin tutumu olarak belirince, istemden, güçten ve yaratıcılıktan yoksun kişilerden oluşmuş bir yaşlılar, bir düzeysizler yönetimi doğurması kaçınılmaz duruma gelir. *Köy papazı*'nın genç mühendisi Gérard, kendi alanıyla ilgili olarak, tüm ayrıntılarıyla sergiler bu durumun acılığını. Z. Marcas da, 1790'a hız veren gençlik atılımını andıktan sonra, "Fransa'nın gençliğinden gücünü ve erkesini, bağlılığını ve coşkusunu istemediğiniz, yetenekli insanlara kin duyduğunuz, onları bu güzel kuşağın içinden aşkla seçmediğiniz, her şeyde sıradanlar yönetimini yeğlediğiniz için batıp gideceksiniz!" diye haykırır.

Adına "sıradanlar yönetimi" denilen bu "iğrenç" güçten Bernanos da sık sık sözeder; o da, nerdeyse doğrudan doğruya, yaşlılığa bağlar bu yönetim biçimini. Yaşlılık bir tür "ölüm"dür, her şeyden önce soğukluğu, katılığı, kımıltısızlığı ve kısırlığı: "soğuk soyutlamaları", "kısır gerçekleri", "devinimden, renkten ve sıcaklıktan yoksun, hayalet-tutkuları", "tümüyle kılığa

tutsak olmuş imgelemi"yle tanımlanır. Yaşlı kişi de "kıskaçları tutmaz olmuş", ama "çenesi yorulmak bilmez" bir yaratıktır; buna yaşamak denilebilirse, "dar, inatçı, hesapçı ve aşktan yoksun" bir yaşam sürer. Bilgelik dediğimiz saygın tutum bile bir sapkınlık ya da bir salyangoz gibi salgılayıp içine çekildiği bir kabuk olup çıkar onda. Bu durumda, sık sık övündüğü deneyimi "kendi hiçliği çevresinde bir yolculuk"tan başka bir şey değildir; sözcükleriyse, her gün dinlediğimiz şu siyasal demeçler gibi, "hiçbir şeyi tartışma konusu etmeden her şeyi doğrular". Ama Bernanos bir adım daha atar: tıpkı Balzac gibi, yaşlılığı aynı zamanda bir cimrilik olarak tanımladıktan sonra, Balzac'ın bile hiç dokunmadığı bir özelliğini: yoksul düşmanlığını, "gerçekte yalnızca düşkün ve yoksul karşısında gizli bir kuşkuyu dile getirirken, elseverlik maskesine bürünen acı ve yoksulluk kini"ni de vurgular.

Tüm bu yaşlılık ve yaşlı adam betimlemelerinde küçümsemeyecek bir gerçeklik payı vardır kuşkusuz; şöyle biraz belleğimizi yoklayacak olursak, bu yazınsal örneklerle her birimiz kendi canlı örneklerimizi de ekleyebiliriz. Bununla birlikte, benim alçakgönüllü kanıma göre, en çarpıcı örnekleri Marcel'in savaş sonunda prens de Guermantes'in salonlarında karşılaştığı yaşlı kişileri yansıtan betimlemeler oluşturur. Neden derse-niz, yaşlılığın en belirgin, en gözle görülür yanı, bedensel belirimleri söz konusudur burada. Değil yaşlı insanın kendisi, yaşlı insanın adını bile bilmeyen yabancıнын da bir bakışta kavrayı-verdiği belirimlerdir bunlar: bedenin büründüğü acıklı görünüş bir yana, işitmekte zorlanan kulak, görmekte zorlanan göz, bedeni taşımakta zorlanan bacak hemen belli eder kendini; kimi ikide bir düşer, kimi yürümekten çok sıralar. Görenler, güçsüzlüğü alaya alacak ölçüde acımasız değillerse, bu yaşlıları tek başına aramıza bırakan "sahiplerine" kızarlar; aralarından kimilerinin taşımakta çok zorlandıkları bedenleri ve bedenlerinden de ağır çalışan kafalarıyla tepemize çıkıp bizi yönetmeye kalkmalarını tümünden başkaldırtıcı bulmalarını da doğal saymak gerekir.

Ama haksızlık olmaz mı böylesi? Cicero'nun söylediği gibi, "doğaya uygun olan her şey saygıya değer"se, yaşlılığı ve yaş-

lıları bu denli dışlamak ne ölçüde doğrudur? Yaşlılık sınırlar kuşkusuz, koşuluna uygun davranmayanları gülünç düşürür ya da çirkinleştirir. Ayrıca, biraz düşünülecek olursa, kişinin bedeni ve kafasıyla da sınırlı değildir; içinde yaşadığı dünya da bayağı ağırlaştırır durumunu, çünkü, biz her zaman ayrımında olmasak da, dünya değişir, iyi yönde, kötü yönde, orası başka bir konu, ama değişir; o yaşlılık evresine girdiği zaman, dünya da artık başka kuşakların ölçütlerine uygun bir dünyadır, onlara göre düzenlenmiştir; bu yüzden yaşlı adam ona ayak uydurmakta zorlanır, bocalar durur. Bir yabancı gibi. Bununla birlikte, bedensel, ussal, tinsel özelliklerinin ve artık tam anlamıyla kendilerine göre olmayan bir ortamda yaşamakta olmalarının tüm yaşlıları toplumsal yaşamın dışına atmak istemek için yeterli bir neden olmadığını kim yadsıyabilir? Hiç kimse. Bernanos da kendi ayrımını getirir: yaşlı ve yaşlılık kavramlarını belirli bir tutumu somutlaştırmak için kullandığını sık sık vurgular; gerçekte, onun anlam evreninde, gençlikle yaşlılığın yaşla fazla bir ilgisi yoktur: “gençlik ve yaşlılık huy ya da, isterseniz, ruh sorunu”, yani, bir bakıma, bilerek ya da bilmeden, yaşlılığı üstlenme sorunudur. Biz de, kendi dünyamızda, bu kesinlemeyi haklı çıkaran yaşlı kişilerle çok karşılaşmışızdır. Ömer Asım Aksoy’un Türk Dil Kurumu¹ genel yazmanlığından ayrılırken yaptığı konuşmayı anımsıyorum: “Beni bağışlayın, bedenim kafamı taşıyamıyor artık”, demişti, ama konuşmanın geri yanı hiçbir biçimde bir yaşlı adam konuşması değildi, tam tersine, düşünsel gücünün doruğunda bulunan bir olgun insanın konuşmasıydı. Bildiğim kadarıyla, uzun yaşına, bedenini bir koltuğa, bir yatağa bağlayan bedensel zayıflığına karşın, hep böyle kaldı.

Konuya bu açıdan bakıldığı zaman, birçok şeyler kendiliğinden aydınlanıverir. Bu arada, Lenin’in cumhuriyetini yaşlı adamların batırdığını söylemenin saçmalığı da çıkar ortaya: yaş fazlalılığı ya da uzun yaşama değildir Rusya’yı batıran; olsa olsa Bernanos’un çok güzel anlattığı tinsel yaşlılıktan sözedilebilir.

1 Söylemek bile fazla, Kenan Evren’in kurdurduğu Türk Dil Kurumu’ndan değil, Atatürk’ün kurdurduğu Türk Dil Kurumu’ndan sözediyorum.

Evet, doğru, Konstantin Ustinoviç Çernenko'nun 1985'te gözlerini yumduğu günlerde, konulduğu katafalkta Kremlin'de kurulduğu koltukta görüldüğünden çok daha sağlıklı görüldüğünü söyleyerek dalga geçenler olmuştu, ama, sıradan bir ansiklopedi alıp bakmak yeter, adam parti birinci sekreterliği ve Presidium başkanlığına yetmiş üç yaşında, yani, deyim pek yerinde değil ya, bizim başkanımızdan iki yaş daha genç geldiği, koltuğunda topu topu bir yıl oturduktan sonra, bizim başkanın bugünkü yaşına gelemeden öldüğü de bir gerçektir. Benzer bir biçimde, Yuri Vladimoroviç Andropov aynı koltuğa altmış sekiz yaşında çıkabildi, yetmiş yaşında da öldü. Leonid Brejnev ünlü koltukta tam on altı yıl, yani, kimileri böyle düşünmese bile, çok uzun bir süre oturdu, ama parti birinci sekreterliğine getirildiğinde yaşı altmışın altındaydı. Yeni düzenin önderi Boris Nikolayeviç Yeltsin 1991'de başkan seçildiğinde altmış yaşındaydı, 1999'un son gününde de, daha yetmişine bile girmeden, "gençlere olanak vermek amacıyla", gönüllü olarak görevden ayrıldı. Bizim yetmiş dört yaşındaki başbakanımızsa, Tanrı uzun ömürler versin, yetmiş beş yaşındaki cumhurbaşkanımız koltuğunda beş yıl daha otursun diye Anayasa'yı değiştiriyor. Diyeceğim, bir benzerlik yok arada.

Ama Rusya'nın yakın tarihinin sunduğu çok daha ilginç bir örnek var: son yıllardaki kötü gidişe son vermek üzere, ülkenin başına bir kurtarıcı olarak getirilen Mihail Sergeyeviç Gorbaçov 1985'te Komünist Parti genel yazmanı olduğu zaman elli dört yaşındaydı, Presidium başkanlığını da ele geçirdiği zaman elli yedi yaşında, altmış yaşına geldiği zamansa, koskoca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni batırdığının ayrımlına bile varamayacak kadar şaşkındı. Bu örneği de yetersiz bulanlar ya da altmış yaşın bile çok tehlikeli bir sınır olduğunu düşünenler bugün koltuklarına sıkı sıkı yapışmasından yakındıkları iki yaşlı yöneticilerinin gençlik dönemlerini şöyle bir anımsamayı denesinler: o zaman daha mı iyiydiler? Bana sorarsanız, hayır.

Süleyman Demirel Adalet Partisi genel başkanı olduğu zaman kırk, Türkiye Cumhuriyeti başbakanı olduğu zaman kırk bir yaşındadır, ama "Bu anayasayla ülke yönetilemez!" diye yi-

neleyip durarak yaşamının belki de en büyük savaşımını tarihimizin en özgürlükçü anayasasına karşı verir, nice demokratik gelişmelerin önüne bir kalkan gibi dikilir, demokrasiyi ancak kendisi için gerekli olduğu zaman savunur. Bülent Ecevit, 1973 seçimlerinin ardından, kırk sekiz yaşında, Milli Selamet Partisi'yle koalisyon yaparak başbakan olurken, ilk saptamalarından biri cumhuriyetimizde uygulanageldiği biçimiyle laikliğin bir "tarihsel yanılığı" olduğudur; sonra, içinden çıktığı partiyle kendi tinsel evreni arasındaki köprüleri yaka yaka yaşlanır, "tahkim yasası"nı çıkararak "yargılama"nın yerini "hakemliğe" bırakır, "kader kurbanlarını kurtarma" savı altında yazgının tetikçilerine el uzatmak ister; böylece, "Toprak işleyenin, su kullananın" savsözü de yeni bir anlam kazanır, bambaşka bir yüzle, bir doğa, daha doğrusu bir orman yasasının onaylanması biçiminde çıkar ortaya; bu noktaya gelindikten sonra, Bernanos'un sözünü ettiği "yoksul düşmanlığı" çok da uzak değildir. İki adam arasında hiçbir fark yok mudur? Şu bulunduğumuz noktada, 2000'in ikinci ayında, zayıflıkla şişmanlık dışında, pek bir fark yokmuş gibi görünüyor. Ancak, Ecevit'in geçmişini daha hoşgörülü bir biçimde değerlendirecek olursanız, bu noktaya yaşlılık sonucu geldiğini, Demirel'inse, onu hep burada beklemiş olduğunu ileri sürebilirsiniz.

Bununla birlikte, konuya Bernanos'un "gençlik" ve "yaşlılık" diye adlandırdığı iki temel tutum: birincisi devinim ya da gelişim, ikincisi devinimsizlik ya da durağanlık biçiminde ortaya çıkan iki yaşam biçimi açısından bakılınca, Ecevit'in serüveni de, Demirel'in serüveni de bir gelişim biçiminde eklemlenmez: birincisi gerektikçe yeni partiler kurup çevresinde yeni kişiler toplayarak hep aynı yerde kalmaya bakar; ikincisi "Dün dündür, bugün bugündür!" diyerek kendi sürekliliğini parçalanmış ve çelişkin bir zaman üzerine oturtur; yani, bir bakıma, her iki durumda da bir kendi çevresinde dönme söz konusudur; kendi çevresinde dönmekse, gene Bernanos'un deyimiyle, devinimsizlikten başka bir şey değildir. Uzun sözün kısası, yaşlılık, temel bir tutum olarak tanımlandığı zaman, yaşamın yalnızca bir evresini değil, tüm evrelerini kapsayabilir. Terside doğrudur kuşkusuz: Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının ipe gön-

derilmesini engellemek için çırpınan yaşlı İnönü, tinsel açıdan bakılınca, aralarındaki kırk koca yıla karşın, bu konuda da kendisinininkine karşı tutumu benimsemiş olan Süleyman Demirel'den çok daha gençtir. Ecevit'se, yaşamının hiçbir evresinde, doksan yaşın eşiğinde ülkesinin laiklik alanındaki son eksiklerini de gideren De Gaulle kadar genç olmamıştır.

Ama beterin beteri vardır: beriki ötekinin, öteki berikinin olumsuz niteliklerini daha da büyüüttüğünden ve daha da görünür kıldığından, gün gelip bedensel yaşlılıkla birleşince, tinsel yaşlılık büsbütün itici bir görünüşe bürünür. Bir de, erkle erksizliği aynı simgede birleştirmek üzere, tepeden tırnağa koltuk ya da cüzdan tutkusuyla donanmışsa, kendisiyle karşılaşmak için yolunuzu değiştirirsiniz. Sanırım, yaşlılığın devimsizliği gibi güldürgenliği de en çok o zaman çıkar ortaya. Bu yüzden olacak, ünlü Latin ozanı Horatius, Leto'nun oğlu Apollon'a, "Yaşlılığım yüz kızartıcı olmasın, lirden de yoksun kalmasın!" diye yazar. Montaigne de *Denemeler*'i aynı yakarıyı yineleyerek noktalar.

Ama "nerde bildir yağın kar şimdi?"

Bağnazlığın Yüzleri

Sözlükler bağnazlığı "bir din ya da öğretiyeye tutkulu bağlılık" diye tanımlar. Kimileri, haklı olarak, tutkuya "kör" ve "çoşkulu" nitelemelerini de ekler. Bu genel tanımlar göz önüne alınınca, Flaubert'in ünlü kahramanları Bouvard ile Pécuchet'nin bağnaz mı bağnaz ya da, isterseniz, fanatik mi fanatik sayılmaları gerektiği düşünülebilir. Öyle ya, özellikle başkent yaşamından bunalıp da Chavignolles'a gelmelerinden sonra, tarımdan kazıbilime, kimyadan tarihe, politikadan dine, her şeye öyle aşırı bir tutkuyla sarılır, her şeyi öyle bir coşkuyla tartışırlar ki bağnazlık sözcüğü bile tutumlarını tanımlamakta yetersiz kalır belki. Gene de, biraz yakından bakılınca, zaman zaman yüzde yüz karşıt bir görünüşe bürünse bile, nerdeyse tüm yaşamlarının sonuçta bağnazlığa karşı bir savaşım, daha da iyisi, bir bağnazlığı tanıma ve bağnazlıktan arınma serüveni olduğu söylenebilir.

Bir kez, daha taşraya yerleşmeyi tasarladıkları günlerde, halkı yobazdır diye Bretagne bölgesini defterden silmelerinin de gösterdiği gibi, yetişimleri ve dünya görüşleri gereği, en azından dinsel bağnazlığın karşısında yer alırlar. İkincisi, biz onları ne denli gülünç ve yeteneksiz, ne denli sığ ve budala bilirsek bilelim, Bouvard ile Pécuchet öncelikle söyleşim tutkunlarıdır: okuru güldürüp komşuyu şaşırtan ya da kızdıran o uzun araştırmalara her zaman birlikte girişmelerine karşın, olgulara yüzde yüz aynı biçimde bakmazlar hiçbir zaman, hele sonlara doğru, zaman zaman küsmelerle sonuçlanan, sert tartışmalara girer,

ama sonunda tartışa tartışa anlaşarak bir başka etkinlik alanının düşünüyü kurmaya başlarlar. Üçüncüsü, sık sık alan değiştirmelerinin de gösterdiği gibi, tutkularının sürekli olmasına karşın, tutku nesneleri süreksizdir, karşılıklı dostluk duyguları bir yana, hiçbir zaman, hiçbir şeye bir daha bırakmamasıya bağlanmazlar. Dördüncüsü, sık sık alan değiştirmelerinin temel nedenlerinden biri de kuşku ve sorgulamadır: her ikisi de, nerdeyse “bağnazca”, her şeyi usun süzgecinden geçirip sorgular, beride kalan, yani tutarlı bir açıklamaya bağlanamayan her şeye kuşkuyla bakarlar. Hiç kuşkusuz, “parçalanın derinlik” sözünü “Derinlik parçalanmaz!”, “Göğün çağlayanları” sözünü “Göğün çağlayanları yoktur!” diye çürütmeye kalkacak kadar bön ve bilgisiz görünürler; hiç kuşkusuz, yaklaşımları uzman yaklaşımı değil, hevesli yaklaşımıdır. Bu nedenle, özellikle görüşlerinin çeliştiği evrelerde, kendi savlarını destekleyen yazarların çelişkilerinden pek de rahatsız olmazlar, herbiri “kendi savını destekleyecek olanı” alır; örneğin fizyoloji araştırmalarına daldıkları dönemde, “yaşlara, cinslere, huylara ilişkin tüm beylik bilgiler son derece önemli” görünür gözlerine, ama, hangi alan söz konusu olursa olsun, sonuçta kuşku hep kendini gösterir ve her şeyin yerli yerine konulmasını, usa aykırı görünen her şeyin kapı dışarı edilmesini sağlar: Bouvard Walter Scott romanlarını “bit pazarı” diye niteleyerek bir daha açmamak üzere kapatır; Fourier’ın utopyasını “Bu beni aşılıyor”, diyerek elinin tersiyle iter; Pécuchet de ona katılmakta gecikmez.

Şu var ki, her konuya tutkuyla el atmalarına karşın, olgulara ve açıklamalara kuşkuyla bakma, el attıkları her şeyi sorgulayıp usun süzgecinden geçirme, üstelik öğrenmekten, anlayıp aydınlanmaktan öte bir amaç gütmeme alışkanlıklarının, zaman zaman “kör” ve “çoşkulu” bir görüntüye bürünmekle birlikte, tutkularının bağnazlık sayılmasını önlediği doğruysa, bağnazlığın ancak ussallığın, söyleşimin, açıklığın yadsındığı, en azından belirleyici değerler olmaktan çıktığı yerlerde yeşerebildiğini kesinlemek gerekir. Öyledir de: Fransa’nın XVIII. yüzyıl düşünürlerinin bağnazlık terimini genellikle felsefe teriminin karşıtı olarak kullandıkları, Flaubert’in unutulmaz kafadarlarının da bir anlamda onları izledikleri bilinir.

Hiç kuşkusuz, bu yüzyılın felsefeye verdiği özel anlam çerçevesinde bile, Bouvard ile Pécuchet'ye "filozof" demek gülünç olur: bilgi boşlukları, bönlükleri, beceriksizlikleri ve tepkileriyle, böyle bir koşulun çok uzağına düşerler. Gene de, gördüğümüz gibi, bağnazlıkla bağdaşmayan, hatta bağnazlık tanımına yüzde yüz ters düşen üç değer: kuşku, us, söyleşim her ikisinin de dönüp dolaşıp geldiği, üstelik küçümsenmeyecek bir oranda yararlandığı değerlerdir. Ne olursa olsun, *Bouvard ile Pécuchet*'nin uslanmaz kafadarları çeşitli bağnazlıkların karşısına hep bu değerlerle çıkar, filozofların en birikimli ve en yılmaz bağnazlık düşmanı bile bir yerde dururken,¹ onlar hiçbir zaman durmak bilmez, savaşımı hep sürdürürler. Üstelik, en çok belirlediği, en kolay serpildiği ve en zor kovulduğu yerlerde: din ve politika alanlarında sıkıştırırlar onu. Böylece, pek adını anmasalar bile, bağnazlığın nerdeyse tüm özelliklerini bir bir ortaya çıkarır, bu arada, ister düşüncü, ister din, ister yer, ister gök söz konusu olsun, onun her zaman bir "inanç" sorunu olduğunu gösterirler.

Ancak, Galilei'nin ya da Descartes'ın² yöntemli gözlem ya da uslamlamadan kaynaklanan ve kesinlik anlamına gelen inanç söz konusu değildir burada, Pascal'ın "hesapçı" inancı bile söz konusu değildir, her türlü soruyu, her türlü uslamlamayı dışarıda bırakan, ancak kesin bir boyun eğişle sürebilen bir inanç söz konusudur. Bu inancın savunmasını da genellikle Chavignolles papazı Jeufroy üstlenir. Anlatının sonlarına doğru, Pécuchet'nin Chateaubriand gibi ayınların güzelliğinden etkilenerek dine yöneldiği dönemde, kendisine sorulan değişik soruları yanıtlarken, dolaylı bir biçimde, inancın düşünceye (dolayısıyla usa) gereksinimi bulunmadığını, daha da önemlisi, düşüncenin inanç için ölümcül olduğunu kanıtlamaya çalışır görünür. Pécuchet'yle Bouvard gerçek inanca ulaşmak için ne yapmak gerektiğini sordukları zaman, "Önce uygulayın", der onlara. İnanmaya dünden hazır görünen Pécuchet biraz kafası

1 Voltaire bile, *Felsefe sözlüğü*'nde, "İnsanlara uymaktansa, Tanrı'ya uymayı yeğlediğini söyleyen, bunun sonucu olarak da sizi boğazlayınca dosdoğru cennete gideceğine inanan bir adama ne yanıt vereceksiniz?" diye sorar.

2 Bizimkiler Descartes'a bile karşı çıkarlar: Bouvard "Senin Descartes saçmalıyor!" diye haykırır.

karışıp da “Ten lanetlenmiş olduğuna göre, nasıl oluyor da bizi varetme iyiliğinden dolayı Tanrı’ya teşekkür etmemiz gerekiyor?” ya da “Tanrısal iyiliğe erişmenin göstergesi nerededir?” türünden sorular sorunca, rahip Jeufroy “Fazla üzmeyin kendinizi. Her şeyin derinine inmeye çalışmak tehlikeli bir eğimde koşturmadır”, diyerek soru sormayı, dolayısıyla söyleşimi yasaklar bir anlamda. Bouvard kendisini hristiyanların ünlü üçlem kavramı konusunda açmaza düşürünce de sözlerini “küfür” olarak niteler, arkasından “anlamadan tapmayı” öğütler. Anlaşılması zor olanı “Gizlem!” diye nitelemek de onun için anlamadan kaçmanın, daha da iyisi, anlaşılma yüceltmenin bir başka yoludur: bizimkiler, tüm arayışlarında olduğu gibi, anlamadıklarına inanmayı yadsırken, rahip Jeufroy, saymaca bir tutumla, anlayamadığımıza anlayamadığımız için inanmamızı ister bizden, dolayısıyla usu, dolayısıyla ölçüyü aradan çıkarmamızı önerir. Bu kadarla kalsa gene iyi: evrende anlayamadığımız yalnızca hristiyanlığın öncülleri değildir, rahip Jeufroy da bizden anlayamadığımız her şeye inanmamızı istemez, tam tersine, gene bizden anlamadan inanmamızı isteyen, ama hristiyanlık dışında kalan tüm dinleri, edimleri, tüm insanları horgörüyle yadsır, bizden de onları yadsımamızı, onlardan sakınmamızı isteyerek saymacaya bir saymaca daha ekler. Böylece, *Bouvard ile Pécuchet*’den görüldüğü biçimiyle, bağnazlık yalnızca belli bir öğretiyeye, belli bir dine tutkuyla bağlanmak biçiminde değil, aynı zamanda kendi dışında kalan tüm öğretileri, tüm dinleri, tüm düşüncüleri geçersiz, hatta yok saymak, en azından, gerçeği şöyle ya da böyle, şu ya da bu yanından indirgemek biçiminde tanımlarır.

Gerçekten de, giriştikleri uzun tartışmalar boyunca, iki kadar kendisini sıkıştırdıkça, rahip Jeufroy saltık bağnazlığın ilginç örneklerini verir bize. Örneğin, Bouvard Spinoza’yı okuyup okumadığını sorup da “Tanrı korusun!” yanıtını aldıktan sonra, “Ama, mösyö, bilim...” diyecek olur, aldığı yanıt düşünen insanın tüylerini ürpertecek kadar kesin ve bağnazcadır: “Mösyö, hristiyan olunmadan bilgin olunmaz!” Pécuchet katolikler dışında, örneğin protestanlar arasında da din kurbanları bulunduğunu anlatmaya çalışır, adlarının da belli olduğunu

söyler, rahip Jeufroy'nun yanıtı gene kesindir: "Gene de bunlara din kurbanı denilemez: Kilise'nin dışında din kurbanı yoktur!" Bouvard insanlık tarihinde, hristiyanlıkta olduğu gibi başka dinlerde de tansıklardan sözedildiğini, onların da kendi tansıklarını hristiyanlığınkilere benzer gerekçelere dayandırdıklarını söyler, rahip Jeufroy aynı yanıtı verir gene: "Bunlar sahteydi, sahte! Kilise'nin dışında mucize yoktur!" Gene Bouvard namusluluğun bir hristiyan ayrıcalığı olmadığını, kimi toplumlar da geçerli olan çokeşliliğin de namuslu olmayı engellemediğini ileri sürer, rahip Jeufroy buna da kesinlikle karşı çıkar: "Asla! Namuslu olmak borcunu yerine getirmektir. Bizler Tanrı'ya saygı borçluyuz. Öyleyse hristiyan olmayan namuslu olamaz!"

Görüldüğü gibi, Tanrı, inanç, bilim, düşünce, özveri, namus, her şey, her şey tekelleştirilir rahip Jeufroy'nun düşünce evreninde, her şey hristiyanlığa indirgenir; hristiyan inancına, hristiyan inancına bile değil, katolik inancına bağlanmayan her şey, herkes yadsınır, insanlığın dışına atılır. Bu arada, bağnazlığın yeni bir tanımı daha belirir önümüzde: başkasını yok saymak. Ama başkasını, yani kendisinden farklı olanı yok saymak, onu bilmezlikten ya da görmezlikten gelmek değil, düşünsel düzlemden kılğısal düzleme geçerek kendine benzemeye, kendi değerlerini olduğu gibi benimsemeye zorlamak, direnmesi durumunda da ezmek, yoketmektir. Rahip Jeufroy böylece tüm yoksulluğuna karşın başını dik tutarak kiliseye gitmeye yanaşmayan öğretmen Petit'ye öyle bir baskı uygular ki sonunda kendi kendisinin tersine dönüştürür onu. Hep kendi görüşlerinde dayatmaları yetmiyormuş gibi bir de hristiyan inançlarına dil uzatan Bouvard ile Pécuchet'yi de büyük ölçüde çevreden yalıtlar sonunda.

Bu edimler, gene *Bouvard ile Pécuchet'* de belirttiği biçimiyle, bağnazlığın bir başka yüzüne, çeşitliliği ve bireyselliği indirgeme özelliğine getirir bizi. Ama bu başka yüz tanıdığımız bir yüzdür: inanmışlara gereksinimi olan siyasal girişimler, örneğin hitlercilik ya da ülkemizdeki benzerleri, soru sormayan, olguların derinine inme gereksinimini duymayan, tam tersine, giyiminden kafasının içine, yürüyüşünden sözcüklerine dek her şeyleriyle birbirinin aynı olan yandaşlar istediği, yani gittikçe

daha saltık bir tekbiçimliliğe yöneldiği gibi, dinsel bağnazlık da aynı biçimde davranıp aynı biçimde düşünen boyun eğmiş dindarlar ister hep, tekbiçimliliğe yönelir. İki bağnazlık arasındaki koşutluğu anlamak da zor değildir: dinsel bağnazlık dinin “insansal hiçbir varolma nedeni” bulunmasın isteyerek her şeyi doğaüstüne, kutsal gizeme bağlar; siyasal bağnazlık kendi kutsal niteliğini kutsal soy, kutsal yurt, kutsal önder kavramları üzerine oturtur; bunca kutsal arasında, kişi küçüldükçe küçülür ve bireysellik terimlerde bir çelişki olarak belirir.

Ne var ki, en azından ilk bakışta, siyasal bağnazlık da, dinsel bağnazlık da, ekonomik bağnazlık da yüzde yüz köktenci, yüzde yüz uzlaşmaz görünmez. *Bouvard ile Pécuchet*’de, özellikle 1848 devrimini izleyen günlerde, sık sık saptarız bunu. Kilise öteden beri krallığın yanındadır, Jeufroy da geleneği bozacak papazlardan değildir; gene de, devrimin hemen ertesinde, Chavignolles bucağında yapılan kutlama töreninde, güzel bir konuşma yaparak cumhuriyeti över, törenin bir parçasını oluşturan “özgürlük ağacı” dikme edimine göndermede bulunarak “halk ağacı”nın “hak ağacı” olduğunu söyler. Kont de Faverges soylu kökeni nedeniyle hem kral, hem de din yanlısıdır, ama özgürlük ağacı törenine katılmakta hiçbir sakınca görmez, arkasından seçimlere girip Yasama Meclisi’ne giderek devrimin tüm değerlerini üstlenir görünür, kısa bir süre sonra da aynı rahatlıkla diktatörlük yönetimiyle uzlaşır. Belediye başkanı Foureau tam anlamıyla bir anamalcılık bağnazıdır; bu nedenle, o da kendi alanında, rahip Jeufroy’nın indirgemeciliğini son sınırlarına dek götürür: tecimi zorlaştıran her yönetim kötüdür onun için, tecim dışında hiçbir şey ilgiye değmez. Örneğin cumhuriyet yönetiminin köleliği kaldıracağı söylenince, “Kölelikten bana ne?” deyip çıkar işin içinden; politikacılar için ölüm cezasının kaldırılmasına iyi gözle bakmaz, “Evet ya! her şeyi kaldırmak istiyorlar!” diye alay eder tasarıyla. “Ama işin nereye varacağını kim bilebilir? Kiracılar şimdiden azıtmaya başladı!” Dayandığı tek değer, tek aşkınlık iyelik ve tecim olduğuna göre, ne kralcılığa fazla saygı duyar, ne Kilise’ye, onun için en iyi yönetim bağlandığı değeri koruyacak, bucağının yollarından geçmeyi bile izne bağlayacak bir demir bilektir, “Namuslu

adamin özgürlüğe gereksinimi yoktur!" diye kesip atar. Ama o da cumhuriyet yönetimiyle uzlaşmaktan geri durmaz.

Neyi gösterir bu? Bağınazlık, daha başlangıçta belirttiğimiz gibi, bir inanca ya da düşüncüye tutkuyla bağlanma biçiminde tanımlandığına göre, kahramanlarımızın gerçekte bağınaz olmadıklarını mı? Sorunu bu olmadığından, Flaubert herhangi bir yanıt getirmez bu konuda, ama, *Bouvard ile Pécuchet*'de, en azından kimi kişiler için, bağınazlık her zaman bir inanç ya da düşünceye "kör" ve "coşkulu" bir bağlılık olarak kalmaz; daha açık bir deyişle, bu kör ve coşkulu bağlılık korunma içgüdüsünü de, küçük çıkar hesaplarına da önlemez.³ Böylece, Chavi-
gnolles bucağında 48 devriminden en çok yararlanan kişi kralcı ve soylu M. de Faverges olur: Yasama Meclisi'ne gönderilmesi yetmemiş gibi, işsizlere iş sağlama gerekçesiyle, şatosunun yolu yapılır, ama, ilk fırsatta, "Tanrısal hak, bundan başka bir şey yok!" diyerek gücü tekelleştirip aşkınlaştırmaktan, 1789'u "korkunç" diye niteleyerek "Önce Tanrı'ya karşı çıkılır; sonra hükümet tartışılır; arkasından özgürlük gelir!" türünden uyarılarda bulunmaktan çekinmez; devrim töreninde "halk ağacı"nın "hak ağacı" olduğunu söylemiş olan rahip Jeufroy "iyice yıpranması için Cumhuriyet'e zaman bırakmak" gerektiğini belirtir; sonra, yavaş yavaş, "tutucular Robespierre gibi konuşmaya başlar". Kısacası, örneklerini kendi ülkemizde de açık bir biçimde gördüğümüz gibi, bağınazlık dini de, monarşiyi de cumhuriyet içinde, cumhuriyetle besler, gönüllülerini çoğalttıkça çoğaltır,⁴ krallığa ulaşmasa da III. Napoléon'un diktatörlüğüne ulaşır. Foureau, "Yattı bizim demokratlar!" diyerek uzlaşmaz kafadarları alaya alır. Rahip Jeufroy "Önce Tanrı'ya, sonra Louis Bonaparte'a şükredelim", diyerek sonucu kutsar. Bağınazlığın bir yüzü daha belirir böylece: içinden pazarlıklı uzlaşmacılığı.

Ama uzlaşmacılık gibi açık tutum sapmaları bağınazlığın bir yaşamın tüm edimlerini kapsayan bir tutku olmadığını sez-

3 Susurluk olayı bir türlü aydınlatılamadı, ama karanlık eylemlerinden dolayı Türkiye'nin kendileriyle gurur duyduğu söylenen kahramanların genellikle vatanmillet kaygısını kişisel çıkarlarının yedeğine aldıklarını açıkça ortaya koydu.

4 Bucağın ödün vermez devrimcileri öğretmen Petit'yle işçi Gorju bile sonunda papazla kontun yanında, daha doğrusu, ardında yer alır.

dirir bize. Bir de, büyük bir olasılıkla, tutku ve tutku nesnesiyle bağıntısının her bağnazda aynı olmadığını. Voltaire, bağnazlığın en büyük düşmanı, "Bağnazları yönlendirenler, hançeri ellerine verenler genellikle düzenbazlardır", dediğine göre, belki de "yönlendirenler"le "yönlendirilenler"i birbirinden ayırmamız, kişileri şu ya da bu biçimde bağnazlığa yöneltenlerin ille de düzenbaz olmaları gerekmesi bile, aşılacakları tutkulara kendilerinin de tutsak olmaları gerekmediğini söylememiz gerekir: M. de Faverges ne din tutkudur, ne III. Napoléon hayranı, ama, çıkarı gerektirdiği sürece, insanlara bu tutkuları aşılarmaktan çekinmez. Öyle anlaşılır ki bağnazlık ödünlerle, daha da iyisi, günümüzün moda deyiimiyle, "tahkiye"yle birlikte sürdürülen bir koşuldur.

Öte yandan, gerek Voltaire'in nerdeyse koca bir yüzyılı kapsayan görkemli savaşımı, gerek Flaubert'in ünlü kahramanlarının çabaları bağnazlığın nesnesi ya da ereği konusunda da ışık tutar bize: dünyanın güneş çevresinde döndüğü gerçeği hiç kimseyi, hatta Galilei'yi bile bağnazlığa yöneltmemiştir; bir başka deyişle, ussalın bağnazlığı olmaz; oysa bağnazlık, ister dinsel olsun, ister siyasal, hemen her zaman bir giz, bir gizem, usa yüzde yüzde yüz ters düşmesi de usla açıklanamayan bir şeyler içerir. Belki gücü de, zayıflığı da bu gizemli, bu eksik yanından kaynaklanır. Tanımlarında ve betimlerinde fazla yer almayan, ama *Bouvard ile Pécuchet*'de, bu arada günümüz Türkiye'sinde kolaylıkla gözlemlenebilen bir yanı: erk aşkı da bununla, bu eksik yanıyla açıklanabilir belki, çözümsüz eksikliğini ödünlemek için erke yöneldiği söylenebilir.

Hiç kuşkusuz, bağnazlığın kaynağında bulunan her düşüngünün bir erk amacı içerdiğini söylemek aşırı bir genelleme gibi görülebilir, ama, politikadan dine, dinden spora, belli başlı bağnazlıkların nesnelerini, nerdeyse doğaları gereği, hep en yukarıya, en çoğa, en geniş taşımaya yöneldikleri, amaçlarını gerçekleştirmek, hatta gerçekleşmiş göstermek için her yolu denedikleri de bilinir. Bu amaçla, doğasına yüzde yüz ters düşer gibi görünen uzlaşmacı yanını bir kez daha gösterir: dinin, kralcılığın ve anamalcılığın diktatörlükle ko-

layca uzlaşmalarının da kanıtladığı gibi, özdeşi olmasa da kendisine en yakın ya da en az karşıt olana yanaşarak yavaş yavaş onu kendine benzetmeye ya da, en azından, onun gücünün gölgesinde varlığını sürdürmeye çalışır. Ayrıca, görünüşte çelişkin bir biçimde, indirgemeceliği bir tümücüllük tutkusuyla birleştirip tüm kitleyi, tüm ulusu kendisiyle özdeşleştirerek tüm erki elinde tutar görünür, hepimiz adına konuşur. Kont de Faverges de "İstiyoruz, yapacağız, inanıyoruz!" diye konuşarak, en azından görünüşte ve daha niceleri gibi, varsayımsal bir yandaşlar topluluğunun, daha da iyisi, tüm kitlenin sözcüsü konumuna yükselir. Böylece, gücün başkentten bucağa doğru inen basamaklarında, herkes herkesin sözcüsü durumuna geldikten sonra, "meclisin gevezeliğine son verilmesi" ve III. Napoléon'un diktatörlüğünün seçimle onaylanması işten bile değildir.

İnanmak zor, ama bu toz duman içinde nerdeyse yalnızca bizim iki kafadar yitirmez bilincini, Pécuchet "Kenterler azgın, işçiler kıskanç, papazlar aşağılık olduğuna, halk da burnu yemlikten çıkmamak koşuluyla tüm zorbaları bağrına bastığına göre, Napoléon çok iyi etti! Süngülesin, ayaklarının altında çiğnesin, sürü sürü gebertsin! Doğruluk düşmanlığına, korkaklığına, laçkalığına, körlüğüne az bile!" der; Bouvard "Politika tam bir pislik!" diye söylenir. Ama, *Bouvard ile Pécuchet*'nin bize sezdirdiği kadarıyla, özellikle dinsel ve siyasal yetke bağnazlığı XIX. yüzyıl Fransa'sının sıradan taşralılarına ya da sıradan önderlerine özgü bir şey değildir yalnızca. Büyük devrimin esin kaynağı Rousseau bile, ünlü *Toplumsal sözleşme*'sinde, birinci sınıf yurttaşların rahat mı rahat, özgür mü özgür bir biçimde politikayla uğraşabilmeleri için *köleliğe izin vermiş*, bununla da yetinmeyerek devletin halka zorla da olsa bir din benimsetmesini, direnenleri ölümle cezalandırmasını öğütleyebilmiştir. Bouvard da, Pécuchet de "Nasıll! demokrasinin babası bu muymuş!" diye haykırır. Haksız olduklarını kim söyleyebilir? Bu düşünce belki de kendi kendinin bilincinde olmayan bir ırkçılığın belirtisi değil midir, "beyaz adam"a bir saygı sunuş değil midir? Herhalde. Ancak, ötekiler de "baba"dan çok farklı değildir: Saint-Simon

toplumun tepesine hem *papa*, hem *imparator* olan *Baba'yı* oturtur; Fourier, Proudhon, Louis Blanc hep birbirinden ağır tekeller, birbirinden sert baskı aygıtları getirirler. Bouvard sonunda "Bu senin sosyalistlerin hep zorbalık istiyor!" diye homurdanır, Pécuchet de ona katılmakta gecikmez.

Böylece, tartışma götürmez biçimde, bağnazlığın en çarpıcı yüzlerinden biri daha çıkar ortaya: sınır tanımaz zorbalığı.

Yurttaş mı, Sanatçı mı?

Geçenlerde, renkli kutularımızdan birinde, ünlü ve coşku-
lu bir politikacımız, kendisi gibi ünlü ve coşkulu güldürü
oyuncumuz Levent Kırca'nın yanına oturmuş, bize sanat dersi
veriyor, Atatürk'ün ünlü sözünü yineleyerek bize, hepimize,
yargıç, milletvekili, bakan, başbakan, hatta cumhurbaşkanı ola-
bileceğimizi, ama ağzımızla kuş da tutsak sanatçı olamayacağı-
mızı, bu nedenle, yani kendi alanlarında bizden üstün oldukla-
rı için, sanatçılarımıza özel bir değer vermemiz, onları var gü-
cümüzle desteklememiz gerektiğini söylüyordu. Bu arada,
RTÜK'e karşı ünlü başkaldırı gösterisinde Levent Kırca'yı des-
teklemenin sanatçının toplum içindeki ayrıcalıklı konumunun
tüm bilinçli yurttaşlar için kaçınılmaz bir görev olduğunu
önemle vurgulamayı da unutmuyordu. Karşısındakiler de coş-
kuyla alkışlıyordu kendisini. Ama, ne denli alkışlanırsa alkış-
lansın, ünlü politikacımızın mantığını benimsemek kolay değil-
di; en azından, benim aklım yatmıyordu bu işe. Levent Kırca
sanatçı olacaktı da biz neden olamayacaktık ki? Hadi biz sıra-
dan kişileriz diyelim, ya cumhurbaşkanımız? Levent Kırca
yurttaş olarak Süleyman Demirel olma olanağını elinde tuta-
caktı da Süleyman Demirel'in Levent Kırca olma olanağı neden
bulunmayacaktı? Zamanında istemiş olsaydı, Süleyman Demi-
rel de bir Levent Kırca olabilirdi pekâlâ; hatta, bana sorarsanız,
Levent Kırca'dan çok daha üstün bir Levent Kırca olabilirdi.
Kanıtı da ortada: Süleyman Demirel bugüne dek en az on Sü-
leyman Demirel'i hayranlık verici bir başarıyla oynadı; Levent

Kırca'ysa, Süleyman Demirel'i oynamaya giriştiği her seferde, ancak çirkin ve ruhsuz bir Süleyman Demirel yaratabildi. Ama, ne olursa olsun, Levent Kırca'nın durumunun çok özel olduğu anlaşıyordu: ünlü politikacımız da, yanındaki ünlü televizyoncu da onun herhangi bir sanatçı değil, benzerine az rastlanır bir büyük sanatçı olduğunu kesinlemekteydi. Öyle dediklerine göre, öyleydi kuşkusuz. Gene de, bu büyük sanatçı bolluğunda, başta Süleyman Demirel olmak üzere, bunca insanın gücül sanatçı yetisini yadsımanın biraz aykırı kaçtığını söylemek gerekirdi.

Hiç kuşkusuz, hemen şu ünlü yetenek sorunu çıkarılabilir karşımıza, sanatın her şeyden önce özgül bir yetenek gerektirdiği söylenebilir. Ama hangi uğraş yetenek gerektirmez ki? Romancı olmak için yetenek gerekir de dişi olmak için gerekmez mi? Oyunculuk ya da ressamlık yetenek ister de avukatlık ya da coğrafyacılık istemez mi? "Evet, ister!" dediğimiz andan sonra da sanatçının ayrıcalığını kesinleme olanağını yitirmez miyiz? Öyle ya, örneğin oyuncu yeteneğinin dişi yeteneğinden çok daha üstün ve çok daha az dağıtılmış bir yetenek olduğunu kim söyleyebilir? Hangi gerekçeyle? Örneğin Levent Kırca'nın gibi çok üstün yeteneklerden de söz edilse, aynı şeyin her uğraş için geçerli olmadığı nasıl savunulabilir? Herkes bir İdil Biret, bir Fazıl Say olamaz, doğru; ama bir Cahit Arf da, bir İsmet İnönü de olamaz. Hatta Cahit Arf ya da İsmet İnönü gibilerine daha az rastlandığı söylemek de olanaklı. Yeteneğe sözümüz yok, hele Levent Kırca ve benzerlerinin yeteneğine hiç sözümüz yok, ama, öyle görünüyor ki, sorun öncelikle bir yetiştirme sorunu.

Bir başka nedenle, bir başka yazımda da söz etmiştim: Paul Valéry, unutulmaz *Eupalinos*'unda,¹ Sokrates'e, ölümünden çok sonra, tinler evreninde, eski dostu Phaistos'un bir sorusu üzerine, "Dünyaya gelen çocuk sayılmaz bir kalabalıktır, yaşam erkenden tek bir bireye, ortaya çıkan ve ölen kişiye indirger onu. Benimle bir sürü Sokrates doğdu, sonra, yavaş yavaş, yargıçlara ve baldıran zehirine borçlu olduğumuz Sokrates bunlardan ayrıldı", dedirtir. Phaidros "Peki, tüm ötekiler ne oldu?" diye

1 Paul Valéry, *Eupalinos ve öteki söyleşimler*, YKY, 1992.

sorunca da Valéry'nin Sokrates'i hiç duralamadan verir yanıtını: "Bir düşün olarak kaldılar. Varolmak istediler, ama geri çevrildiler. İçimde saklıyordum onları, kuşkularım ve çelişkilerim olarak." Bana öyle geliyor ki, şöyle biraz kendimizi dinleyecek olursak, kendi benliğimizle de doğrulayabiliriz bunu, hatta Valéry'nin Sokrates'e mal ettiği gözlemin kapsamını daha da genişletebilir, örneğin evreni bir bütün olarak kavramamızı, biz belli bir uğraş, belli bir etkinlik biçimi seçmişken ya da bize belli bir uğraş, belli bir etkinlik biçimi seçtirilmişken, başka uğraş dallarına, başka etkinlik biçimlerine, örneğin sanata ilgi duymamızı ve onu anlamamızı içimizde gelişmemiş bir biçimde, kuşkularımız ve çelişkilerimiz olarak kalan bu eğilimlerin sağladığını söyleyebiliriz. Valéry Sokrates'e bu "kişi filizleri"nin bizi zaman zaman nerdeyse bir "doğa değişimi"ne yönelttiğini, erdem örneği olan bir kişinin günün birinde içinde bir hırsız tını bulabildiğini de söyletir. Doğrudur da: Gauguin birkaç işten sonra tutkuyla resme sarılabilir; güldürü oyuncusu Coluche yaşlılığın eşliğinde politika tutkusuna kapılıp Fransa'nın cumhurbaşkanı olmayı düşünebilir. Ama, ne olursa olsun, çoğunlukla bir yeteneğimiz ötekilerden daha güçlü bile olsa, öncelikle çevremiz koşullandırır bizi, yolumuzu kendi seçimlerimiz kadar da çevremiz çizer. Kısacası, sanatçıyı sanatçı yapan şey öncelikle ayrıcalıklı doğası değildir.

Ünlü politikacımız, herkesin sanatçı olamayacağını söylerken, dolaylı bir biçimde, onun yeri doldurulmaz niteliğini de vurgulamak istiyordu kuşkusuz. En azından bu konuda, kendisine hak vermemek kolay değil: sanat değişik düzeylerde, değişik türler içinde gerçekleşir, ama sanatsız toplum yoktur. Ancak, tam da bu nedenle, yeri doldurulmaz olanın sanatçı değil, sanat olduğunu söylememiz gerekir. Kişileri işlevleriyle özdeşleştirdiğimiz zaman, tıpkı sanatçı gibi, yargıcın da, hekimin de yeri doldurulmazlığını kesinlemek kaçınılmaz olur. Ayrıca, hepimiz biliyoruz ki, yetmiş beş yıllık cumhuriyet tarihimizde, topu topu dokuz cumhurbaşkanı gördük, başbakanlarımızın sayısı elliye bile bulmadı; buna karşılık, yazında, resimde, oyunda, müzikte, sanatçılarımızın sayısı onlarınkini kat kat aşıyor. Renkli basınla renkli kutu da son yıllarda yeni sanat alanları

yarattı, örneğin sunuculuğu, modelliği ve göbek dansını birer sanat kolu düzeyine yükseltti; böylece, her güzellik yarışması sanat evrenimize beş altı yıldız kazandırır oldu.

Buna karşın ya da bu nedenle, sanatçının üstünlüğünden ve yeri doldurulmazlığından söz edenlere oldukça sık rastlar olduk: örneğin sözünü ettiğimiz ünlü ve coşkulu politikacı ayrıcalık isteminde sanatçının sözcülüğünü yapıyor; örneğin Levent Kırca, ne zamandır haftada birkaç kez uygulandığına tanık olduğumuz “ekran karartma” kararı kendi oyununa uygulanınca, ortalığı birbirine katıyor, başka alanlarda uygulanan bir cezanın (Kırca ve yandaşları “sansür” diyorlardı) bir sanat ürününe uygulanamayacağını, bir başka deyişle, sanatçının ayrıcalığının hiçbir biçimde çiğnenemeyeceğini ileri sürerek sanatçı için sınırsız özgürlük istiyor; örneğin Fazıl Say sanatçının (ya da büyük sanatçının, ya da büyük sanatçı olarak kendisinin) “konsantrasyon” sorununun kırk insanın bir otobüs kazasında can vermesinden daha önemli olduğunu söylüyor. Bu arada, “Şımarık” adlı şarkısının, ne tür işlemler sonunda, bilinmez, Fransa ve Belçika’da kazandığı başarı nedeniyle, şarkıcı Tarkan kaşla göz arasında “kültür büyükelçilerimiz” arasına katılıyor, büyük elçiler, bakanlar, ünlü gazeteciler, güçlü televizyoncular, yasaları zorlamak pahasına da olsa, başarılı sanatçının askerliğinin ertelenmesi için bir anda kolları sıvayıveriyorlar.

Bu ülkenin sanatçılarına, özellikle de yazar ve ozanlarına bunca yıldır çektirilenler şöyle bir anımsanınca, ta 1921 yılında sağlık kurulu kararıyla subaylıktan ayrılmasına karar verilmiş olmasına karşın, tutukevinden yeni çıkmış, hasta Nazım Hikmet’i elli yaşında askere alma girişimleri “Şımarık”ın başarısı nedeniyle pop şarkıcısı Tarkan’a askerlik konusunda ayrıcalıklar tanıma çabalarıyla karşılaştırılınca, sevindirici bir noktaya geldiğimiz söylenebilir, sanatçıların bu toplumda her türlü ayrıcalıktan yararlanmasını sağlamanın ancak alkışlanacak bir şey olduğu savunulabilir. Hele ayrıcalıklıdan geçilmeyen bir döneme girdiğimiz de göz önüne alınınca. Biliyoruz, bu ülkede “iş adamı” en büyüğünden en küçüğüne tüm yöneticilerce başta edilmekte: en önemli kararlar ona danışılarak, onun istekleri doğrultusunda, onun çıkarlarını destekleyecek biçimde alınıyor; başba-

kanlara basından yöneltlen eleştirilerin dörtte biri iş adamının ağzından çıkınca hükümetler sarsılabiliyor. Biliyoruz, bu ülkede milletvekili "Ben milletvekiliyim!" deyip vali ya da polis dövme ayrıcalığından yararlanabiliyor; polis de "Ben polisim!" deyip copunu konuşturma ayrıcalığını özgürce kullanabiliyor. Bu durumda, Kırca ya da Tarkan gibi doğuştan ayrıcalıklı bir kişinin "Ben sanatçıyım! Canımın istediğini alaya alabilir, canımın istediği gibi aşağılayabilirim, askerleğimi de canım ne zaman isterse, o zaman yaparım!" demesini doğal karşılamak gerektiği düşünülebilir. İsteseler, daha fazlasını da yapabilirlerdi: bakmayın çok kararlı bir biçimde giriştiği açlık grevini bir saatten fazla sürdürmemesine, Levent Kırca, yanında sahne arkadaşları, arkasında hayranları, dizi dizi otobüslerle yaptığı Ankara çıkartmasında öylesine güçlü ve ateşliydi ki bir adım daha atarak Malaparte'nin ünlü kuramını doğrulamaya bile girişebilirdi.

Gene de, ister sanatçı olun, ister sıradan bir insan, azıcık durup düşündünüz mü kolay kolay içinize sindiremeyeceğiniz bir şeyler buluruz bu anlayışta. "Düşünce ve anlatım hakkı istemek başka şey, sanata saygı istemek de başka şey, ama sanatçı neden ayrıcalıklı olsun ki, başkasına yasaklanan şey sanatçı için neden serbest olsun ki?" demekten kendimizi alamayız. Her şeyden önce, ayrıcalık kavramının kendisi rahatsız eder bizi, çünkü ayrıcalık bize verilirken başkasından esirgenen şeydir; hiçbir zaman da karşılıksız verilen bir değer değildir; ayrıca, bize karşılıksız olarak, bir armağan biçiminde de verilse, birileri bu karşılığı öder. Öte yandan, ayrıcalıklı kesimlerin türü gibi, ayrıcalıklıların türü de yeterince bilinir. İşte, en yetkili yöneticilerimiz anamalin ayrıcalık istekleri karşısında direnmenin "vatan hainliği" olduğunu söylüyor, bu ulusun bunca yıllık emeklerinin ürünlerini, hatta yüzlerce kilometrelik yurt topraklarını yok pahasına ya da tümünden karşılıksız olarak yabanın koda-manlarının iyeliğine vermeyi kutsal bir yurtseverlik sayıyorlar. Benzer ayrıcalık türlerinin varlığını da biliyoruz. Öyleyse, bu koşullar altında, Türkiye'de ayrıcalıklı kesimlerin hangi kesimler olduğunu bile bile, başka türden, yani parasal çıkar içermeyen ayrıcalıklar söz konusu olduğu zaman bile, kendimiz için ayrıcalıklar istemek güçlüler kervanının ardına takılmaktan,

onların dünyasına girip onların değerlerini paylaşmaktan başka bir anlam taşımaz. Bu bakımdan, nerede bir ayrıcalık varsa, orda bir haksızlık var demektir; sanatçıya yakışan şey de, çuval çuval para kazansa bile, bu konuyla ilgileniyorsa, ayrıcalık istemek değil, ayrıcalıkların kalkmasını sağlamaya çalışmaktır.

Ayrıcalıklardan arınmış bir toplum düşü hiçbir zaman, hiçbir yerde gerçekleştirilemedi belki, ama bu düşü en çok kuranlar, tam anlamıyla eşitlikçi, özgür ve dürüst bir toplumun bu düşün gerçekleşmesine bağlı olduğunu en çok düşünenler sanatçılar -en azından sanatçıların büyük çoğunluğu- olmuştur; eşitlikçi, özgür ve dürüst bir toplum düşünün gerçekleşmesini önleyenlerse, ayrıcalıklı kesimler. Bu durumda, hangi nedenle olursa olsun, sanatçının kendisi için ayrıcalık istemesini aykırı bir anlayış, eşitsizlik koşulunun onaylanması yolunda bir adım olarak nitelenebilir. Kişi eşitsizliği de savunamaz mı, belirli gerekçelerle -örneğin toplum düzeninin daha iyi işlemesi için- belirli kesimlere belirli ayrıcalıklar isteyemez mi? İsteyebilir kuşkusuz. Zaman zaman isteklerinin yerine getirilmesi de olmayacak bir şey değil. Ama, bir Levent Kırca'nın ayrıcalık istekleri Deniz Baykal ya da Hikmet Çetin'ce yüzde yüz haklı bulunuyorsa, anamalin iletişim araçları da kendisine alkış tutuyorsa, bir Tarkan'a özel bir ayrıcalık tanınsın diye büyük elçiler, bakanlar ve başbakanlar çevrime girebiliyorlarsa, Levent Kırca da, Tarkan da daha önceden orada: ayrıcalıklılar kesiminde yerini aldığı içindir. 1998 Türkiye'sinde yaşıyoruz, bu çok saygın kişilerin büyük sanatçı niteliklerini yadsıyacak değiliz, ancak, tencere yuvarlanıp kapağını, kapak yuvarlanıp tenceresini bulduğuna göre, onurlandırdıkları sanatın türü, düzeyi, içeriği ve iletim alanı da ayrıcalıklılar arasında yer aldıklarının bir göstergesi. Şu var ki, ne Ruhi Su ayrıcalıklılar arasında yer almak isterdi, ne Sait Faik, ne Orhan Kemal. Nedeni de açık: özgür bir toplumda herkes gibi sanatçıya da yurttaşlık hakları yeter. Sanatçının kendini yurttaşlarından üstün saymaya hakkı olmadığı gibi onlara verileden daha fazlasını istemeye de hakkı yoktur.

Bir Fazıl Say, bir Tarkan ya da bir Levent Kırca olamadığı için mi? Hayır, her şeyden önce insanlar arasında bir insan, yurttaşlar arasında bir yurttaş olduğu için.

Bir Devlet Şenliği

Geçen ay, “Yurttaş mı, sanatçı mı?” adlı yazımın başlarında, “Herkes cumhurbaşkanı olabilir, başbakan olabilir, ama sanatçı olamaz” savına karşı çıkarken, “Sanatçı cumhurbaşkanı olabilsin de cumhurbaşkanı neden sanatçı olamasın ki?” biçiminde özetlenebilecek bir soru ortaya atmıştım, karınca karınca, kendi görüşümü de örneklerle temellendirmeye çalışmıştım. Ama, çok iyi biliyordum, bunca gümbürtü içinde, kimsecikler yanıt vermeyecekti soruma, daha nice sorular gibi bu soru da güme gidecekti. Korktuğum başıma geldi: bir kişi bile çıkıp da yanıt vermedi; “Evet, haklısın” ya da “Hayır, haksızsın” diyen çıkmadı. Bereket, yazımın yayımlanmasının üstünden on gün bile geçmeden, sayın cumhurbaşkanımız birbirini ardından öyle iki dizelge yayımladı ki benim söylemek istediğimden de fazlasını kanıtladı: birincisi yetmiş iki, ikincisi on üç kişilik iki devlet sanatçısı dizelgesinde en büyük yeri eğlence dünyasının yıldızlarına: popçulara, arabeskçilere, türkücülere, şarkıcılara, şarkı sözü çevirmenlerine, televizyon güldürmenlerine vererek, bir cumhurbaşkanının, bırakın sanatçı olmayı, bir çırpıda birkaç düzine sanatçı birden yaratmak gibi olağanüstü bir yetisi bulunduğunu gösterdi. Bu arada, renkli kutuyla renkli basın da yardımıyla, dizelgenin yol açtığı tartışmalar cumhurbaşkanımızın devrimsel eyleminin sınırlarını daha bir genişletti: seçilmiş türdeşlerinin sanatçı niteliği onaylandıktan sonra, başta popçular, türkücüler, arabeskçiler, göbekçiler, öykünü ve makyaj ustaları, maç ve güldürü sunucuları olmak üzere, tüm

eğlence dünyası yıldızlarının sanatçı niteliği kendiliğinden onaylanmış oluyor, seçilmişlerle seçilmemişler arasındaki tek ayrımı birincilerin sanatçı sanlarının başına eklenen "devlet" sözcüğüyle sınırlı kalıyordu. Birlikberaberliğe her zamankinden de fazla gereksinim duyduğumuz bir dönemde, ayrımın bu kadarı bile fazla bulunabilir kuşkusuz, seçilmemiş popçu, arabeskçi, türkücü ve güldürmenlerimiz "Biz devlet sanatçısı değil de PKK sanatçısı mıyız?" diye sızlanmaya başlayarak hepimizi üzüntüye boğabilir; daha da kötüsü, kimilerimizin içinde başkaldırı tohumları yeşertebilir. Gene de, bundan böyle, en azından devletimiz açısından, onların da sanatçı oldukları kesin. Üstelik, sayın cumhurbaşkanımız, 12 Aralık 1998 akşamı, Çankaya Köşkü'nde yaptığı tören konuşmasında, "Benim istediğim, her yıl, bu salon devlet sanatçısı unvanı alan bu kadar kişiyle dolup taşmalı" dediğine göre, sanatçı yaratma etkinliğini hep sürdürecektir, böylece, bir iki yıl içinde, eğlence dünyasının büyüklü küçüklü tüm yıldızları aynı zamanda devlet sanatçısı olacaklar demektir. Gerçekten çok güzel, gerçekten sevindirici, çok duygulandırıcı bir muştı doğrusu: vatandaş, gittiği her çalgılı gazinoda, karşısında devlet sanatçıları, dolayısıyla devleti bulacak, bir yandan pop ya da arabesk dinleyip rakısını yudumlarken, bir yandan da devletçe onaylanmış bir sanat etkinliğine katılmanın tadını çıkaracak.

"Yurttaş mı, sanatçı mı?" başlıklı yazımın sonlarına doğru da "Bir Levent Kırca'nın ayrıcalık isteklerini Deniz Baykal ya da Hikmet Çetin yüzde yüz haklı buluyorsa, anamalin iletişim araçları da kendisine alkış tutuyorsa, bir Tarkan'a özel bir ayrıcalık tanınsın diye büyükelçiler ve bakanlar çevrime girebiliyorlarsa, Levent Kırca da, Tarkan da daha önceden orada, ayrıcalıklılar kesiminde yer aldığı içindir", demiştim. Varolsunlar, sayın cumhurbaşkanımız ve ünlü devlet sanatçısı dizelgelerinin yaratıcıları bu gözlemimi de kesin bir biçimde doğruladılar: anamalin yılmaz savunucuları olarak, anamalin renkli kutularının ve pahalı eğlence yerlerinin yıldızlarını sanatçı diye sunmakla her şeyden önce onlarla aynı tinsel ve özdeksel dünyayı paylaştıklarını, görünüşü kurtarmak için bile olsa, bu dünyadan bir an dışarı çıkmak gibi bir eğilimleri bulunmadığını ka-

nıtladılar. Doğru, yüzyıllardır benimsenmiş kavramlar ve tanımlar var, sanatı sanat olmayandan ayırmak için Amerika'dan bilecen getirtmeye gerek yok; Türkiye'de bile, pek çok insan öykünüyle tiyatroyu, oyun havasıyla ezgiyi kolaylıkla birbirinden ayırabilir. Gene de, "Ben yetkisini halkın oylarından alan bir yönetici olarak arabesk müziğin ve göbek dansının gerçek sanat olduğuna karar verdim!" diyebilenlerin ağır bastığı bir ortamda, hangisinin gerçek sanat olduğunu belirlemek alabil-
diğine zorlaşır: siz istediğiniz kadar evrensel ölçütlerden söze-
din, yetkeli kendi ekini, kendi birikimi ölçüsünde karar verir. Nasıl olsa, ölçütler yasalarla belirlenmiş değildir. Nasıl olsa, "dünya devleti" Türkiye'nin koskoca kültür bakanının Montai-
gne ya da Valéry okuması, Beethoven ya da Schumann tutkunu olma-
sı gerekmez. Gerekmemesi bir yana, gülünç bile kaçır. Herkese kendi beğenisi: bizim en yetenekli devlet büyükleri-
miz de, yedinci cumhurbaşkanımız Kenan Evren gibi kartpos-
tallara bakarak yağlıboya tablolar üretmedikleri zaman, seki-
zinci cumhurbaşkanımız Turgut Özal'ın izinden giderek gül-
dürmenlerin öykünleriyle kendilerinden geçer, çalgılı gazino
yıldızlarının uzattığı mikrofonları ellerine alıp onlarla birlikte
arabesk şarkılar söyleyerek sanatsal coşkuyu tadarlar. Başka
türülü olmasını da bekleyemezsiniz: coşkularınızın türünü ne
yazıturaıyla belirleyebilirsiniz, ne Özal yasalarıyla yapılan se-
çimlere borçlu olduğunuz koltuklarla. Biliriz, kimileri bayağı
geniştir, "Ne tür müzik mi dinlerim? Her türüsünü, yeter ki
güzel olsun!" derler; alaturka, arabesk, pop, Batı müziği, hepsi-
nin en güzellerini, yani en kötülerini dinlerler. Lorenzo Renzi,
Come leggere la poesia (Şiir nasıl okunur) adlı kitabında, herkesin
şiir okuduğunu, ama yeğledikleri şiir türlerinin bulundukları
ekinsel düzleme göre değiştiğini ilginç örneklerle anlatır. Bu da
öyle.

Bu durumda, "İyi de daha çok yazlık gazino tanıtımlarının
solist dizelgelerini andıran bu tuhaf devlet sanatçıları dizelge-
sinde Melih Cevdet Anday ne arıyor? Bu aykırılığı hangi ekin-
sel birikime borçluyuz?" diye sorabilirsiniz. Haklı söze ne de-
nir? Ünlü dizelgede yeri olamayacağını herkesten önce büyük
ozanımızın kendisi kesinledi: büyük onuru hiçbir açıklamaya

gerek görmeden geri çevirdi. Ben de, kendi payıma, ne böyle bir dizelgede Melih Cevdet Anday gibi bir ozanın varlığına bir anlam verebiliyorum, ne de yapılan aykırı seçimin ardında herhangi bir ekin sel birikimin izini bulabiliyorum. Siz deyin soğuk bir şaka, ben diyeyim mantıkla çözülemeyecek bir gizem. Ama, Türkiye özgür bir ülke, istenirse, birtakım varsayımlara girişilebilir. Örneğin, nerdeyse hiçbir yasayı, hiçbir yönetmeliği eksiksiz çıkaramayan büyüklerimizin burada da iççağrılarına uygun bir tutum izledikleri düşünülebilir. Örneğin, bakanlık seçicileri, gözde sanatçılarını onurlandırmanın coşkusu ya da yüce bir el-severlik duygusu içinde, tüm den yabancı bir dünyanın bir insanına da yer vermeyi bir tür yüce gönüllülük saymış olabilirler. Örneğin, seçicilerden birinin belleğinde belki bir ilkokul, belki bir lise öğretmeninin sanata ilişkin bir saptamasından bir şeyler kalmış olabilir, onlar da bu nedenle "Torbada bir de böylesi bulunsun", demiş olabilirler. Örneğin, dizelgenin hazırlandığı sırada, oradan geçen bir şakacının "Melih Cevdet Anday'ı da koyun: hem çeşitiniz artar, hem de yetmiş ikiyi bulursunuz!" demiş olması da olanaklı, değerli seçicilerin, *Göçebe denizin üstünde* ya da *Ölümsüzlük ardında Gilgamış* konusunda hiçbir şey işitmemiş olsalar bile, ozanımızın "Alaturka"'sını ya da pop yıldızı Sezen Aksu'nun besteleyip söylediği "Şınanay"'ını anımsamış olmaları da. Şiirin tansığı işte, adamı dama da düşürür, devlet sanatçılığına da.

Ne var ki, söz konusu Melih Cevdet Anday gibi bir ozan ve düşünür olunca, yetkeli kişilerce eğlence dünyasının yıldızları arasına katılmasının aykırılığını vurgulamak yetmez, aynı edimle, yani popçu ve arabeskçilerle aynı kefeye konularak, kendisine verilen "devlet sanatçısı" sanını da sorgulamak gerekir. Böylesine tuhaf bir oldu-bitti karşısında, "Sizce devlet sanatçıya yardımcı olmalı mı?" türünden bir soruyu "Hayır, olmamalı, ama ille de yardım edilecekse, ben bu yardım Halit Fahri Ozansoy'a yapılısın isterim!" türünden bir yanıtla geçiştiren Ataç gibi gülüp geçmek çok daha yerinde bir tutum gibi görünse bile.

Söylemek bile fazla, devlet alaya alınacak bir kavram değil. Kimi yandançarklı düşünürlerimizin sık sık yaptığı gibi, bu

kavramı yurttaş kavramıyla karşılaştırıp sürekli ve düzenli bir biçimde yurttaş ezen karanlık bir güç olarak tanımlamak da çok saçma. Devleti yöneten kişilerin birtakım ünlülere "devlet sanatçısı" sanı vererek onları kendi yanlarına çekip yönlendirmek, en azından onurlarından onur kapmak gibi bir amaç güttüklerini ileri sürmek de öyle. Assolistlere bol keseden san dağıtmakta devletin gerçek bir yararı bulunsaydı, hem bu iş bize özgü bir uygulama olarak kalmaz, hem böyle altı yedi yılda bir, kimi çok "kültürlü" kültür bakanlarınca yeniden canlandırılmaz, hem de, canlandırıldığı zaman, ortalığı böylesine birbirine katmazdı. Ayrıca, olayın bir ucunda kültür bakanı İstemihan Talay'ı, öbür ucunda cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i bulduğumuza göre, devlet kavramı bizi bir kez daha yanıltabilir.

Claude Lévi-Strauss'un Jenness'tan yaptığı bir alıntıya bakalırsa, köyünden Ottova'ya gelen yaşlı bir yerli, hükümet binasında değişik yerlere girip çıktıktan, değişik kişilerle konuştuktan sonra, "Masadan masaya, memurdan memura gönderiyorlar adamı, bunlar da çoğu kez baş olduklarını söylüyorlar; hükümetin kendisine gelince, hiç görünmüyor ortalıkta", diye yakınır. Her yerde üç aşağı beş yukarı böyle değil midir? Hükümete ya da devlete ulaşmak istediğimiz zaman, hep değişik "baş"lar çıkmaz mı karşımıza? Ancak bu kişiler ne hükümettir, ne devlet; gerçekte, bir bakıma devlet ve hükümetten çok daha fazla, bir bakıma devlet ve hükümetten çok daha az, ama her zaman devlet ve hükümetten çok daha somut bir şeye: "iktidar"a bağlanır, daha da iyisi, iktidarı oluştururlar. Bu bakımdan, benim alçak gönüllü kanıma göre, sanatçının devletle ilişkilerinden değil, iktidarla ilişkilerinden söz etmek daha yerinde olur. Melih Cevdet Anday türünden sanatçıların iktidarla ilişkilerine gelince, tarih bize onların gerçek kimliklerini ve gerçek işlevlerini iktidarlardan uzak durdukları, iktidarlardan bağımsız oldukları ölçüde kazandıklarını gösterir, Voltaire'in, Hugo'nun, Bernanos'un ve daha nicelerinin serüveni de bunu somutlaştırır. "Neden?" diye soracak olursanız, öyle sanıyorum ki bu konuda en güzel açıklamayı Cléricourt tutukevinde "Yazar yararlı bir kişi midir?" diye soran tutuklular karşısında çektiği küçük söylevde Michel Tournier verir: her iktidarın tutucu

olduğunu söyler onlara. “Hiçbir şeyle dengelenmeyince, bir arı kovanına, bir karınca ya da termit yuvasına benzeyen, kımıldamaz duruma gelmiş bir toplum doğuracaktır. Artık insanca, yani beklenmedik, yani yaratıcı hiçbir şey kalmayacaktır insanlar arasında. Yazarın doğal işlevi kitaplarıyla düşünce ateşleri, kurulu düzeni yadsıma ve tartışma ateşleri yakmaktır. Bıkıp usanmadan başkaldırmaya, kargaşaya çağırır, çünkü yaratım yoksa, insansı hiçbir şey yoktur, ama her yaratım rahatsız eder. Bu nedenle de yazar durmamacasına kovuşturulur ve ezilir”, der. Sonra yaşamı daha çok tutukevlerinde geçen Villon’u, yirmi yıl süresince küçücük bir adada sürgün yaşamı süren Victor Hugo’yu ve daha birçoklarını anar. Sonra da şöyle bağlar sözlerini: “Ayakta yazmak gerekir, diz üstünde değil. Yaşam hep ayakta yapılması gereken bir iştir”.

Olayın sonrası da vardır: üç ay sonra, bir gün, Tournier’nin kapısında, Cléricourt tutukevinin kamyonu durur, içinden, “Ayakta yazmak için. Cléricourt tutuklularından” diye bir yazı eşliğinde, tutukevi atölyelerinden yeni çıkmış, buram buram yonga kokan, eğik yüzeyli, uzun ayaklı, yepyeni bir masa indirilir: bildiri yerine ulaşmış, yanıtı da verilmiştir.

Ne olursa olsun, sanatçılar arasında özellikle yazar ve ozan takımı bir ucu iktidara dayanan sanlar ve onurlar karşısında oldukça ürkektir. Başlangıçta, düşün ve yazın yaşamını denetim altında tutup yönlendirmek amacıyla, XIV. Louis iktidarınca kurulmuş olmakla birlikte, çoktandır özerk bir yapıya kavuşmuş olan, pek öyle siyasal bir yanı da bulunmayan ünlü Fransız Akademisi’ne üye olmak bile kimi Fransız yazarlarınca kurulu düzene, ölü değerlere bağlanmanın, dolayısıyla donmuşluğun simgesi olarak görülür. Birçok çağdaş romanda, yer yer, Akademi üyesi ya da Akademi üyeliği ardında koşan düşsel yazarlarla ince ince alay edilişine tanık oluruz. Montherlant da Akademi üyeliğini ve san tutkusunu en çok alaya alan yazarlardan biridir. Ama, öyle görünüyor ki, insanlarda, bu arada kimi sanatçılarda, san ve onur tutkusu çift yönlü bir saplantı niteliğindedir, yani her sanatçı bir Melih Cevdet Anday değildir: san bize verildiği zaman iyi, bizden esirgendiği zaman kötüdür. Böylece, bunca alaydan sonra, Montherlant 1960’ta Fransız

Akademisi üyeleri arasında yer alabilir. Böylece, yazarın bağımsızlığını Cléricourt tutukevinin azılı tutuklularına bile anlatmayı başarmış olan Michel Tournier, gene aynı söyleşide, gene aynı tutuklulara, yapıtları bunu yadsımak koşuluyla, sanatçının tüm onurları benimseyebileceğini söyleyebilir. Ama bize verilen tüm onurlar gerçekten onurlandırıcı mıdır? Yapıtla yazarın birbirinden bu denli bağımsız olabilmesi: birinin yadsıdığını ötekinin benimseyebilmesi, birinin benimsediğini ötekinin yadsıyabilmesi çok kuşkulu değil midir? Yapıtı yaşamını, yaşamı yapıtını yalanlayan bir Villon ya da bir Hugo düşünülebilir mi? Orasını fazla karıştırmaz.

Ama, ister karıştırsın, ister karıştırmasın, sanlar ve onurlar plaketlerdeki gibi durmaz hiçbir zaman, bir yerlerinden bağlar insanı. Hem verene, hem paylaşanlara, hem başka şeylere.

Şarkıcı Josefine ve Bizimkiler

Umarım, hâlâ anımsayanlar vardır: Deniz Baykal, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1998 mayısının sonlarında yapılan şenlikli kurultayının ardından, gazete ve televizyonların hep açılış gösterisinin, bu gösteri için harcanmış olan milyarların üzerinde durmalarından yakınıyor, kurultayda gösteri dışında da önemli şeyler olduğunu söylüyordu. Tümünden yadsımaya olanak yok, başka şeyler de oldu kuşkusuz, başta Deniz Baykal'ın saniyesi saniyesine sağır ve dilsiz yurttaşlara da aktarılan uzun konuşması olmak üzere, türlü konuşmalar yapıldı, alkışlar, sav-sözler dünyayı tuttu. Parti kurultaylarımızda oldukça ender rastlanan bir etkinlik bile görüldü: birtakım üyeler birtakım tutumları tartışmayı denedi. Ama, herkes ne derse desin, bu kurultayın en önemli ve en anlamlı yanı o çağdaş gösteri bölümüydü. Üstelik, arkadan gelen şeylere de damgasını vurdu bu gösteri, arkadan gelen şeylerin de özlerinde birer ışıklı gösteri olduğunu kanıtladı bize. Örneğin o uzun açış konuşması, "yeni dünya düzeni"ni sonuna dek üstlenen içeriğini saymazsak, bayağı başarılı bir konuşmaydı: Deniz Baykal, o tanrısal yeteniğiyle, öyle hızlı, öyle akıcı bir biçimde konuşuyordu ki sözlerinin düşünceyle de, ezberle de örtüşmesi olanaksız görünüyor, böylece ses orada bir yerlerde gizlenmiş kusursuz bir aygıttan çıkıyormuş da kendisi yalnızca gerekli devinimleri yapmakla yetiniyormuş gibi bir izlenim uyandırarak ışıklı gösterinin hep sürdüğünü düşündürüyordu. Ayrıca, bu gösterinin bu denli etkili olacağını düşünmeseler, bu gösteriden bir yarar bekleme-

seler, Deniz Baykal ve Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri bunca milyarı ne diye harcayacaklardı ki? Harcadılar, amaca da ulaşıldı. Bir düşünün: herkes kapılardan girip basamakları tırmanırken, başkan Deniz Baykal menevişli bir ılık denizi içinde, tepeden, yani, bir anlamda, gökten iniyordu kurultay salonuna; üstelik, ülkemizin en saygın ve en verimli etkinliğine: futbola adanmış, bol “ole”li bir müzik eşliğinde, Endülü’s’te rakseder gibi, büyükbabayı “top model”e dönüştüren kıvrır kıvrır bir yürüyüşle.

Diyeceğim, ben de gazeteci ve televizyoncular gibi değerlendirdim bu olayı.

Bu arada, benzetmek gibi olmasın, Deniz Baykal’ın çılgın alkışlarla kesinlenen büyük başarısı bana başka türden, ama aynı oranda önemli ve anlamlı bir başarıyı, Kafka’nın “Şarkıcı Josefine ya da fare halkı” adlı anlatısının görkemli kahramanı Şarkıcı Josefine’in kendi halkı önünde kazandığı başarıyı anımsattı.

Hiç kuşkusuz, yüzde yüz oranında bir örtüşme yok iki başarı arasında: kurguyla gerçek, şarkıcılıkla politika arasındaki derin ayrımlar bir yana, özellikle bu son gösteride, tüm ötekilere fark atmasına karşın, Deniz Baykal’ın kendi türünde tek olmamasına, yani örneğin Demirel, Çiller, Yılmaz ya da Ecevit gibi benzerleri bulunmasına karşın, Şarkıcı Josefine, en azından kendi fare halkı içinde, türünde tektir; Deniz Baykal’ın başarısının hep böyle süreceği konusunda kesin bir güvence vermemizin zor olmasına karşın, Şarkıcı Josefine’in başarısı sürekli; Deniz Baykal’ın başarısını gönülden alkışlayanlar yanında, partisi içinde bile kendisine karşı çıkanlar da bulunmasına karşın, Şarkıcı Josefine tüm fare halkının şarkıcısıdır, herhangi bir yerde şarkı söylemek istedi mi mutlu haber dakikasında yayımlanır, kalabalıklar tabur tabur dinleti yerine gelir, yeterince kalabalık toplanmayınca da oraya buraya haber salınıp boş yerlerin dolması sağlanır. Gene de görece karşıtlıklardır bunlar. Şarkıcı Josefine, adı üstünde, yalnızca bir şarkıcıdır, ama, öykünün adsız anlatıcısının da sık sık anıştırdığı gibi, bayağı “politik” bir yanı vardır: halkının üstüne kanat germek, onu tüm kötülüklerden korumak, ülke sorunlarını şarkıyla çözmek savındadır;

bu nedenle, dinletilerini genellikle can sıkıcı durumlarda, ekonomik ve/ya da siyasal bunalım dönemlerinde düzenler. Tıpkı bizim politikacılarımızın, içi sıra da Deniz Baykal'ın, her sorunu yalnızca sözle çözmeye çalıştıkları gibi. Hiç kuşkusuz, burada da can sıkıcı bir karşıtlık sızır araya: Şarkıcı Josefine şarkısıyla bunalımı çözmesinde de yurttaşları rahatlatır, dayanma gücü verir onlara; bizim politikacılarımızsa, yerli yersiz söylemleriyle sürekli bunalım yaratır, Deniz Baykal da bu işin ustasıdır; ama zaman zaman bizim politikacılarımızın da, en azından söylem düzleminde, geçici rahatlamalar sağlamadıklarını kim söyleyebilir?

Şarkıcı Josefine'i bizim politikacılarımıza yaklaştıran başlıca özelliklerden biri tıpkı onlar gibi "nerdeyse yasaların üstünde" yer alması, "bu iş toplumu tehlikeye attığı zaman bile, canının istediğini yapması, her yaptığıının bağışlanması", bunun sonucu olarak da yerini hep koruması, tehlikeler ortasında bile, şarkısını hep dinletebilmesidir. Bir kez, gene onun çevresinde toplanmak yüzünden, insanlar birdenbire bastırıpveren düşmana karşı koyamayıp darmadağın olmuşlardır, birdenbire savaş alanına dönüşmüş dinleti alanında postu bırakanlar da çok olmuştur. Tüm bunların sorumluluğunu taşıyan, belki de düşmanı oraya şarkısıyla çeken Josefine'e gelince, adamlarının koruması altında, çok sessiz ve çok hızlı bir biçimde sıvışmıştır oradan. Tıpkı bizim çoğu politikacılarımızın yaptığı gibi ve ilk fırsatta geri dönmek üzere. Dönmüştür de: yeri bizim politikacılarımızinkinden de sağlamdır: Kafka'nın ölümsüz anlatısında hep sürdürür serüvenini.

Ama Şarkıcı Josefine'i bizim seçkin politikacılarımızla kesinlikle örtüştüren özellik, tıpkı onlar gibi, taşıdığı sanın tanımına pek de uymamasıdır. Hiç kuşkusuz, koca toplumu etkisi altında tutan bir sanatçıdır. Bu nedenle, Kafka'nın adsız anlatıcısı "Onu dinlememiş olanlar şarkının gücünün ne olduğunu bilmezler", der, hemen arkasından da "Onun şarkısını dinleyip de allak bullak olmayan tek kişi yoktur", diye ekler. Buna karşılık, küçük bir toplulukla birlikte, Josefine'in şarkıcı niteliğinden kuşku duyduğunu gizlemez. "Biz kendi aramızda, açık açık, Josefine'in şarkısının olağanüstü hiçbir

niteliği bulunmadığını söyleriz”, der. Daha da ileri giderek olağanüstü diye nitelenen bu şarkının gerçek şarkı olmadığını kesinler. Gerekçesi de oldukça açıktır: Josefine şarkı söylemez, ıslık çalar yalnızca. Islık çalmaksa, fare halkının tüm bireylerinin her gün yaptığı şeydir. “Islık çalmanın ne olduğunu hepimiz biliriz”, der adsız anlatıcı. “Halkımızın gerçek yeteneğidir bu; daha doğrusu, yetenek bile değildir, bizim ayırıcı bağırışımızdır. Hepimiz ıslık çalarız, ama hiç kimse bunu bir sanat diye benimsetmeyi düşünmez; hiç dikkat etmeden, hatta ayırımına bile varmadan ıslık çalarız biz; içimizde ıslık çalmanın bizim özelliklerimizden biri olduğunu bilmeyenlerimiz de çoktur.”

Ne var ki, koca bir halk kendinde ayırımına bile varmadığı bir özelliğe Josefine’de hayran kaldığına, üstelik, anlatıcının gülünç olarak nitelediği birçok yönlerine gülmeyi usundan bile geçirmediğine göre, “yarattığı uçsuz bucaksız etki”nin gizemini açıklamak gerekir. Tıpkı bir Çiller’in, bir Yılmaz’ın, bir Baykal’ın etkisinin gizini açıklamak gerektiği gibi. Doğrusunu söylemek gerekirse, böyle bir açıklama bizim gücümüzü aşar. Kafka da, bilindiği gibi, bu tür açıklamalara girişmeyi hiç sevmez; hatta, kimilerine göre, yalnızca soru sormakla yetinip yanıtı bize bırakır. Bununla birlikte, en azından “Şarkıcı Josefine ya da fare halkı”nda, betimler ve gözlemler boyunca, sırasız, dağınık ve bulanık bir biçimde bile olsa, birtakım açıklamalar belirir. Kafka, daha doğrusu Kafka’nın kendisi de fareler arasında bir fare olan adsız anlatıcısı, ıslığın niteliğini biraz daha belirleyerek yapar bunu.

Böylece, bir başka yerde, “Hiç kuşkusuz, yalnızca ıslıktır çaldığı. Başka nasıl olsun ki? Islık halkımızın dilidir”, diyerek gerçekte bir şarkı karşısında değil, düz bir söylem karşısında, sanatsal bir iletişim karşısında değil, sıradan bir iletim karşısında bulunduğumuzu sezdirir bize. Bu arada, öyküsünün bir başından bir başına, Josefine’in “şarkısı”ndan (“şarkıları”ndan değil) söz etmekle tüm dinletilerinde aynı şeyi söylediğini, dolayısıyla anlattığının değişmezliğini, sınırlılığını, sıradanlığını, tekdüzeliğini anlatır. Bu kadının halktan gördüğü büyük ilgiyi açıklamak büsbütün zorlaşmaz mı o zaman?

Öykümüzün adsız anlatıcısı, tam da ıslığı halkın dili olarak nitelemek üzereyken, “Josefine’in önemli kararlar sırasında duyulan bu incecik ıslığı düşman bir dünyanın gümbürtüsü ortasında halkımızın yoksul yaşamı gibidir nerdeyse”, dediğine göre, hayır: Josefine halkının dilini kullanmakla kalmaz, söylediği, durmamacasına yinelediği de onun olduğu, onun düşündüğü, onun söylediğidir yalnızca. Anlatıcı, “Onun şarkısı mıdır bizi büyüleyen, yoksa zayıf sesini çevreleyen sessizlik mi?” diye sorduktan sonra, küçük bir oluntu anlatır bize: Josefine’in ünlü dinletilerinden birinde, budala bir fare kızın aynı anda aynı şarkıyı tıpkı onun gibi ıslıkla çalacağı tutar: aradaki ayrımı tanımlamak olanaksızdır, aynı şarkıdır söylenen, kesinlikle aynı şarkıdır, başka bir kız, başka bir erkek ıslığa başlasa, gene aynı şarkı olacaktır, ama budala kız hemen susturulur.

Böylece, kesinlikle anlarız ki, Josefine’inki bir yetenekse, bu yetenek halkın tüm bireylerince paylaşılmış, yani fare halkının tüm bireylerine eşit biçimde verilmiş bir yetenektir. Anlatıcı, Josefine’in gerçek bir şarkıcı olması durumunda, fare halkının hep bunalım dakikalarında söylenen bu şarkıyı dinlemeyeceğini, böyle bir durumda, böyle saçma bir gösteriye karşı çıkacağını söyler. Bir başka deyişle, kitlece saygıyla dinlenmesi bile şarkısının gerçek şarkı olmadığına kanıttır. Ama Josefine söyler, fare halkı da dinler, üstelik, “halkın tek tek her bireye ulaşan bildirisi” gibi algılar onun ıslığını. Kısacası, bir sanat etkinliğinden çok bir tören, daha da iyisi, bir törem (*rite*) söz konusudur burada, hepsi budur.

Tüm bu ayrıntılardan sonra, Şarkıcı Josefine’le bizim politikacılarımız, özellikle de parti başkanlarımız arasındaki koşutluğu uzun uzadıya belirlemek gerekir mi, bilmem. Hepsi de durmamacasına konuşur, ama söyledikleri herkesin bildiği, herkesin yinelediği şeylerdir, yani, tıpkı Şarkıcı Josefine gibi, bildirilişimin en yaygın, dolayısıyla en alt düzeyinde kalırlar her zaman. Olsa olsa, ıslık yerine sözcük kullandıklarından, biçim düzeyinde Josefine’den azıcık daha ileride bulundukları söylenebilir. Aynı nedenle, birbirlerinden ayrılır gibi görünürler. Ama biçim belirleyici değildir: örneğin Mesut

Yılmaz'ın partisinin milletvekilleri arasında Mesut Yılmaz'ın söylemini Mesut Yılmaz'dan on kat daha iyi toparlayabilecek kişilerin hiç de az olmadığı ileri sürülebilir; gene de bu durum partinin Josefine'inin Mesut Yılmaz olmasını, dolayısıyla yerini hep korumasını önlemez. Aynı biçimde, tıpkı Şarkıcı Josefine gibi, Tansu Çiller de, Deniz Baykal da korur yerini. Nasıl olsa, hep aynı şarkıdır söyledikleri: özelleştirme, küreselleşme, para babalarının ve onların söylediklerini yinelemekten başka bir kaygısı bulunmayan renkli basının istekleri. Olsa olsa, Şarkıcı Josefine her açıdan halkın çaldığı ıslığı çalarken, bizim şanlı önderlerimizin tekdüze söylemin içeriğini çarpıtıp indirgerak yalnızca anamalin ıslığını çaldıkları söylenebilir. Deniz Baykal da böylece ıslık dili konuşan Şarkıcı Josefine'in yararlanmadığı bir olanaktan yararlanarak, kavramların adını değiştirir: sağı sol, değişmezliği değişim diye adlandırır. Ama işlem hep aynıdır: fareler dünyasında Şarkıcı Josefine'in yaptığını yapmak, yani, anladığımız kadarıyla, gündemi hep aynı tutmak, daha doğrusu, gerçek gündemi değiştirmek, dünya değişirken, durmamacasına yeni sorunlar, yeni umutlar ya da yeni tehlikeler belirirken, kitleyi değişmez gündeme getirmek. Hiç kuşkusuz, Şarkıcı Josefine'in bir dinletisi sırasında, düşmanın birdenbire bastırmasıyla, ortalığın kana bulanmasının da açıkça gösterdiği gibi, çok tehlikeli bir yoldur bu, ama Şarkıcı Josefine'lerin yerlerini korumaları ve olabildiğince geniş kitlelerin onlarda kendilerini görebilmeleri için daha elverişli bir yol da yoktur.

İyi de, şarkılarının hiçbir yeniliği, hiçbir üstünlüğü bulunmadığına göre, Şarkıcı Josefine'ler nasıl başarır bu işi? Bir kez daha, başarının gizemini nerede aramak gerekir?

Bir kez, küçük çocukların her akşam aynı masalı istemelerinin de sezdirdiği gibi, bildirişimin en ilkel düzeyini oluşturan yineleme bu konuda en elverişli yollardan biridir. Kafka'nın anlatıcısı bunu özellikle vurgulamaz ya Şarkıcı Josefine'in, yalnızca hep aynı şarkıyı yinelemekle bile, hiçbir şeyin değişmediğini, her şeyin hep kendi kendine eşit, hep "tıpkısının aynı" olduğunu kesinleyerek kitleleri çetrefil sorunlardan uzaklaştırıp rahatlattığı kuşku götürmez. Ama aynı anlatıcı, daha öyküsü-

nün başlarında, Şarkıcı Josefine'e ilişkin tüm çekincelerine karşın, "Ama kişi onun karşısındaysa, aynı ısıklık olmaktan çıkar ısılığı; onun sanatını anlamak için, yalnızca dinlemek değil, *görmek* de zorunludur. Çaldığı yalnızca bizim her günkü ısılığımız da olsa, burada birinin sıradan olandan başka bir şey yapmamak üzere büyük bir tantanayla karşımıza dikilmesi gibi bir tuhaf durum söz konusudur ne de olsa. Ceviz kırmanın sanatla hiçbir ilgisi yoktur, bu nedenle hiç kimse onu eğlendireceğim diye önünde ceviz kırmak üzere kitleyi ayağa kaldırmaya göze alamaz. Ama biri bunu gene de yaparsa, amacına da ulaşırsa, o zaman yalnızca ceviz kırmak söz konusu değildir", diyerek sorunun çok daha önemli bir boyutuyla karşı karşıya getirir bizi: gösteri boyutuyla.

Şarkıcı Josefine'in başarısı da her şeyden önce bu boyuttadır işte, dinletilerinin dinletiden önce gösteri olmasındadır: karşıda ve yukarıda, gözlerini gökyüzüne dikip kollarını iki yana açarak beylik şarkısına başladığı zaman, Şarkıcı Josefine kendine de, beylik şarkısına da, dinleyenlerine de daha yüce, daha görkemli bir dünyanın kapılarını açar. Hiç kuşkusuz, Kafka'nın anlatıcısının da belirttiği gibi, Şarkıcı Josefine dışarıdan bakanlara gülünç görünebilir, gülünçtür de, ama, başta anlatıcının kendisi olmak üzere, hiç kimse gülmez; tam tersine, bir töreme katıldığını duyarak gösteriyi üstlenir. Bilincine varmasa da sezer ki gördüğü kendi kendi kendisinin ve halkının ülküselleşmiş imgesidir. Bu bakımdan, Deniz Baykal'ın, sanki bu gösteriyi karşıtları düzenlemiş gibi, herkesin her şeyden önce menevişli gösteri üzerinde durmasından yakınmasını anlamak zordur. Neden önemsemeyeceklerdi ki? Deniz Baykal, bu gösteriyle, Şarkıcı Josefine'inkini bile gölgede bırakan bir başarıya "imza atıyordu": "ole"ler ve alkışlar arasında kıvrak bir yürüyüşle gökten inerken, saltık imge niteliğini, yani bugün bir politikacının düşleyebileceği en ulu niteliği kesiniyordu her şeyden önce. Öyle ya, Süleyman Demirel'in çıraqları bir imgeyi başkan seçeli beri, tüm politikacılarımız kendilerini birer imge olarak kesinlemeye çalışmaktaydı; Deniz Baykal'sa, kendi imgesini bize imgelerin doğal ortamında, sanallık düzleminde sunarak tüm karşıtlarını yaya bıraktı.

Yirmi dört saatinin en az dördünü televizyon başında geçiren, dolayısıyla gerçekten çok sanala değer veren insanlardan oluşan bir kitleye seslenen bir başkan için, hele başka hiçbir konuda ötekilerden ayrılmadığı da düşünülünce, bundan büyük başarı mı olurdu?

Ama, ne yaparsınız, anlaşılmamaktan yakınmak gösteri sanatçılarının değişmez huyudur: tıpkı Deniz Baykal gibi herkesin söylediğini yineleyen Şarkıcı Josefine de, gene tıpkı Deniz Baykal gibi, anlaşılmamaktan yakınıp durur.

Ün ve Para

Ünle para birbirinin zorunlu koşulu değildir, ille de bir arada bulunmaları, biri geldi mi ötekinin de onu izlemesi, biri elden gitti mi ötekinin de yok oluvermesi gerekmez. Atalarımız “Para ile imanın kimde olduğu bilinmez”, dediklerine göre, eski dönemlerde iki değer birbirleriyle pek de bağdaşmadığı, kolay kolay bir araya gelmediği bile söylenebilir. Ne var ki atalarımız alçakgönüllü kişilerdi: zengini köy ya da kasaba zengini, parayı da kesedeki akça, bilemediniz, küpteki altın olarak düşünürlerdi; örneğin Erbakan hocamız gibi yüz elli kilo altının üstünde oturan dini bütün bir adam imgesi onların düşlerine bile sığmazdı belki. Ama dünya değişti, yazın adamları bile çok iyi biliyorlar ki para altının küpte durduğu gibi durmuyor artık; holdinglere, gökdelenlere, gazetelere, televizyonlara, uçaklara, teknelere ya da kalaşnikoflara dönüşerek göz kamaştırıyor; bu arada, ışığının yansımasıyla, kendisini elinde tutanı da ünlü bir adama dönüştürüyor. Dahası, para kendi başına bir değer olduğundan, nasıl edinilmiş olursa olsun, kendisini elinde tutana da tözünden bir şeyler yansıtıyor; bunun sonucu olarak, parayla gelen ün başlı başına bir üstünlük, bir saygınlık, bir insansal değer, bir düşünsel yetenek göstergesi olarak algılanmaya başlıyor. Kişi kendisini ünlü kılan parayı kimi nasıl dolandırarak, hangi devlet bakanıyla hangi dolabı çevirerek kazanmış, orası kimseyi ilgilendirmiyor, herkes sonuca bakıyor. Ne zaman başımız sıkışsa, onlara yöneliyoruz böylece; politikacı, gazeteci,

profesör, onların iki dudağının arasından çıkacak önerilere belbağlıyoruz.

Böyle olunca da insanlar ünle parayı birlikte düşünmeye başlıyorlar: şu ya da bu biçimde ünlü olan herkes, diyelim ki mühendis, diyelim ki avukat, diyelim ki sporcu, diyelim ki sanatçı ününün parayla kutsanmasını istiyor, iyi mühendis, iyi avukat, iyi sporcu, iyi sanatçı olmadan önce, zengin mühendis, zengin avukat, zengin sporcu, zengin sanatçı olmaya çalışıyor. Örneklerine sık sık rastladığımız gibi, zenginliğe yalnızca uğraş alanımızda kalarak ulaşmamız da gerekmiyor: her yol yasal. Ünlü ve zengin olun da nasıl olursanız olun! Yeni bir eğilim mi bu? Hayır, eski dönemlerde de görülür kuşkusuz. Olsa olsa hiçbir zaman günümüz Türkiye'sindeki kadar güçlü, günümüz Türkiye'sindeki kadar yaygın olmadığı söylenebilir. Eğilimin geçmişte de zaman zaman bugünküyle aynı ölçüde gelişip serpiildiğini gösteren tanıklıklar yok değil. Örneğin Balzac XIX. yüzyılın ilk yarısının Fransa'sını bu eğilimin her şeye egemen olduğu bir ülke olarak yansıtır. Bu nedenle, incelemecilerinden biri, André Wurmser, *İnsanlık güldürüsü*'nü "damarlarında kan yerine para dolaşan bir beden" olarak tanımlar; arkasından da onun para tanımlarını sıralar: "çağın biricik gücü", "iman edilen biricik çağcıl tanrı", vb. İşin ilginç yanı, Balzac'ın kendisi de aynı değerın ardından koşar: Michel Tournier'nin yazdığı gibi, "Niçin yazıyorsunuz?" sorusunu hiç eveleyip gevelemeden "Zengin ve ünlü olmak için!" diye yanıtlar.

Balzac'ın paraya da, üne de tutkun olduğunu herkes bilir. Gene de *İnsanlık güldürüsü* gibi bir anıt yapıtın böylesine yalınkat amaçlara bağlanabilmesi ilk bakışta sarsar insanı, ünlü "Önsöz"'ü de, hiç kuşkusuz kendi sınırları içinde, ama çok daha yüce, çok daha derin ve çok anlaşılır nedenlerin varlığını sezdirir. Öte yandan, *İnsanlık güldürüsü*, André Wurmser'in, Pierre Barbéris'in ve daha nicelerinin önemle vurguladığı gibi, XIX. yüzyıl Fransız toplumunda paranın olağanüstü serüveninin anlatısı olduğuna göre, böyle bir yapıtın yaratıcısının zenginliği, hatta ünü yazarlıkta araması büsbütün aykırı görünür. Tarihsel açıdan baktığımız zaman da böyle: Balzac'ın yanıtı, XIX. yüzyılın ilk yarısında, bayağı yeni bir düşünceyi ve bayağı

yeni bir tutkuyu dile getirmesiyle de biraz şaşırtır: hem fazla çiğdir, hem çok şey ister, hem de yolları pek kesişmeyen iki değeri bir arada ister.

Hiç kuşkusuz, istenmeyecek bir şey olmadığı gibi, olmayacak bir şey de değildir Balzac'ın istediği. Örneğin XVIII. yüzyılda Fransız yazınının en ünlü ve en etkili yazın adamı Voltaire hem ünlü, hem zengin bir yazar olmakla övünebilirdi: ünü tüm Batı Avrupa'yı sarmıştı, serveti de şöyle böyle bir servet değildi. Ne var ki, çokları gibi o da üne önem verse bile, zengin olmak için yazmayı usundan bile geçirmemişti belki. Neden dersiniz, XVIII. yüzyıl Fransa'sının ekinsel koşulları içinde, toplum üzerindeki büyük etkisine karşın, kitapları bu satırların alçakgönüllü yazarının kitapları kadar bile satmazdı. Dillere destan zenginliğini, çok iyi bilindiği gibi, tecim, sanayi ve tarım alanlarındaki ustaca girişimlerine borçluydu, yapıtlarının satışından sağladığı gelir de, zengin ve büyük sanatseverlere borçlu olduğu kimi akarlar da bu büyük servetin yanında devede kulak kalırdı. Her zaman da böyle olmuştu belki: bu tür destekler, bir Racine'in, bir Molière'in durumunda olduğu gibi, çok büyük bir kraldan da gelse, sanatçıya rahat bir yaşam sağlamakla kalırdı, ama onu bir Voltaire gibi zengin edebilmesi için destekçinin varını yoğunu sanatçıya bırakması gerekirdi. Aynı şey saraya kapılanıp arada sırada bir "kese"yle onurlandırılan Osmanlı ozanları için de geçerli olmalıydı. Diyeceğim, en azından yazın ve sanat alanında, ün ile zenginlik kolay kolay bir araya gelmezdi, gelince de farklı kaynaklardan gelirdi.

Bugün durum çok mu değişti? Hayır, Voltaire'in ya da Balzac'ın döneminde olduğu gibi bugün de, ünlü ve zengin yazarların bu üstün konumu doğrudan doğruya yapıtlarına borçlu olmaları çok ender görülen bir şey, ünle zenginliğin onları daha yaşarken, yapıt vermeyi sürdürdükleri bir evrede bulması da öyle. Stendhal *Kızıl ile kara'yı* ve *Parma Manastırı'nı* yazarların yapıtlarıyla zengin olabildikleri, en azından rahat bir yaşam sürebildikleri bir dönemde, bir "mutlu azınlık" için yazar, bunun sonucu olarak, romanlarının dönemin okumuşlarıncı ilgiyle okunup anlaşılabilecek yapıtlar olmasına karşın, o fazla bir şey beklemez. Böylece, dolaylı olarak, yazınsal değeri üne ve para-

ya bağlamayı yadsır. Ün de, para da ölümünden sonra gelir yapıtlarına: eleştirmenler ve araştırmacılar Stendhal'in gerçekte bir Balzac'ın, bir Hugo'nun, bir Nerval'in yapıtlarından daha yalın, daha anlaşılır olan yapıtlarını iyice anlaşılır kılarlar, belki ünlü "to the happy few" sözü, şu ilginç horgörü ve meydan okuma da bir tür kamçı etkisi yapar: uygar dünyanın hemen her yerinde, nerdeyse çelişkin bir biçimde, başdöndürücü bir okur kalabalığı "mutlu azınlığa" katılır.

Ama bunca yıldan sonra gelen bu beklenmedik ilgide yapının saltık değeri ve eleştirmenin katkısı kadar Robert Escarpit'in "kişisel söylen" diye adlandırdığı şeyin de belirleyici bir etkisi bulunduğunu belirtmek gerekir. Escarpit, küçük, ama ilginç yapıtı *Sociologie de la littérature*'de, kitlenin, tam anlamıyla kavrayamadığı konularda, birtakım söylenler yarattığını, yazarın kişisel söyleninin de bu yaratımlardan olduğunu belirtir. Böylece, örneğin bir Corneille, bir Goethe, bir Balzac söyleninden söze-dilebilir. Kolaylıkla kestirilebileceği gibi, her şeyle beslenir bu söylen; öte yandan, söyleni besleyen her şey üzerine kurulduğu kişinin ününü büyütür ve sürdürür. Kimi söylenler (örneğin Goethe, Balzac, Cervantes söylenleri) yıllar, yüzyıllar içinde oluşur; ama kimileri de oldukça kısa ömürlüdür, üç aşağı beş yukarı, yazarın yapıt verdiği dönemle süredeştir. Robert Escarpit'e bakılırsa, örneğin Byron daha yapıtlarını verirken böyle bir "söylen-yazar" olmuştur, Françoise Sagan da 1958 yılında böyle bir söylen yazardır. Ancak, Escarpit'in vurguladığı gibi, kişisel söylen söylen-yazarın yapıtlarının yakından bilinmesini gerektirmez, hatta belli bir bilgi eksikliğinden doğduğu bile görülür: Sagan *Günaydın hüznü*'le hem birden ünlenivermiş, hem de bayağı zengin olmuştur; bununla birlikte, söylenin yükseliş döneminde, on binlerce kişi, Sagan'ın tek kitabını açmamış olmasına karşın, sagancılıktan sözedebilir. Victor Hugo adı Anadolu köylerinde bile bilinir, ama Hugo'yu çok büyük bir ozan olarak tanıyanlar arasında tek dizesini bilmeyenler herhalde çoğunluktadır. Gene de kişisel söyleninin Sagan'ın okurlarını çoğaltmakta, dolayısıyla servetini artırmakta fazlasıyla belirleyici bir işlevi bulunduğunu söylemek bile gerekmez.

Robert Escarpit sorunun bu yanına dokunmaz ya söylen-

yazarlar yanında birtakım söylen-yapıtların varlığından da sözedilebilir. Örneğin Leonardo'nun *La Joconde*'u böyledir, Dante'nin *Tanrısal güldürü*'sü böyledir, *Faust* böyledir, *Don Quichotte* böyledir, *İnsanlık güldürüsü* böyledir, Joyce'un *Ulysses*'i, Proust'un *Yitik zamanın ardında*'sı böyledir. Bunlardan son ikisi üzerinde duralım dersek, ünlerine de, satışlarına da diyecek yoktur. Ama, bilindiği gibi, *Yitik zamanın ardında*'yı başlangıçta birçok yayınevi geri çevirmiş, Proust *Swann'ların semtinden*'i ancak baskı masraflarını cebinden ödeyerek yayımlayabilmiştir. Yapıtın yayımlanması yazarın ölümünden sonra tamamlanabildiğine göre de gittikçe büyüyen ününün sağladığı zenginlikten hemen hiç yararlanamadığını söylemek bile gerekmez. *Ulysses*'a gelince, yazarına büyük paralar getirmek şöyle dursun, yayım ve dağıtımının bile başlı başına bir sorun olduğu, İngiltere'de ve Amerika'da yasaklandığı, hatta yakıldığı bilinir. Kısacası, ünle satış, dolayısıyla da para arasında sıkı bir bağıntı kurulabilse bile, süredeş oldukları enderdir; kimi yazarların yapıtlarıyla zengin olma olanağına kavuştukları ender durumlar da da, Byron ve Sagan örneklerinin gösterdiği gibi, satışla yazınsal değer arasında dolaysız bağıntı kurmakta zorlanırsınız. Çok satılmanın çok okunmak anlamına gelmediğini de deneyimlerimizden biliriz.

Bütün bunlar sanatçıyla iş adamı arasındaki indirgenmesi olanaksız bir karşıtlığı ortaya koyar: kitleye sundukları ürünlerin doğaları gereği karşıtlaşması bir yana, birincisi olsa olsa ünlü olduğu için, yani ancak ünlendikten sonra zengin olur, ikincisiyse, zengin olduğu için, yani zenginleştikten sonra üne kavuşur. Ancak, kitlenin genel olarak tanıdığı uzlaşımın değer bir yana bırakılacak olursa, ün de, zenginlik de değerle doğrudan bağlantılı değildir genellikle. Konuya kişisel söylen açısından bakalım dersek, bir Byron'la bir Hugo, bir Balzac'la bir Sagan arasındaki uzaklık bile işin içine bir değer ölçütü katmanın saçmalığını kanıtlar. Gene de, saltık bir değerden söz etmek zor olmakla birlikte, kitlelerin belirli değer ölçülerine bağlandığı, yaşanan dönemin yönelimlerinin de bunda bir etkisi bulunduğu söylenebilir. Örneğin zenginliğiyle ünlenmiş bunca kişi arasında yalnızca Vehbi Koç'un, yapıtlarıyla kitleyi coşturmuş

bunca ozan arasında Byron'ın birer söylen-kışıye dönüşmüş olması da bunu kanıtlar: ne Vehbi Koç herhangi bir zengindir, ne Byron herhangi bir ozan.

Ama, Byron'ın değer nesnesi hiçbir zaman öncelikle para, Vehbi Koç'un değer nesnesi hiçbir zaman ün olmadığına, özellikle sanatçının yaşamında iki değer çok ender olarak bir arada bulunduğuna göre, Balzac, zengin ve ünlü olmak için yazdığını söylerken, uğraşının iççağrısına aykırı bir yol mu tutar? Ün ve zenginlik hiçbir zaman gerçek yazın adamının ilk amacı olmamıştır, ama, Balzac'ın yapıtında yansıttığı evren ve yapıt verdiği dönem göz önüne alınınca, soruyu "Evet!" diye yanıtlamak da zordur: XIX. yüzyıl, genel olarak Batı Avrupa ülkelerinde, özel olarak Fransa'da, öğrenimin değişik toplum katmanlarında hızla yaygınlaştığı, süreli yayınların belirli katmanlarda bireylerin günlük yaşamına girdiği, bir de, aynı gelişimlere koşut olarak, romanın yazınsal türler arasında ilk yeri aldığı dönemdir. Yayın ve okur sayısı Voltaire'in çağındakiyle karşılaştırılamayacak oranda artarken, süreli yayınlar da "tefrika" aracılığıyla romanın erişim alanını genişlettikçe genişletir. Böylece, sayıları çok az bile olsa, kimi romancılar yapıtlarının geliriyle yaşayabilecek, hatta zengin olmayı düşleyebilecek duruma gelirler. Balzac da, düşünüyü tam anlamıyla gerçekleştiremese bile, belirli bir dönemden sonra bayağı iyi kazanmaya başlar. Ama ünlü çağdaşı Alexandre Dumas, sonunda her şeyini yitirecek olmasına karşın, oyunları ve romanlarıyla gerçekten önemli bir servet edinir; üstelik, yalnız yapıtıyla değil, yapıtının sağladığı servetle de bir söylen-yazar olmak istediği sezilir. Balzac yapıtlarıyla zengin olmak amacıyla sabahtan akşama, akşamdan sabaha kadar, durup dinlenmeden roman yazarken, Dumas, hızla büyüttüğü işlerin altından tek başına kalkamaz olmuş bir iş adamı gibi, yanında adam çalıştırmaya başlar: kimi romanları için gerekli belgeleri toplar, kimi de, daha sonra elden geçirilmek üzere, kabaca anlattığı olayları kâğıda döker.

Hiç kuşkusuz, bugün pek rastlamadığımız, rastlayınca hem yazınsal, hem törel açıdan, kesinlikle olumsuz biçimde yargılayacağımız bir yöntemdir bu, tek uygulayıcısı da Alexandre Dumas değildir. Ne var ki, hem roman görece yeni bir

türdür, hem de yaşanan dönem büyük bir değişim, dolayısıyla bir bulanıklık dönemidir: bugün Balzac'ın yapıtları gibi hiç duralamadan "yazınsal" diye nitelediğimiz romanlarla Alexandre Dumas'nın yapıtları gibi *populaire* diye nitelediğimiz romanlar arasında pek bir ayırım yapılmaz o günlerde. Yapılırsa da başka ölçütlerle, yazınsal ve düşünsel içeriklerden çok, oluntusal içerikler öne çıkarılarak, yani Balzac'tan ya da Stendhal'den yana değil, Dumas'dan yana yapılır. Zamanla, en azından belirli çevrelerde, bakış açıları değişir, sonraki kuşaklar yüzyılın ilk yarısının bu önemli romancılarını gerçek yerlerine koymaya, dolayısıyla karşıtlıklarını belirlemeye başlarlar, daha da ilginç, kimi ozanlar ve yazarlar, örneğin Baudelaire, örneğin Leconte de Lisle, örneğin Verlaine ve "lanetli ozanlar" diye niteledikleri, örneğin Villiers de L'Isle-Adam ve Huysmans gibi seçkin anlatı yazarları, Dumas'ya, hatta Balzac'a kucak açmış kenter okurları karşılarında görürler ya da karşılarında görmek isterler. Ama Dumas'nın tutumundan bir şeyler kalır: yazınsal ya da düşünsel yapıtı bir tecim nesnesi, yazarı bir tür marka gibi gören, bu nedenle de en büyük önemi tanıtıma ve kişisel söylen üretimine verenlere hep rastlanır. Ataç başta olmak üzere, nice düşünür ve yazarın çok satan kitaplara kuşkuyla bakması bundandır.

Balzac döneminin kuşkulu ölçütleri bugün de sürdüğü için mi? Hayır, Balzac döneminden bu yana, "yazınsal"ın ölçütleri gittikçe belirginleşti, ama, belki biraz da bu yüzden, gerçek yazın okuru hep sınırlı kaldı. Oran toplumdan topluma değişse bile, hiçbir zaman kendi yazarını doyurmaya, doyursa da zengin etmeye yetmiyor. Arada bir, daha çok yazın dışı nedenlerle, sınırı aşıp geniş okur kitlelerine ulaşarak yazarına zenginliğin kapısını aralayan yapıtlar da olmuyor değil kuşkusuz; ayrıntılarını bilmediğimiz bir evrensel kural söz konusuymuş gibi, hemen her yıl böyle birkaç kitap çıkıyor ortaya, kimi zaman yazarının kişisel söyleninden, kimi zaman güncel bir olayla çakışmasından, kimi zaman bizi güncelden koparmasından, kimi zaman eleştirmenin övgüsünden ya da yergisinden, kimi zaman kolaylığından, kimi zaman zorluğundan, kimi zaman yayıncısının tanıtımından, kimi zaman ilk satışların yüksek olma-

sından, kimi zaman yalnızca adından, kimi zaman bayağılığından alıyor hızını; ender olarak da yazınsal ve/ya da düşünsel değeriyle öne çıkıyor. Ama yazınsal nitelik çoğunlukla ikincil ve rastlantısal kalıyor. Ne var ki, satış başarısının yazınsal değerle çakışması bu denli enderken, günümüz toplumlarında paranın kazandığı ölçüsüz saygınlık kenterî yapıtların değerini getirdikleri parayla ölçmeye yöneltiyor. Bulanıklık da her şeyden önce bu çağcıl mantıktan kaynaklanıyor.

Güncelin baskısından sıyrılmak herkesin üstesinden gelebileceği bir şey değil.

Paolo Bilgisizliği

O dönemde renkli televizyon yayınları başlamamıştı daha; üstelik, tek bir kanaldan yayın yapılıyor, yurttaşlar, tanıtımından tartışmasına, her gösterileni baştan sona izlediklerinden, ortak göndergeleri çoğaldıkça çoğalıyor, böylece, en azından söylem düzleminde, yetkeci yöneticilerimizin çok sevdiği birlikberaberlik sağlanmış oluyordu. Ancak, küçük bir sakıncası vardı durumun: bir iki gün televizyon izlemediniz mi, günün ortak göndergelerini bilmediğinizden, toplumsal güncelliğın dışında kalıyor, en sıradan konuşmaları bile anlamakta güçlük çekiyordunuz. O günlerde, televizyonumuz bir de İtalyan televizyonu RAI'nin adını unuttuğım, ama sunucusunu hiçbir zaman unutmayacağımı sandığım bir eğlence izlencesi gösteriyordu. Sunucu, Raffaella Cara (ya da Carra), şöyle böyle bir sunucu değildi, hem izlencenin sunuculuğunu yapıyor, hem şarkı söylüyor, hem dansediyor, güzelliği, becerisi ve baş döndürücü hızıyla izleyenleri kırıp geçiriyordu. Bu nedenle, o dönemde Raffaella Cara'nın ünlendiği ölçüde hiçbir İtalyan ünlenmemişti ülkemizde, büyük Raffaello bile, Leonardo bile, Dante bile ünlenmemişti. Böylece, toplumumuzda İtalya'nın çağrıştırdığı ilk insan Raffaella Cara olduğundan olacak, Boğaz'da bir kahvede, üniversitemizde birkaç konuşma yapmaya gelmiş olan Paolo Fabbri'yle tatlı bir söyleşiye daldığımız bir sırada, arkadaşlardan biri Raffaella Cara'yı beğenip beğenmediğini sormuştu ona. Ama o, oldukça uzun bir süre, küçük gözlüklerinin ardından şaşkın şaşkın bakmıştı yalnızca; sonunda, işittiği adı

hiçbir yüze bağlayamayacağını anlamış, "Raffaella Cara mı? O da kim?" diye sormuştu.

Bugünmüş gibi belleğimde: şaşırıp kalmıştık hepimiz; ilk izlenimimiz de dostumuzun bizimle dalga geçtiği olmuştu. Paolo gibi uyanık, Paolo gibi her şeye ilgi duyan bir İtalyan Raffaella Cara gibi bir "süper" ya da "mega" starı nasıl tanımazdı? Ama dakikalar geçtikçe anlıyorduk ki bizimki gerçekten tanımıyordu Raffaella'yı ya da, hepsi aynı kapıya çıkar, unutmuştu. İşin tuhafı, göstergebilimciler çevresinde, herkes çok iyi bilirdi ki hocası ve çalışma arkadaşı Umberto Eco gibi Paolo da bir ayaklı ansiklopediydi, ilkçağ, ortaçağ, günümüz, Hindistan, Orta Afrika, Güney Amerika, yazın, felsefe, dilbilim, budunbilim, hangi konudan açarsanız açın, ekleyecek bir şeyleri bulunurdu her zaman. Düşünsel yaratıcılığına da diyebilecek yoktu, Greimas'ın, ünlü seminerlerinde, karmaşık bir sorun çıktığı zaman, önce ona dönerek "Paolo, düşün üreticisi, sen ne diyorsun?" diye sorduğuna, onun da çözümü ustalıklı belirleyiverdiğine birkaç kez tanık olmuştum. Yazmakla başı pek hoş değildi ya Paolo böyle bir adamdı. Böyle bir adamdı, ama Raffaella Cara'yı tanımıyordu! Her birimiz bir başka yanını anımsatmaya çalışıyorduk Raffaella'nın, ünlü şarkılarının adlarını verenlerimiz bile çıkıyordu, ama o şaşkın şaşkın bakıyordu yalnızca. Sonunda, hangi ayrıntı üzerine, unuttum, hafiften gülümsemişti, "Evet, öyle bir hanım olacaktı", demişti. Kesin konuşmak istemiyordu ya birkaç yıl önce, rastlantı sonucu, televizyonda böyle bir kadın gördüğünü anımsar gibiydi.

Ben dostumuzun bizi hoşnut etmek için böyle konuşup konuşmadığını düşünürken, genç arkadaşlarımızdan biri Berke'ye doğru eğilmiş, "Hocam, bana öyle geliyor ki Rossi'yi de bilmez bu adam", demiş, Berke de, dakikasında, Rossi'yi nasıl bulduğunu sormuştu Paolo'ya. Paolo'ysa, yüzünde çocuksu bir arılık, soruyu soruyla yanıtlamıştı bir kez daha: "Rossi kim?" Paolo'nun bir sporcu görünüşü vardı, sıkı bir yüzücüydü. Ama ülkesinin en ünlü, en renkli futbolcusunu bilmiyordu. "Atma, dalga geçme!" diye sıkıştırıyorduk. "Gerçekten bilmiyorum", diyordu. Yalan söyleyecek değildi ya.

Paolo ve benzerlerinin çevresinde başka bilgisizlerle de çok karışlaştım. Kimi zaman en bilinmeyecek şeyleri biliyor, kimi zaman da öncelikle bilinmesi bekleneni, ortada, gözler önünde olanı bilmiyorlardı.

İyi de neden? Bu adamlar kendi dar çevrelerinden çıkar çıkmaz at gözlükleri mi takıyorlardı, yoksa Raffaella Cara'yı, Rossi'yi, hatta Ronaldo'yu bilemeyecek ölçüde ilgisiz, kör, züppe ya da çağdışı mıydılar? Yanıt vermek zor. Dostlarımın bilim adamı ve düşünür kişiliğiyle çelişmekle birlikte, ilgisizlik de, körlük de, züppelik de, çağdışılık da girebilir işin içine. Hiç kuşkusuz, dün Rossi ve Raffaella, bugün daha nice benzerleri kitlelerden büyük ilgi gördüğüne göre, Batı ülkelerinde de bizim gibi insanlar çoğunlukta. Önemli olan dostlarımın nasıl olup da bu denli kör, bu denli bilgisiz kalabildiklerini ve kendi toplumlarında nasıl yaşayabildiklerini bilmekte. Bir düşünün, Türkiye'de yaşıyorsunuz, ama ne İbrahim Tatlıses'i biliyorsunuz, ne Sibel Can'ı, ne Hakan Şükür'ü! Gülerler adama! Daha da kötüsü, örneğin Hakan Şükür konusundaki bilgisizliğinizi bir ulusal futbol maçı sırasında ortaya koyacak olursanız, hemen oracıkta linç edilmeniz küçümsemeyecek bir olasılıktır.

Tanrı'ya bin şükür, benim için böyle bir tehlike yok: bu yaşımda bile, değil tuttuğum takımın ünlü oyuncusu Hakan Şükür, Beşiktaş'tan ve Fenerbahçe'den birkaç oyuncunun adını sayabilecek durumdayım; gerekirse, Aziz Yıldırım ve Vefa Küçük gibi yönetici adları bile çıkarabilirim cebimden. Öteki dal konusunda da bayağı donanımlıyım: Sevda Demirel mankenlik mi yapar, şarkıcılık mı, dansçılık mı, orasını hiçbir zaman öğrenemedim, ama başından geçen silikon patlamasından da, suçüstü olayından da haberim var. Yaptıkları hiç mi hiç ilgimi çekmemekle birlikte, daha başkalarını, süperstar Ajda'yı, Avşar kızı Hülya'yı, dünün Minik Serçe'si, bugünün büyük divası Sezen Aksu'yu, İbrahim Tatlıses'i, sanat büyükelçimiz ve ulusal kahramanımız Tarkan'ı da biliyorum. Ülkesinin futbolcu ve sanatçılarını tanımayan bir yurттаş olduğumu hiç kimse söyleyemez. Kısacası, hiç değilse bu konuda, Batıdaki benzerlerimden kat kat üstün olduğumu kesinleyebilirim.

Bununla birlikte, biraz da Paolo'ya verdiğim değerin ve duyduğum sevginin etkisiyle, ülkemizin bu çok ünlü kişilerinin yaşam ve yapıtlarını tanımanın bana neler kattığını, tanımamanın benden neler eksilttiğini sorgulamaya başladım mı üstünlüğümden kuşku duymaya başlıyorum. Öyle ya, bayan Sevda Demirel'in başına gelen silikon ya da gözaltı olayını bilmemin yaşamıma, duygu ve düşünce evrenime bir şeyler kattığını söyleyecek olsam, herkesten önce, elde kamera, Sevda Demirel'in ardından koşanlar güler bana. Öfkeli medyum Memiş'le kekeme medyum Keto'nun kavgasını izlemek konusunda da böyle. Dahası, ülkemizin insanların korkunç sorunlarla boğuştuğu bir dönemde bu türden sorunlara zaman ayırmanın bir tür sapkınlık olduğu bile söylenebilir. Ne olursa olsun, herkesin kendi ortamına ve kendi yetişimine uygun bir sanat tükettiği, bu açıdan, hiç kimseyi küçümsemeye hakkımız bulunmamakla birlikte, Sibel Can'ın, Tarkan'ın ya da Tatlıses'in ürettiği türden bir "sanat"ın, eğer yalnızca bir gözlem nesnesi olarak ele alınmıyorsa, bir Ferit Edgü'nün, bir Demir Özlü'nün, bir Adalet Ağaoğlu'nun ya da bir Başaran'ın duygu ve düşünce evrenine şu ya da bu yönden bir şeyler katabileceğini düşünmek için anadan doğma bön olmak gerekir. Bu arada, ister harcanan zaman açısından bakalım, ister düşünsel ve güzelduyusal eğilim açısından, bu tür üretimlere ilgimiz arttıkça, Kafka dünyamızdan çıkıp gider, Dostoyevski, Nazım Hikmet, Sait Faik, Dağlarca, hepsi bizi bırakıp gider, daha doğrusu biz bırakırız onları. Sevme ve anlama yetimiz çok geniş olabilir, ama her türlü tutarsızlığı içinde barındıracak ölçüde geniş değildir. "Ben hem *Alemdağ'da var bir yılan*'la, hem "Şıkıdım şıkıdım" şarkısıyla coşabiliyorum", diyebiliyorsanız, beğeninizi sorgulamanız gerekir.

Öyleyse, Paolo'nun bilgisizliği karşısında bir üstünlük değilse, bu bilgiyi bunca zaman ne diye sakladım ki ben, ne diye her gün biraz daha zenginleştirdim ki? Evet, ne diye? Televizyon gediklilerinin söyledikleri gibi, zor bir soru, insan yanıt bulamıyor önce, suçlu gibi önüne bakıyor. Ama, düşünüyorum da, ben kendi payıma, bu bilgileri edinmek ve sürdürmek için hiçbir çaba harcamadım. Herkes gibi beni de dört bir yandan

şarkıcılara, göbek dansçılarına, mankenlere, futbolculara ilişkin bilgilerle donatıyorlar. Renkli basının çoğu sayfaları bu kişilerle dolu, renkli kutu bu kişilerin ürünleri kadar, hatta ürünlerinden de fazla, aşklarının, kaçamaklarının, kavgalarının öyküsünü anlatıyor, kalçalarının ya da göğüslerinin görüntülerini sunup duruyor bana. Cumhurbaşkanımız kendilerine devlet sanatçısı sarını veriyor. 16 Ocak 2000 günü, sabahtan gece yarlarına kadar, bir süredir Türkiye'ye giremeyen şarkıcı Tarkan'ın şanlı bir kahraman olarak yirmi sekiz günlük bedelli askerliğini yapmaya gidişini ayrıntılarıyla izledik. İstanbul'da yediği son yemeğin ıspanaklı börek olduğunu da öğrendik, Malatya'da ilk izin saatlerini otelde ailesiyle geçirdiğini de, yirmi sekiz günlük kutsal vatan borcunu "çakı gibi" ödedikten sonra, İstanbul'da ilk işinin hamama gidip bir temiz keselenmek olduğunu da. "Beğenmediysen, izlemeseydin!" diyeceksiniz. Demesi kolay: adamlar günün en önemli toplumsal ve ekonomik haberlerini yarıda kesip de iletiyorlardı bu mutlu olayları bize, her yarım saatte bir de yineliyorlardı. Görenler de görmeyenlere anlatıyordu.

Evet, dostum Paolo için "O da biraz televizyon izleseydi!" demeye benzemez bu iş. Paolo isteseydi, Cara'ya da, Rossi'ye de kolaylıkla erişebilirdi. İstemedi, başka şeyler çekiyordu ilgisini, başka türden gazeteler ve dergiler okudu, arada sırada da olsa, başka türden televizyonlar izledi. Seçme olanağı vardı. Benim onun yaptığını yapmama, Seveda Demirel'den, Tarkan'dan, İbo'dan ya da Keto'dan kaçmama olanak yok: şu İstanbul'da otuz televizyon birden yayın yapıyor belki; ancak, buna bir değişiklik denilebilirse, yalnızca dizileri değişiyor, geri yanı hep aynı, hangisini açsanız, aynı görüntüleri, aynı yorumları buluyorsunuz. Gazeteler de öyle. Hiç bakmamak, hiç okumamak da var kuşkusuz. Ben de oturup İbo Show ya da Televole izlemiyorum; renkli kutu gibi renkli basına da özel olarak zaman ayırmıyorum. Ama sokakta rastladıklarımın telefonda konuştuklarına, herkes onlardan sözediyor, onları renkli kutudan ve renkli basından alıp şu ya da bu biçimde bana aktarıyorlar; "Anamal bunu böyle istiyor!" deyip çıkacağım ya düzeyi bu denli düşürmenin anamala ne kazandıracağını, anamalin bu renkli tekdüzelikten ne bekleyebileceğini bilemi-

yorum. Paolo'nun ülkesinde anamal daha mı güçsüz? Hayır, tam tersine; ama, nedeni ne olursa olsun, şimdilik tek biçimliliği bizimkiler gibi kararlılıkla seçmediği, buna pek gerek de duymadığı kesin.

Uzun sözün kısası, ben Paolo kadar şanslı değilim.

Sık sık duyuyoruz, "Bunlar ülkemizin gerçeği!" diyorlar bize. "Halk bunu istiyor!" diyorlar. Çok eski bir kandırmacadır bu, gene de yuttuk diyelim, özellikle böyle konuşanların yardımıyla, Tarkan'ın, Sevdâ Demirel'in ya da Banu Alkan'ın ülkemizin gerçeği, hatta onuru olduğunu, halkın da onları istediğini varsayalım. Ama, bu durumda bile, kendilerine çok renkli gazetelerde ayrılan yerleri, çok renkli kutularda ayrılan süreleri toplumsal, siyasal, ekonomik olaylara ayrılan yer ve sürelerle karşılaştırır da bu ülkenin en büyük ve en önemli gerçeğinin pop ve arabesk şarkıcıları, göbek dansçıları, mankenler ve sporcular olduğunu kesinlemek zorunda kalırsak ne olacak? Savımızın korkunç bir indirgemeden, gülünç bir çarpıtmadan başka bir şey olmadığı çıkmayacak mı ortaya? Türkiye'de renkli basın ve renkli kutunun çoktan işlev değiştirdiği anlaşılmayacak mı?

Anlaşılabacaktır kuşkusuz. Anlaşılması için uzun boylu karşılaştırmalar yapmaya da gerek yoktur. Renkli kutunun paralı askerleri gene de önlemlerini alıyorlar. Eleştirinin kimlerden geleceğini bildikleri için mi, yoksa kendi dar ve değişmez çevrelerinin ötesinde, başka duyarlıklar, başka düşünceler, başka beğeniler, başka yaşam biçimleri bulunduğunu sezinleyip de buna katlanamadıkları için mi, bilinmez, kimileri, şu son günlerde, etkinliklerine bir de aydın düşmanlığını eklediler, ellili yılların Fransa'sının ünlü faşisti Poujade gibi, aydını düşman bir sınıf gibi değerlendirerek onu "adam etmek" istiyor, ama, imgelemleri burunlarını aşmadığından, dolayısıyla bir insanın gerçekten severek Beethoven ya da Mozart dinleyebileceğini, gerçekten severek, gerçekten anlayarak Proust, Joyce, Foucault ya da Derrida okuyabileceğini bir türlü uslarına sığdıramadıklarından, aydını ancak bir züppe olarak tasarlıyor, gizli gizli çiğköfte yiyip gizli gizli İbrahim Tatlıses dinlediğini söylüyorlar. İyi, güzel de aydınlar bu ülkeye gökten in-

mediler ki! Hiç kuşkusuz, renkli basın ve renkli kutunun yıldızları gibi yerlerinde sayacak değiller: aydın okumuş, yazmış, çizmiş, kendini geliştirmiş, önüne konulanla yetinmeme, burnunun dibinden ötesini de görme ve anlama yetisini kazanmış kişidir her şeyden önce, lahmacunu da bilir, çiğköfteyi de, menemeni de; canı isterse yer, istemezse yemez. Kimseye düşman değildir, kimsenin ününde ya da parasında gözü yoktur.

Ama, hele renkli kutunun tosunlarıyla karşılaştıkça, Paolo'nun dingin bilgisizliğini kıskanmaması çok zor.

Işık ve Anahtar

Genel olarak yazın, özel olarak ve özellikle de romanla nesnel gerçeklik arasında koşutluk kurmak oldukça eski bir alışkanlıktır. Yazarlar çok yapar bunu. Örneğin Balzac koşutluğu abarttıkça abartarak nerdeyse romanla gerçeği özdeşleştirecek, daha doğrusu romanı gerçeklik konusunda nesnel bilgi gibi gösterecek kadar ileri götürür, *İnsanlık Güldürüsü*'nün ünlü "Önsöz"ünde, başkenti, illeri ve köyleriyle tüm XIX. yüzyıl Fransa'sının tarihini yazmayı amaçladığını kesinledikten sonra, "Fransız toplumu tarihçi olacaktı, bense yalnızca yazman", der. Böylece, aynı zamanda, "kusur ve erdemlerin bir dökümünü yaparak, belli başlı tutku olgularını bir araya getirerek, kişilikleri çizerek, toplumun başlıca olaylarını seçerek, birçok bağdaşık kişiliğin özelliklerini bir araya getirip tipler oluşturarak" gerçeği bir ölçüde dönüştüren büyük bir düzenleme ve kurma işlemini gerçekleştirmek de söz konusudur ya romancının başlıca işi tarihi olabildiğince doğru bir biçimde yansıtmakmış gibi görünür. *İnsanlık güldürüsü*'nü oluşturan anlatıları "töre incelemeleri", "felsefesal incelemeler", "çözümsel incelemeler" diye üç ana bölüm içinde sunması da bundandır. Böylece, tarihçiliği hayranlık duyduğu Walter Scott'tan çok daha ileri götürür. Kendisi gibi Walter Scott hayranı olan çağdaşı Alexandre Dumas'nın da bir ara tüm Fransa tarihini bir dizi romana dökmek istediği söylenir. Dumas düşünün çok gerilerinde kalır, ama Fransa'da yayımlanmış tüm tarihsel romanlar ele aldıkları dönemlere göre sıralanacak ol-

sa, belki de tüm Fransa tarihiyle örtüşen bir bütüne ulaşılabilir.

Yalnızca Fransa'da değil, birçok Batı ülkesinde de az çok böyledir. Bugün de çok sayıda tarihsel roman yazıldığını, oldukça geniş bir okur kitlesinin tarihsel olarak nitelenen romanları öteki romanlara yeğ tuttuğunu, yeterince bilinmediğini düşündükleri kimi gerçekleri onlarda aradıklarını biliyoruz. Romanın gerçeğe uygunluğu yalnızca tarihsel romanlarda da aranmıyor. Ne tür bir roman yazmış olursanız olun, eleştirmenlerin en az yüzde yetmişi romanınız gerçeğe uygun olsun istiyor, kendisinin gerçek diye bildiğinden en ufak sapma gösterince de hemen çiziyor altını, yapıtınızın değersiz ya da tutarsız olduğunu kesinliyor. Politikacının değişik saptırmacalarla gerçeği tersine çevirmesi kimseyi fazla rahatsız etmiyor, bilim adamlarının gününü çoktan doldurmuş yöntemlerle geçersiz bilgiler üretmesi karşısında kimsenin sesi çıkmıyor. Ama, söylediğimiz gibi, romancı beklediğimize ters düşen bir yorum getirdi mi, başta eleştirmen olmak üzere, herkesin tepesi atıyor.

Öyle anlaşıyor ki kimileri genel olarak yazını, özel olarak ve özellikle de romanı ayrıcalıklı bir bilgi dalı olarak görüyor, insan ve dünya konusunda en doğru, hatta en yeni bilgileri ondan bekliyor. Tutarlı gözlemleriyle haklı bir saygınlık kazanmış değerli yazar Hasan Pulur da, "Salkım Hanım'ın Varlık Vergisi" başlıklı yazısında (*Milliyet*, 24.11. 1999), "ANAP milletvekili Yılmaz Karakoyunlu, bu romanı yazarak, tarihe hizmet etmiştir, şimdi ise sırada, bu ölçüde olmasa bile, yine Türkiye'nin ayıbı olan bazı olaylar vardır; mesela 'Banker Faciası', mesela 'Hayali İhracat Soygunu', mesela 'Hanedan'ın Önlenemez Yükselişi', mesela 'Özelleştirilen Bankaların İhalesine Fesat Karıştırılması' gibi..." derken bu gözlemi doğrular görünüyordu; eski bir eleştirmenimiz "Çukurova'nın, Orta Anadolu'nun, Batı Anadolu'nun romanları yazıldı, Karadeniz'in, Güney Doğu Anadolu'nun romanları ne zaman yazılacak?" türünden sorular sorarken, gene bu gözlemi doğruluyordu; Kemal Tahir'se, Hilmi Yavuz'un bir yazısından öğrendiğimize göre, Türk gerçekçi romanının "kendi yasaları içinde, salt tarihte, sosyolojide, felsefede, ruhbilimde değil, fizik, kimya gibi deneye dayanan

bilimlerde bile bilimin vardığı son çizgileri, gene bu bilimlerin gelişme kanunlarının imkânlarıyla aşmaya çalışmak zorunda" olduğunu söylerken, yalnızca bu gözlemi doğrulamakla kalmıyor, romanı tüm bilimlerin öncüsü olarak tanımlıyordu. Breh ki breh!

Bu gözlemler romancı için gerçekten göğüs kabartıcı gözlemlerdir. Yazının bir tür bilgilenme kaynağı olduğu da doğrudur. Bakmayı, görmeyi öğretir bize, kendimizi ve ötekini tanımamızı sağlar. Tarih konusunda, çevremizde olup bitenler konusunda somut ve geçerli bilgiler verdiği de olur. Örneğin, başta Karl Marx olmak üzere, birçok düşünür Balzac'ın içinde yaşadığı toplumun yapısını ve yönelimlerini döneminin uzmanlarından daha doğru yorumladığını söyler bize. Ben de, kendi payıma, XIX. yüzyıl Fransa'sını tanıma konusunda *İnsanlık güldürüsü*'nden çok yararlandığımı, hatta, gerekli ayrımları göz önünde bulundurmak, bu bilginin dolaylı bilgi olduğunu hiçbir zaman unutmamak koşuluyla, en çok *İnsanlık güldürüsü*'nden yararlandığımı söyleyebilirim. Ne var ki, eski bir yazımda da söylediğim gibi¹, "fizik, kimya gibi deneye dayanan bilimlerde bile, bilimin vardığı son çizgileri, gene bu bilimlerin gelişme kanunlarının imkânlarıyla" aşmak gibi güç ve devrimsel bir görevi orta ikiden ayrılma romancıların omzuna yüklemeye kalkmak gülünçtür; romanın sağladığı bilgi bilimin, tarihin, gazetecinin sağladığı bilgiyle aynı türden değildir; roman, tüm sanat yapıtları gibi, bizi hep ona gönderir gibi görünse bile, dünyanın gerçeği yanında (çoğu zaman da karşısında) kendi bağımsız gerçeğini kurar, onunla iç içe girmiş gibi görüldüğü zaman bile dışında kalır onun, bağıntıları dolaylı ve dolambaçlı bağıntılardır. *İnsanlık güldürüsü*'nün kişilerinin çokluğunu ve çeşitliliğini vurgulamak için, Balzac'ın nüfus kütüğüyle yarıştığı söylenir, ama toplumunun nüfus kütüğüyle yarışmanın aynı zamanda onun toplumu ve tarihiyle de yarışmak ve kendi özgül nüfus kütüğü, kendi özgül tarihi, kendi özgül toplumuyla onun dışında kalmak olduğunu unutmamak gerekir.

1 Bkz. T. Yücel, "Roman ve bilim", *Yazının sınırları*, İstanbul, YKY, s. 47.

Bu nedenle, roman, en azından roman niteliğini koruduğu sürece, doğrudan doğruya gerçeğe götürmez bizi; olsa olsa, Roland Barthes'ın dediği gibi, ona sorular sorar; daha doğrusu, kafamızda ona ilişkin sorular uyandırır, onu sorgulamamızı sağlar. Belki de romanların bize dünya konusunda verdiği bilgi kafamızda uyandırdıkları sorulara verdiğimiz yanıtlardır. Bu nedenle, Balzac'ın *İnsanlık güldürüsü*'nde XIX. yüzyıl Fransız toplumunun töreleri konusunda verdiği bilgileri (ya da kafamda yarattığı soruları) toplumun yaygın töreleriyle fazla bir ilgisi bulunmayan bir yapıttan, diyelim ki Ferit Edgü'nün *İşte Deniz, Maria*'sından süzülen bilgilerle (ya da kafamda yarattığı sorularla) aynı düzlemde ele alabilirim, ama Balzac'ın çağdaşı olan tarihçilerin, diyelim ki Augustin Thierry'nin, diyelim ki Alexis de Tocqueville'in, diyelim ki Jules Michelet'nin tarih yapıtlarıyla aynı düzlemde ele alamam. Benden XIX. yüzyıl Fransa'sının tarihi üzerine bir konuşma yapmam istenir de yalnızca, hatta öncelikle *İnsanlık güldürüsü*'ne dayanarak konuşursam, gülünç olurum, ama yalnızca Michelet'ye dayanırsam, olsa olsa kaynakçamın sınırlı kaldığı söylenir. Bu nedenle, "Banker Faciası" ya da "Hanedan'ın Ölenemez Yükselişi" üzerine roman yazmak onlar konusunda nesnel bilgi vermek değildir: bu olaylar konusunda kafamızda sorular yaratır, bizi ürpertir, silkeler, daha geniş, daha nesnel bilgi edinme isteğini yaratır, ama o kadar.

Öyleyse, en azından bizim ülkemizde, yazından doğasına uygun olmayan işlevler beklenmesi nereden kaynaklanıyor? Ülkemizde doyurucu nitelikte tarihsel ve toplumbilimsel araştırmaların azlığından mı? Bağlandıkları uzmanlık dallarına ve bulundukları yerlere bakılınca, bize ülkemiz, toplumumuz ve tarihimiz konusunda en doğru, en nesnel bilgileri sağlaması gereken kişilerin küçümsenmeyecek bir bölümünün yakın tarihimizi bile kendi düşüncüleri doğrultusunda indirgeyip soyutlayarak yaşanmış gerçekleri tanınmaz duruma getirmelerinden mi? Okurlar bilim adamlarımızdan çok yazın adamlarımıza mı güveniyorlar? Kulağımızı görmeleri için ille de tersinden göstermemiz mi gerekiyor? Belki de. Ancak, Hasan Pulu'ru konunun dışında tutarak belirtelim, Kemal Tahir örneğinin de gösterdiği gibi, ülkemizde yazınsal bilgiyle bilimsel bilgiyi birbi-

rinden ayıramayanlar hiç de az değil; kimi saygın romancılarımızı ve eleştirmenlerimizi de bunlar arasında saymak olanaklı. Ama kimilerimize bu da yetmiyor: her türlü siyasal eylemi de romancının ya da ozanın üstlenmesini istiyor, örneğin Che Guevara gibi marksçı bir eylem adamı olmadı diye Dadaloğlu'nu içinde yaşadığı kurulu düzeni savunmuş olmakla suçluyorlar.

Kapısının önünde düşürdüğü anahtarı beş metre ötedeki sokak fenerinin altında arayan, anahtarını neden düşürdüğü yerde aramadığı sorulunca da "Işık burada!" diyerek aramasını kaldığı yerden sürdüren sarhoş gibi.

*Salaklık Üstüne Deneme
ya da
Onu Yukarıda Arayın*

Parlez les premiers, Messieurs les
idiots.

Jacques Rigaut

Romain Gary, son yapıtı *Kral Salamon'un bunalımı*'nda, başka şeyler yanında, saçmalığı -ya da, edimle öznesini kaynaştıran bir terimle, salaklığı- da çok güzel işler. Ama, en azından ilk bakışta, önemli bir çelişkiyi gözden kaçırıyormuş gibi bir izlenim uyandırmak ister. Böylece, hem kavramı sıradan bir insanın, kapıcı Monsieur Tapu'nün kişiliğinde somutlaştırır, hem de, bıyık altından gülerek ya da sinirden dudaklarını çığneyerek, yücelttikçe yüceltir onu. Romanın unutulmaz anlatıcısı Jeannot "Bir salakla, şöyle gerçek bir salakla karşılaştım mı bir coşku ve saygıdır dolar içime", der; bu saygının da bir tür "ölümsüze tapınma" olduğunu söyler. Bu kadarla da kalmaz, "Salakların krallarının monarşisi monarşilerin en eskisidir", diyerek zamanda eskilik ve süreklilikle, uzamda yükseklik ve ağırlıkla donatır onu. Kısacası, tanrısal düzlemde de, dünyasal düzlemde de salaklığı en yüksek, en erişilmez basamağa oturtur.

Söylemek bile fazla, salaklığı tanrılara ve krallara yaraşır bir nitelik gibi göstererek onu daha çarpıcı bir biçimde alaya

alır Romain Gary. Bu yöntemi ilk kullanan sanatçı da değildir. Örneğin Georges Brassens de ikide bir salaklığın sürekliliğinden, her kralın bir sonu varken, salakların kralını tahtından indirmenin olanaksızlığından sözeder. Ama Romain Gary biraz daha açıktır bu konuda, salaklığın ne, salağın kim olduğunu da söyler bize; daha doğrusu, Jeannot'ya söyletir: "Bir açıklaması vardır her zaman, neyin nereden çıktığını bilirsin", diyerek göz kırpar bize Jeannot, ya da "Dünyayı aydınlatan Salaklık'sa, her şeyi biliyorsun, her şeyi anlıyorsun demektir", diyerek. Demek ki, Romain Gary'ye göre, salak, tıpkı kapıcı Tapu gibi, her şeye bir açıklama getiren kişidir, salaklıksa, her şeyi açıklamak, daha doğrusu, her şeyi açıklamak savında olmak.

Bu tanımlar kafamızı karıştırır ister istemez: alay malay, deneyimlerimizle çelişen bir tanım karşısında bulunduğumuzu sezinleriz. Hele sözlüğümüzü açıp da "aptalca ve beceriksizce davranan bir kimsenin niteliği" türünden kokmaz bulaşmaz bir tanımla karşılaştığımız zaman.

Hiç kuşkusuz, salaklık tanımlanması kolay bir kavram değildir. Roland Barthes'a bakarsanız, betimlenmesi bile olanaksızdır: "En yüce güzellik gibi salaklık da dile gelmez (betimlenemez)." Bir kez, çoğu dillerde, bu arada bizim dilimizde, kavramın çevresinde dönenen sözcüklerin çokluğu kafamızı karıştırır: kimi nesnel biçimde olguyu yansıtır görünür, kimi olgunun yanında olguya ilişkin bir değer yargısı da içerir; kimi ağırlığı tutum niteliğine verir, kimi öznenin durumuna, kimi şu, kimi bu özelliğine; öyle ki, her biri kavramın belirlenmesine az çok bir katkı sağlasa bile, bütüncül bir tanıma ulaşmak çok zor görünür. Hele sözlüğü açıp da "yeri ve değeri olmayan" ya da "mantığa aykırı" gibi olgunun çok berilerinde kalan, güdük tanımlarla karşılaşıncı, ister istemez düş kırıklığına uğrar, kavramı belirten sözcüklerin yapısının ya da kökeninin bile sizi bu tanımlardan çok daha iyi aydınlatacağını düşünürsünüz. Örneğin "saçmalamak", "dağıtmak" ve "salaklık" sözcükleri uzun boylu bir araştırmaya gerek kalmadan, saçmalığın öncelikle bir dağılma, bir kopma, bir akma olgusunu, dolayısıyla bir bağıntı yokluğunu, dolayısıyla, Jean-

not'unun söylediğinin tersine, bir açıklama olanaksızlığını esinler bize.

Denilebilir ki Malraux'nun, Sartre'ın, Camus'nün, her biri kendi doğrultusunda, yıllar ve yapıtlar boyunca geliştirdikleri "saçma" ya da "uyumsuz" düşüncesi de insanla evren arasındaki indirgenmez karşıtlığın saptanmasına, yani tutarlı bağıntı yokluğuna, yani açıklama olanaksızlığına dayanır. Camus "Anlamak birleştirmektir", derken, bunu vurgular, gerçek açıklamanın iki ayrı nesne ya da kavram arasında tutarlı bir bağıntı kurmaya bağlı olduğunu söylemek ister. Öyleyse? Öyleyse Romain Gary bir kez daha tanımını tersinden yaparak salaklığın bir başka yanının, gözüpekliğinin, daha doğrusu küstahlığının altını çizer: salaklık, gerekli mantıksal koşulları yerine getirmeden, her şeyi her şeye bağlamaktan, her şeyi her şeyle açıklamaktan çekinmemektir. Bir tahtası eksiktir her zaman, ya da fazladır; "Budalanın alışılmış eğilimlerinden biri de tüm hayvanı tek bir kemik aracılığıyla yeni baştan kurmaktır; yalnız, Cuvier'den farklı olarak, bunu yanlış bir veri üzerinde yapar; söz konusu kemik başka bir türün kemiğidir", derken, Montherlant da bu görüşü doğrular.

Ama, bana sorarsanız, hep alay düzleminde bile kalsak, salaklığı böyle karşıtıyla tanımladıktan sonra, onun krallara, hatta tanrılara yaraşır bir özellik olduğunu önermesini de tersinden anlamamızı istemek gerçeğe yan çizmek olur. Çünkü salaklığın yanlış bağıntılarla temelsiz açıklamalar getirme özelliği yükseklerde, seçkin kişilerin sözlerinde ve davranışlarında boy atmaması için ussal bir neden değildir. Tam tersine, her şeyi her şeye bağlayıp her şeyi her şeyle açıklamak, öncelikle, bize tanınmış olan ya da bizim kendimize tanıdığımız bir "yetke"nin ayrıcalığıdır: bilim adamı, düşünür, hatta ozan en küçük kesinlemeyi temellendirmek için bin bir dereden su getirirken, kimileri o tepeden inme yetkeyi mantığın ta kendisi, her türlü bağıntının belirleyicisi olarak görür, Monsieur Tapu'nün yaptığı gibi, güvenle, hiç kuşkuya kapılmadan, hatta söylediklerine bir gizlem havası vererek kesinlerler her zaman: "De Gaulle Cezayir'i verince, neler olacağını hemen anlamıştım, hem de haklıydım, biz oradayken Cezayirliler sekiz milyonu, biz çıkalı yir-

mi milyon oldular. Ne demek istediğimi anlıyorsunuz. Sustuk, kestik sesimizi, yoksa soykırımcılıkla suçlanırsınız, ama yirmi milyon oldular işte, görüyorsunuz de Gaulle'ün yaptığını, bundan sonra olacakları da. Ben Mareşal Pétain'den yanaydım, bir ak-rabam da bolşeviklerle savaşırken öldü, kolay kolay yanılmam ben."

Hiç kuşkusuz, Monsieur Tapu'de olduğu gibi, sürekli bir koşul, güncel deyimle, "bir yaşama biçimi" değildir salaklık, kimilerinin yaşamında arada bir belirir, kimilerinin uslamla-malarında Camus'nün "atlama" ya da "sıçrama" dediği şey süresince; ama, yalnız bir yerde, yalnız bir an için bile olsa, ussal dışlaması nedeniyle, *düşünce* düzleminden çok, *düşüncü* düzleminde gelişir; bir başka deyişle, bilimden, felsefeden, sa-nattan çok, göksel ya da yersel inançlarda, yani dinsel ya da siyasal öğretilerde boy gösterir. Bu özelliğiyle, düşünülenin tersine, bir ucu hep yukarıdadır saçmanın; bu nedenle, onu yukarıda, hep daha yukarıda aramak gerekir. Evet, belki çev-reye egemen olma, başkalarına yön verme tutkusu salaklığın ya da saçmalığın en güçlü iççağrılarının biri olduğundan, belki de, tersine, çevreye egemen olma, başkalarına yön ver-me tutkusu kişiyi doğal olarak saçmalığa (ya da salaklığa) yö-nelttiğinden, saçmalık (ya da salaklık) her şeyden önce bir üstyapı olgusudur. Flaubert'in yıllar boyunca, yüzlerce yapıt tarayarak hazırladığı saçmalıklar derlemesi olan ünlü *Le Sotti-sier*'sini şöyle bir elden geçirirseniz, görürsünüz: en olmaya-cak zırvaları yüksek yöneticiler, yüksek din adamları, ünlü fi-lozoflar üretir.

Bu bakımdan, Jeannot, salaklık konusunda, "Ben bu işin kaynağında hiç kötülük düşünmeden dalgasını geçen biri bu-lunduğunu düşünüyorum daha çok, öylece çıkıvermiştir işte, güldürgenlik doğuvermiştir", derken, dostu Chuck daha haklı görünür: bir kez, "Salaklık oluşsun denilmiş ve dünya oluşu-vermiş", diyerek hem iyice evrenselleştirir, hem de en yukarı-ya bağlar onu; ikincisi, "Sorbonne'da salaklık üstüne bir tek tez bile yok, Batı düşüncesinin çöküşünün açıklaması işte bu-rada yatıyor", diyerek hem salaklığın (ya da saçmalığın, ya da dangalaklığın, hepsi aynı kapıya çıkar) tarihi yönlendiren bü-

yük bir güç olduğunu, dolayısıyla daha çok bir üstyapı verisi niteliği taşıdığını, hem de onu yalnızca güldürgenlik olarak anlamadığını gösterir. Değildir de. Hitler belki de yüzyılımızın en büyük saçmalık üreticisi, en görkemli salağıdır, ama güldürmez. İdam cezasını hiç ilgisi bulunmayan bir alana: ekonomiye bağlayarak idama yargılı gençler konusunda “As-mayalım da besleyelim mi?” diyen devlet başkanı da güldürmez. Toplumlarına yön veren nice saçmalık üreticileri, özle-rinde gülünç olsalar bile, insanları güldürmek için değil, ya-şamlarını yönlendirmek için saçmalık dizgeleri oluşturmuş-lardır.

Ama Chuck’ın Batı düşüncesinin çöküşünü Sorbonne’da salaklık üstüne tez yapılmamış, bir başka deyişle salaklık ol-gusu üstünde tutarlı ve kapsamlı bir biçimde durulmamış ol-masına bağlayan görüşü tartışılabilir. Öyle ya, “Salaklık oluş-sun denilmiş ve dünya oluşuvermiştir” savının doğru olduğu varsayılırsa, adı öyle konulmamış bile olsa, tüm insanlık tari-hinin üç aşağı beş yukarı salaklığın tarihiyle özdeşleştiği ke-sinlenebilir. Öte yandan, tarihçiler, toplumbilimciler, vb., belki de kendilerini araştırma nesneleriyle gereğinden fazla özdeş-leştirdiklerinden, salaklığın tarihini hiçbir zaman açık ve do-laysız bir biçimde ele almamış olsalar bile, Cervantes’ten Dos-toyevski’ye, Rabelais’ten Kafka’ya, Shakespeare’dan Iones-co’ya, nice büyük yazın adamı bize saçmalığın görkemli tab-lolarını sunup durmuştur. Ama Flaubert bu konuda herkesi geride bırakır. Bilindiği gibi, *Madame Bovary*’nin unutulmaz kişilerinden eczacı Homais, küçük tinsel ve özdeksel üstün-lükler ardından koşarken, üstlenmeye kalktığı en yüce ilkeleri bile dakikasında saçmalığa dönüştüren bencil ve çıkarıcı salak-lığın canlı örneği olarak çıkar karşımıza. Yazarın yıllarını ver-diği *Bouvard ile Pécuchet*’yse, bir anlamda, saçmalığın dolaylı tarihi olarak nitelenebilir.

Bouvard ve Pécuchet, genel olarak salaklığın somut imge-leri diye bilinen iki kafadar, kırkıncıdan sonra başlayan o tutkulu tanıma ve tanımlama serüvenlerinde, birbiri ardından tarımcı, tarihçi, yazar, politikacı, vb. olmaya soyunur, her şeye başından başladıkları, her şeyin kaynağına gitmek istedikleri için de yük-

sek düzeyli salak koşulunu gerçekten yaşarlar; ama, belli bir sağduyudan da yoksun olmadıkları, çıkar kaygısı gütmedikleri ve arada bir dönüp geriye bakmasını bildikleri için, salaklığın bulanık sularında belirli bir çizgiyi aşmaz, sonunda yeniden dalmak üzere de olsa, arada bir başlarını çıkararak sağduyunun ışığında gözlerini ovuştururlar. Ama, hangi konuda olursa olsun, iki kafadarı hep en büyükler yöneltir saçmalığa. Örneğin siyasal düzen konusunda, Bossuet, Locke, Helvétius, Thomas d'Aquin gibi doruklardan sonra, Jean-Jacques Rousseau'nun *Toplumsal sözleşme*'sini açarlar: büyük düşünür yurttaşların yalnızca politikayla ilgilenmelerini istemekte, ancak, meslekler de gerekli olduğundan, kölecilik düzenini önermekte, bu arada, bilimlerin insan türünü yıktığını, tiyatronun yoldan çıkardığını kesinlemede, devletin ölüm tehdidiyle de olsa halka belirli bir dini benimsetmesi gerektiğini savunmaktadır. "Nasıl! demokrasinin babası bu muymuş!" der bizimkiler. Yeni bir umutla, sosyalist öğretiyi incelemeye girerler. Görürler ki Fourier yeni düzende her kadının, eğer isterse, üç ayrı erkeği, yani bir kocası, bir sevgilisi, bir de döllendiricisi olabileceğini, bekâr erkeklerin de cinsel gereksinimlerini gönüllerinin istediği gibi oyuncu kızlarla karşılayabileceklerini söyleyerek herkesin ağzına birer parmak bal vermekte, Cabet, daha nice tuhaflıklar arasında, Cumhuriyet'ten izin almadan kitap yayımlamayı yasaklamakta, Saint-Simon gazetecilerin tüm çalışmalarını bir sanayici kuruluna sunma zorunluluğunu getirmekte, Pierre Leroux yurttaşların söylevcileri dinlemelerinin yasayla zorunlu kılınmasını öngörmekte, Auguste Comte da yeni düzenin rahiplerini gençleri eğitmek, tüm düşün işlerine yön vermek ve iktidarı doğumları düzene sokmaya çağırarak görevlendirmektedir. Bouvard dayanamaz artık, "Bu senin sosyalistlerin hep zorbalık istiyorlar!" diye haykırır.

Pécuchet daha hoşgörülüdür: dostunun haklı tepkisini "Ütopycıların gülünç yanları bulunduğunu yadsımıyorum; gene de sevgimizi hakediyorlar. Dünyanın çirkinliğine üzülmüyorlardı, onu daha güzel kılacağız diye her acıya katlandılar", diye yanıtlar; böylece, saçmalıkla hiçbir biçimde bağdaştırılamayacak iki tutumu: ölçülülüğü ve görelciliği örneklen-

direrek, tıpkı dostu gibi, salak koşulunu aşar. Öyle ya, her şey bir ölçü, zaman ve uzam sorunudur. Saçmalık, başlangıçta da söylediğimiz gibi, nesneler ya da kavramlar arasında saymaca bağıntılar kurmaksa, ozanın saçmalığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Ne var ki, Louis Bonaparte'ın önce cumhurbaşkanı seçilip sonra imparatorluk tahtına oturarak ülkede bir baskı yönetimi kurması karşısında, "Kenterler azgın, işçiler kıskanç, papazlar aşağılık olduğuna, halk da burunu yemlikten çıkmamak koşuluyla tüm zorbaları bağrına bastığına göre, Napoléon çok iyi etti! Süngülesin, ayaklar altında çiğnesin, sürü sürü gebertsin! Doğruluk düşmanlığına, korkaklığına, laçkalığına, körlüğüne az bile!" derken, Pécuchet'nin kendisi de salaklığı öncelikle zorbalığa bağlar gibi görünür. Kitlelerin zorbalara gösterdiği ölçüsüz ilgi, coşkulu sevgi ve derin saygı düşünülünce, kendisine hak vermemek de zordur.

Bu arada, dolaylı bir biçimde bile olsa, Pécuchet, bu tepkiyiyle, ortada bıraktığımız bir sorunun: Monsieur Tapu'nün salaklığının açıklamasının nerede yattığını da sezdirir bize.

Salaklık, saptayageldiğimiz gibi, öncelikle bir üstyapı olgusudur kuşkusuz, toplumsal ve/ya da ekin sel açıdan ayrıcalıklı kişilerin özelliğidir, ama evrensel bir yanı da bulunduğ u kuşku götürmez: toplumun her katmanında, insanın her türlü sünde çıkabilir karşımıza. Şu var ki bir yanda (yukarıda) üreticileri vardır, bir yanda (aşağıda) tüketicileri. Öte yandan, salaklığı tüketmek, ona gülmek, onunla eğlenmek değildir yalnızca, onu onaylamak, onu üstlenmek, onu yinelemek, ona öykünmektir de. Kürsünün tepesinden, "Biz yoksul halk çocuklarıyız, özel girişimden yanayız!" diye haykıran kanton politikacının söylemini alkışlayan, şu ya da bu biçimde yineleyerek başkalarına aktaran baldırıçıplak öncelikle bir salaklık tüketicisidir; Monsieur Tapu de, aynı biçimde, belli saçmalık üreticilerinin söylemlerini yineleyerek ya da, öykünme yoluyla, onların söylemlerini özel durumlara uygulayarak saçmalık tüketir.

Bununla birlikte, ayrıcalıklıların gönüllerince üretip canları istedikçe sıradanların önüne attığı, onların da erişebildikçe ka-

pıp yararlandığı bir “nimet” değildir salaklık. Hayır, tam tersine, tüketicilerince seçilir. Öyle görünüyor ki, çelişkilerini çözmek, çözmüş olma sanısına ulaşmak ya da unutmak için, her bireyin, hatta her toplumun belli bir saçmalık dağarcığına gereksinimi vardır: yetişimlerine, konumlarına, yönelimlerine göre, kendilerine en uygun saçmalıkları seçerler. Salaklar, yani saçmalık üreticileri de, ürünlerinin tutunduğı ölçüde büyüyeceklerini bildiklerinden, bu durumu hiçbir zaman gözden uzak tutmaz, ürünlerini alıcılarına göre biçimlendirir, alıcılarını da, olanakların elverdiği ölçüde, ürünlerine göre yönlendirirler. Belki de bu yüzden, bu sıkı bağımlılık sonucu, saçmalık başka ürünlerde hiç bulunmayan bir özellik sunar: tüketicisi kendini üretici sanır.

Salaklığın ölümsüzlüğü de öncelikle bundan kaynaklanır.

Ad Dizini

- ABDÜLHAMIT, 49
AĞAOĞLU, A. 144
AKSOY, M. 51
AKSU, S. 121, 143
ALLAIN, M. 31
ALKAN, B. 146
ANDAY, M.C. 13, 15, 91, 120, 121, 122, 123
ANDROPOV, Y. V. 99
ANTONIUS, M. 88
ARAGON, L. 88
ARF, C. 113
ATATÜRK, 43, 44, 49, 50, 112
ATAÇ, N. 10, 15, 92, 121, 139
AVŞAR, H. 143

BALZAC, H. de 29, 30, 31, 41, 42, 43, 79, 94, 95, 96, 97, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 148, 150, 151
BARBERIS, P. 134
BARTHES, R. 64, 65, 68, 79, 151, 154
BAŞARAN, 144
BAUDELAIRE, Ch. 9, 19, 139
BAYAR, C. 53
BAYKAL, D. 42, 117, 119, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132

BEETHOVEN, L. van 120, 146
BELGE, M. 28
BERNANOS, G. 83, 94, 96, 97, 98, 100, 122
BIRET, I. 113
BIRSEL, S. 59
BLANC, L. 111
BONAPARTE, L. 108, 109, 110, 159
BONAPARTE, N. 78, 79, 159
BOSSUET, J. B. 158
BOZER, Y. 93
BRASSENS, G. 32, 154
BRECHT, B. 32
BREJNEV, L. 99
BYRON, G. G. N. 137, 138

CABET, E. 158
CAMUS, A. 10, 73, 89, 155, 156
CAN, S. 143, 144
CARA, R. 141, 142, 143, 145
CASTRO, F. 79
CERVANTES, M. de 136, 157
CHATEAUBRIAND, A. de 104
CHE GUEVERA 152
CICERO, M. T. 97
CINDORUK, H. 42

- CİVAN, E. 37
 COLUCHE, M. 114
 COMTE, A. 158
 CORNEILLE, P. 136
 CUVIER, G. 9, 155
- ÇATLI, A. 37
 ÇERNENKO, K. V. 99
 ÇETİN, H. 117, 119
 ÇİLLER, T. 36, 42, 43, 74, 126, 128, 130
- DADALOĞLU 152
 DAĞLARCA, F. H. 91, 144
 DANTE 137, 141
 DEMİREL, Sevda 143, 144, 145, 146
 DEMİREL, Süleyman 26, 49, 50, 53, 91,
 95, 99, 100, 112, 113, 122, 131
 DESCARTES, R. 91, 104
 DERRIDA, J. 146
 DESNOS, R. 31
 DICKENS, Ch. 28
 DOSTOYEVSKİ, F. M. 13, 144, 157
 DUMAS, A. 138, 139, 148
- ECEVİT, B. 42, 44, 49, 91, 92, 95, 100, 126
 ECO, U. 142
 EDGÜ, F. 144, 151
 ERBAKAN, N. 50, 74, 87, 163
 ESCARPIT, R. 136
 EVREN, K. 98, 120
 EYĞİ, M. Ş. 86
- FABBRI, P. 141, 142, 143, 144, 145, 146,
 147
 FLAUBERT, G. 7, 24, 29, 102, 103, 108,
 109, 156, 157
 FOUCAULT, M. 146
 FOURIER, CH. 103, 111, 158
 FRANCO, F. 48, 68, 88
 FREUD, S. 66
- GALILEI, G. 104, 109
 GARY, R. 181, 153, 154, 155
 GAUGUIN, P. 114
 GAULLE, Ch. De 101, 155, 156,
 GENET, J. 33, 74, 75, 76
 GEZMİŞ, D. 100
 GIDE, A. 70, 94, 95
 GOBINEAU, J. A., de 63, 64, 69
 GOETHE, J. W. Von 136
 GOGOL, N. 13
 GONÇAROV, I. A. 13
 GORBAÇOV, M. S. 99
 GREIMAS, A. J. 19, 20, 21, 23, 142
 GÜLEN, F. 50
 GÜNER, A. O. 69
- HART, C. V. M. 57
 HELVETIUS, C. A. 158
 HIZLAN, D. 50
 HITLER, A. 48, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 72, 73, 88, 157
 HORATIUS, Q. 101
 HUGO, V. 28, 31, 122, 123, 124, 136, 137
 HUYSMANS, J.-K. 139
- ILGAZ, R. 58
 IONESCO, E. 157
- İNCE, Ö. 58
 İNÖNÜ, İ. 101, 113
- JAUSS, H. R. 70, 71, 72, 74, 76
 JENNESS, D. 122
 JOYCE, J. 137, 146
- KAFKA, F. 8, 126, 127, 128, 130, 131,
 144, 157
 KANT, E., 64
 KARAKOYUNLU, Y. 149
 KEMAL TAHİR 48, 49, 149, 151

KETO 143, 145
KIRATLIOĞLU, E. 76
KIRCA, L. 112, 113, 119, 196, 197
KLEOPATRA 88
KOÇ, V. 137, 138
KUTAN, R. 43, 44
KÜÇÜK, V. 143

LEBLANC, M. 29, 31, 32
LENİN, Vİ. 78, 79, 98
LEROUX, P. 158
LEVI-STRAUSS, Cl. 56, 57, 61, 62, 86,
87, 122
LECONTE DE LISLE 139
LOCKE, J., 158.
LOUIS XIV., 123.

MAISTRE, J. de 75.
MALAPARTE, C. 116.
MALRAUX, A. 155
MANN, Th. 72, 76
MAO TSE-TUNG 80
MARX, K. 84, 86, 150
MEMİŞ, 143
MENDERES, A. 49, 50, 53, 54
MENDES-FRANCE, P. 65
MICHELET, J. 151
MIRABEAU, H. G. R. 78, 79
MODIANO, P. 32
MOLIERE, J.-B. P. 135
MONTAIGNE, M. de 101, 120
MONTHERLANT, H. de 9, 123, 155
MOZART, A. 146
MUMCU, U. 51, 58
MUSSOLINI, B. 48, 67, 68, 69, 72, 88
NAZİM HİKMET 13, 115, 144
NERVAL, G. de 58, 136

OĞUZ KAĞAN 45
OKTAY RİFAT 13, 15

ORHAN KEMAL 59, 117
ORHAN VELİ 13, 15, 58, 59
OZANSOY, H. F 121

ÖZLÜ, D. 144
ÖZAL, T. 36, 49, 50, 53, 120

PAMUK, O. 50
PASCAL, B 104
PEKKAN, A. 143
PETAİN, Ph. 156
PICASSO, P. 88
PINOCHET, A. 68
POUJADE, P. 64, 65, 67, 68, 146
PROUDHON, P. J. 111
PROUST, M. 16, 24, 94, 95, 137 146
PULUR, H. 149, 151
PUŞKİN, A. S. 13

RABELAIS, F. 157
RACINE, J. 135
RAFFAELLO 141, 143
RENZI, L. 120
RIGAUT, J. 153
RIMBAUD, A. 84
ROBESPIERRE, M. M. I. de 108
RONALDO 143
ROSSI 142
ROUSSEAU, J.-J. 110, 158

SAGAN, F. 136, 137.
SAINT-SIMON, Cl. H. de R. 110, 159
SAİT FAİK 59, 117, 144
SARTRE, J.-P. 10, 155
SAUSSURE, F. de 113, 115
SAY, F. 113, 115
SCHUMANN, R. 120
SCOTT, W. 31, 103, 148
SEFERİS, Y. 55, 58
SHAKESPEARE, W. 157

SOKRATES 113, 114
SOUESTRE, P. 31
SOYSAL, M. 86
SPENGLER, O. 71, 72, 76
SPINOZA, B. 105
STALİN, J. 48, 78, 79, 87, 88
STENDHAL 20, 21, 135, 136, 139
SU, R. 117

ŞÜKÜR, H. 117

TALAY, İ. 122
TARKAN 115, 117, 119, 143, 144, 145,
146
TATLİSES, İ. 143, 144, 145, 146
THIERRY, A. 151
THOMAS D'AQUIN 158
TOCQUEVILLE, A. de 151
TOURNIER, M. 25, 66, 67, 68, 77, 78, 79,
80, 82, 83, 122, 123, 124, 134
TURGENİEF, E. S. 13
TÜTENGİL, C. O. 51

ÜÇÖK, B. 51.

VAHDETTİN, 45, 49.
VALERY, P., 113, 114, 117, 120.
VERLAINE, P. 139
VILLIERS DE L'ISLE-ADAM 139
VILLON, F. 123, 124
VINCI, L. da 137, 141
VOLTAIRE 104, 109, 122, 135, 138

WELLES, O. 91
WILDE, O. 52
WURMSER, A. 134

YALÇIN, S. 37
YAŞAR KEMAL 49, 50
YAVUZ, H. 149

YELTSİN, B. N. 99
YILDIRIM, A. 143
YILMAZ, M. 42, 126, 128, 129, 130
YÜCEL, T. 11, 53, 90, 150
ZWEIG, S. 72, 76

SALAKLIK ÜSTÜNE DENEME

Tahsin Yücel 17 Şubat 1933'te Elbistan'da doğdu. Elbistan Gazi Paşa İlkokulu'nu, Galatasaray Lisesi'ni (1953) ve İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1960). 1961 yılında aynı bölümde asistan oldu. XIX. ve XX. yüzyıl Fransız yazını ve göstergebilim alanlarında uzmanlaştı. 1978'de profesör oldu. İÜEF'deki öğretim üyeliği görevinden 2000 yılında emekliye ayrıldı. Yurtiçi ve yurtdışında ses getiren yazınsal incelemelerinin yanı sıra, yazın adamı kimliğiyle de tanındı; roman, öykü, anlatı ve denemeler yazdı, birçok çeviri yaptı. Öyküleri İsveççe, Fransızca gibi yabancı dillere çevrildi. Tahsin Yücel'e *Haney yaşamalı* için 1956 Sait Faik Hikâye Armağanı, *Düşlerin ölümü* için 1959 TDK öykü ödülü, *Peygamberin son beş günü* için 1993 Orhan Kemal Roman Ödülü, *Komşular* için 1999 Dünya Kitap Yılın Kitabı Ödülü, *Söylemlerin içinden* için 1999 Sedat Simavi Edebiyat Ödülü, *Yalan* 2003 Yunus Nadi Ödülü, çevirileri için de 1984 Azra Erhat Çeviri Yazını Üstün Hizmet Ödülü verildi.

Başlıca yapıtları

Araştırma: *L'Imaginaire de Bernanos*, 1969; *Figures et messages dans la Comédie Humaine*, Maison Mame, Tours, 1972 (*İnsanlık Güldürüsü'nde yüzler ve bildiriler*, YKY, 1997); *Anlatı yerlemleri*, 1979 (YKY, 1993); *Eleştirinin ABC'si*, 1991; *Dil devrimi ve sonuçları*, 1982; *Yapısalcılık*, 1982 (YKY, 1999). **Deneme-eleştiri:** *Yazın ve yaşam*, 1976; *Yazının sınırları*, 1982 (YKY, 1999); *Tartışmalar*, YKY, 1993; *Yazın, gene yazın*, YKY, 1995; *Alıntılar*, YKY, 1997; *Söylemlerin içinden*, YKY, 1998; *Salaklık üstüne deneme*, YKY, 2000. **Öykü:** *Uçan daireler*, 1954; *Haney yaşamalı*, 1955; *Düşlerin ölümü*, 1958; *Ben ve öteki*, 1983; *Aykırı öyküler*, 1989; *Komşular*, 1999. **Roman:** *Mutfak çıkmazı*, 1960; *Vatandaş*, 1975; *Peygamberin son beş günü*, 1992; *Bıyık söylenesi*, 1995; *Yalan*, 2002. **Masal:** *Anadolu masalları*, 1957 (YKY, 1992).

“Romain Gary, son yapıtı *Kral Salomon’un Bunalımı*’nda, başka şeyler yanında saçmalığı –ya da, edimle öznesini kaynaştıran bir terimle, salaklığı– da çok güzel işler. Ama en azından ilk bakışta, önemli bir çelişkiyi gözden kaçırıyormuş gibi bir izlenim uyandırmak ister. (...) Romanın unutulmaz anlatıcısı Jeannot ‘Bir salakla, şöyle gerçek bir salakla karşılaştım mı bir coşku ve saygıdır dolar içime’, der; bu saygının da bir tür ‘ölümsüze tapınma’ olduğunu söyler.”

Tahsin Yücel *Salaklık Üstüne Deneme* adlı bu kitabında, yaşamın içinde geziniyor. Birçok “şey”e, soruya, konuya, olaya değinip, dokunup, kurcalayıp, ince eleyip sık dokuyup geçiyor. Bu hoş gezintiyi yaparken büyük yazarları ve onların düşündüren/eğlendiren sözlerini kendine yol arkadaşı olarak seçiyor.

ISBN 975-08-0220-9

9 789750 802201

8 YTL

8.000.000 TL

